

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ
ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ
У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Методичний посібник

Кропивницький – 2019

УДК 373.5.035:316.623-056.49

Ф 33

Схвалено для використання у закладах загальної середньої освіти Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол №5 від 22 жовтня 2019 року; лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України № 221/12-Г-1005 від 24 жовтня 2019 р.)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 5 від 25.04.2019 р.).

Рецензенти:

В.М. Шахрай – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України.

Н.М. Чернуха – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Авторський колектив:

Кириченко В.І. (р. I); Нечерда В.Б. (р. II);

Єжова О.О., Гарбузюк І.В., Хомич О.Л. (р. III);

Тарасова Т.В. (р. IV); Федорченко Т.Є. (р. V).

Ф 33 Федорченко Т.Є. (Ред.), Кириченко В.І., Нечерда В.Б., Єжова О.О., Тарасова Т.В., Гарбузюк І.В., Хомич О.Л. **Технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти:** метод. посіб. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 176 с.

ISBN 978-966-189-487-6

Методичний посібник є важливим підсумком теоретичної і практичної діяльності науковців з висвітлення проблематики технологій формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій закладів загальної середньої освіти. Представлено технологічне забезпечення формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій: арт-технології, тренінгові технології, ігрова технологія, інформаційно-комунікаційні технології.

Матеріали розділів посібника можуть бути використані у процесі підготовки спецкурсів і спецсемінарів із загальної педагогіки, теорії та методики виховання у педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації; розробці рекомендацій діяльності методичних об'єднань класних керівників, у структурі підвищення фахової підготовки через систему інститутів післядипломної педагогічної освіти; при здійсненні педагогічних досліджень близької проблематики.

УДК 373.5.035:316.623-056.49

ISBN 978-966-189-487-6

© Інститут проблем виховання, 2019
© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ I. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	10
1.1. Соціально-педагогічні технології в освіті: сутність та виховний потенціал	10
1.2. Особливості впровадження соціально-педагогічних технологій формування просоціальної поведінки підлітків...32	
РОЗДІЛ II. АРТ-ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ.....	42
2.1. Виховний потенціал арт-технологій у формуванні просоціальної поведінки підлітків.....	42
2.2. Арт-технології у вихованні просоціальних якостей підлітків уразливих категорій.	49
РОЗДІЛ III. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	66
3.1. Теоретичні аспекти застосування ІКТ у формуванні просоціальної поведінки підлітків.....	66
3.2. Практика застосування деяких ІКТ у формуванні просоціальної поведінки підлітків.....	75

РОЗДІЛ IV. ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ	101
4.1. Гра як важлива сфера життєдіяльності людини і формування просоціальної поведінки підлітків	101
4.2. Ігрові технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій.	105
РОЗДІЛ V. ТРЕНІНГОВА ТЕХНОЛОГІЯ З ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ	133
5.1. Тренінгова технологія – сучасна методика опанування знань	133
5.2. Особливості впровадження тренінгової технології для педагогів з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій	141
5.3. Практика застосування тренінгу з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій 5-9-х класів	153

ПЕРЕДМОВА

Концептуальні положення Нової української школи (2016) окреслили основну пріоритетну мету: «Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності».

Подальша трансформація національної системи освіти може відбуватися лише з урахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільно-політичного, культурного та економічного життя та історичних викликів XXI століття; вимагає критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на розв'язанні найбільш гострих проблем, які стримують суспільний розвиток.

Зазначимо, що зміни, які відбуваються у суспільному та політичному житті нашої країни, мають значний вплив на формування особистості дитини. Спостерігається спад інтересу до навчання, низький рівень культури, моралі, організації дозвілля, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами. Дедалі частіше трапляються прояви агресії у ставленні до дорослих, хуліганство, вживання алкоголю, наркоманія. І, найголовніше, однією з найбільш загострених проблем сьогодення є зростання агресивності дітей і молоді.

У підлітків виникають проблеми як особистісного, так і міжособистісного характеру: відсутність навичок асертивної поведінки у спілкуванні з іншими людьми, невпевненість, почуття соціальної відчуженості, відсутність чітких позитивних соціально-рольових орієнтирів, нехтування собою як особистістю, проблеми інтеграції до нового середовища. Деструктивно впливає на життя дітей залежність від азартних ігор, постійне перебування в полі комп'ютерної залежності: підлітки менше вербально спілкуються з однолітками, стають замкнутими, емоційно і духовно бідніють. Варто звернути увагу на вплив соціального середовища на поведінку підлітків як одного із вирішальних факторів розвитку особистості. Ми приєднуємося

до усталеної думки про те, що людина своїми діями і вчинками активізує елементи середовища і тим самим створює його для себе. Ці елементи – сукупність природних і соціальних умов і впливів, що оточують людину, це життєвий простір, який активно чи пасивно діє на її свідомість і почуття, як світ, який існує в її спілкуванні, взаємодії, комунікації та інших процесах.

Заступник Міністра освіти і науки Павло Хобзей (2017) зазначає, що педагогіка партнерства учителів, учнів і батьків є цілями та прагненнями, добровільними та зацікавленими партнерами, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Педагогіка партнерства набуває важливого значення як вектор гуманного і творчого підходу до кожного учасника освітнього процесу. Новий зміст освіти щодо співробітництва педагогів орієнтує вчителів, батьків на особистісний розвиток учнів, на поважне ставлення до дітей. Актуальність зазначеної проблеми досить очевидна, оскільки школа має ініціювати новий зміст та форми використання педагогіки партнерства з формування просоціальної поведінки підлітків, глибше залучати родини до побудови освітньої траєкторії дитини. Педагогіка партнерства – це простір дитинства, який будується на засадах рівності, діалогу, співпраці, прийняття. Вона є складовою концепції Нової української школи, спрямованої на те, щоб побудувати довіру між школою, дітьми, батьками та суспільством.

Представлений методичний посібник «Технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти» побудований на принципах партнерства між учнями, педагогами та батьківською громадою: повага до особистості, доброзичливість, позитивне ставлення, емпатійність, турботливість, толерантність, довірливість, чуйність, альтруїстичність; довіра у відносинах; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей).

Методичний посібник складається з п'яти розділів. *Перший*

розділ присвячено соціально-педагогічним технологіям у формуванні просоціальної поведінки підлітків. У ньому визначено технології формування просоціальної поведінки учнів як системної сукупності педагогічних цілей, гуманістичного змісту, форм, методів, способів, прийомів, взаємоузгодженість і взаємодоповнюваність яких забезпечує формування і розвиток в учнів якостей просоціальної особистості та навичок просоціальної діяльності на благо інших людей чи суспільства в цілому. Охарактеризовано якості просоціальної особистості: доброзичливість, гуманність, довіра, альтруїстичність, емпатійність, терпимість, рефлексивність. Представлено характерні відмінності технологій виховання та особливості впровадження соціально-педагогічних технологій.

Другий розділ розглядає питання арт-технологій у формуванні просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій. Розглянуто виховний потенціал арт-технологій у формуванні просоціальної поведінки підлітків; наводяться аналітичні описи перспективних інтерактивних форм роботи з підлітками. Аналізуються різні арт-технології у вихованні просоціальних якостей підлітків, зокрема тіньовий і настільний театр, фланелеграф, театр пантоміми, публіцистична вистава, форум-театр, пластично-хореографічна вистава. Досліджуються арт-технології у хортингу як засіб виховання підлітків уразливих категорій.

Третій розділ розкриває роль інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні просоціальної поведінки підлітків. Представлено теоретичні аспекти ІКТ у вихованні як технології освіти та педагогічної технології; наведено приклади застосування ІКТ: соціальні мережі, веб-квести, графічне зображення, особливості онлайн курсів; представлено зміст мультимедійного курсу «Вчимося жити разом».

Четвертий розділ представляє формування просоціальної поведінки підлітків засобами ігрової технології: охарактеризовано гру як важливу сферу життєдіяльності людини і формування просоціальної поведінки підлітків, наведено приклади ігор для закладів загальної середньої освіти.

П'ятий розділ репрезентує впровадження тренінгових технологій формування просоціальної поведінки підлітків уразли-

вих категорій; окреслює тлумачення ключових дефініцій досліджуваної проблеми. Представлено тренінговий комплекс формування просоціальної поведінки підлітків: особливості підготовки педагогів до впровадження цієї технології, сценарій уроку-тренінгу для підлітків 5-6 класів «Твори добро, бо ти людина», зміст тренінгового курсу для учнів 7-9 класів «Обери своє майбутнє».

Посібник є підсумком теоретичної і практичної діяльності науковців лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України за прикладною темою «Технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у загальноосвітніх навчальних закладах».

Методичний посібник підготовлено авторським колективом у складі: доктора педагогічних наук, професора, головного наукового співробітника лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України Федорченко Т.Є. (передмова і розділ V), Кириченко В.І. (розділ I) – кандидата педагогічних наук, провідного наукового співробітника лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, Нечерди В.Б. (розділ II) – кандидата педагогічних наук, старшого наукового співробітника лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, Єжової О.О. – доктора педагогічних наук, професора, головного наукового співробітника лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, Хомич О.Л. – наукового співробітника лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, Гарбузюк І.В. – наукового співробітника лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України (розділ III), Тарасової Т.В. – кандидата педагогічних наук, старшого наукового співробітника лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України (розділ IV).

Матеріали посібника можуть бути використані у процесі

підготовки спецкурсів і спецсеінарів із загальної педагогіки, методики виховної роботи у педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації; розробці рекомендацій для засідань методичних об'єднань класних керівників, у структурі підвищення фахової підготовки через систему інститутів післядипломної педагогічної освіти; при здійсненні педагогічних досліджень.

РОЗДІЛ І. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

*Будь-яка діяльність може бути
або технологією, або мистецтвом.
Мистецтво засновано на інтуїції,
технологія – на науці.
З мистецтва усе починається,
технологією – закінчується,
щоб потім все почалося спочатку.
В.П. Беспалько*

1.1. Соціально-педагогічні технології в освіті: сутність та виховний потенціал

Домінанти сучасного виховання підлітків

Сьогодення зробило очевидним той факт, що орієнтація виключно на формування знань, умінь і навичок не може задовольнити вимоги держави до роботи системи освіти. Суспільство, яке розвивається, вимагає від навчально-виховних інституцій глибших педагогічних результатів, які визначаються сукупністю вимог до людини майбутнього. Масштаб викликів XXI століття зумовлює потребу в особистості, яка здатна до змін, може вирішувати як і щоденні, так і глобальні завдання, від яких залежить не лише власне благополуччя, а й суспільний прогрес.

За експертними оцінками, найбільш успішними в життєвій і професійній самореалізації на ринку праці в найближчій перспективі будуть громадяни, які зберігають здатність до навчання впродовж життя, володіють критичним мисленням, можуть визначати цілі власної діяльності та саморегулювати їхнє досягнення, вміють працювати в команді, вибудовувати різнорівневу комунікацію в багатокультурному середовищі. Зважаючи на це, випускник українського закладу освіти вбачається замовникам освітніх послуг (учням, батькам, державі) цілісною, усебічно розвиненою *особистістю*, здатною до критичного аналізу строкатих і великих масивів інформації; *інноватором*, спроможним розвиватися упродовж життя, який прагне розвивати

економіку за принципами сталого розвитку, успішно конкуруючи на ринку праці; *патріотом* з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, готовий піклуватися про навколишнє середовище, поважає гідність і права людини, вміє організувати підтримку і надавати допомогу тим, хто її потребує (*Концепція нової української школи*, 2016).

Отже, ми можемо погодитися з таким твердженням: «Серед педагогічних завдань найважливішим стає навчити молоду людину самовизначатися, створювати і реалізовувати індивідуальну програму власної самозміни, віднаходити необхідні знання і ресурси для продуктивної життєдіяльності» (Бех, 2018, с. 251).

Висновок – мейнстрімом (англ. *mainstream* – основна течія) освіти сьогодення має стати формування нової людини, що володіє мисленням вищого порядку: *критичним* (особливий спосіб мислення, характерними ознаками якого є здатність оцінювати та аналізувати твердження та факти стосовно будь-якого об'єкта чи явища, робити об'єктивні висновки та приймати обґрунтовані рішення на основі здобуття й опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, контролювальних, оцінних), *креативним* (прагнути до постійного саморозвитку, генерувати нові ідеї та приймати нестандартні рішення, бути здатним до вибору із численних альтернатив, що пропонує сучасне життя) і *піклувальним* (цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації в особистісному й професійному плані, так і в інтересах суспільства й держави, тобто враховувати інтереси й потреби оточення і перебирати на себе відповідальність за свій життєвий вибір і власну життєдіяльність) (*Програма «Нова українська школа»*, 2018).

Однак реалії повсякденного життя значної частини українського суспільства породжують і підживлюють егоцентричну та прагматичну орієнтації, що актуалізує загрозу втрати смисложиттєвих ціннісних орієнтирів дітей та учнівської молоді. Зважаючи на це, одними з головних пріоритетів у царині національного виховання повинна стати розбудова системи превентивного виховання, створення безпечного освітнього середовища та

формування просоціальної поведінки учнів закладів загальної середньої освіти.

Вищезгадані завдання щодо виховання активних відповідальних громадян, які поважають закони і сповідують морально-етичні цінності, ініціюють креативні рішення розв'язання різноманітних суспільно-політичних проблем, вміють користуватися особистими свободами і поважають права іншої людини та становлення їхньої просоціальної громадянської позиції, визнаються актуальними як системою освіти й українським суспільством, так і міжнародною спільнотою.

У доповіді ЮНЕСКО «Вчитися бути» зазначається, що освіта більше не може й не повинна обмежуватися школою. Всі сучасні соціальні інституції та установи, незалежно від того, призначені вони для навчання чи ні, повинні здійснювати освітню діяльність, готуючи дитину до успішного життєздійснення у швидкоплинних умовах природного й соціального середовища (*Learning to Be*, 1972). У річищі зазначеної стратегії з 2000 по 2009 рік у багатьох провідних країнах світу відбулась зміна освітньої парадигми. Її наріжними каменями постали наступні базові ідеї:

- навчатися, щоб уміти;
- навчатися, щоб діяти;
- навчатися, щоб жити разом;
- навчатися, щоб бути.

Англійський експерт з питань освіти Кен Робінсон (2016) наголошує на могутньому потенціалі освіти у віднайденні відповідей на виклики, що постали перед людством у XXI столітті, який полягає у можливостях забезпечення в закладах освіти необхідних і достатніх умов для розвитку особистісного потенціалу дитини: «Освіта – живий процес, подібний до сільського господарства. Садівники знають, що рослини не треба змушувати рости. Вони не чіпляють до них корені, не приклеюють листя й не фарбують квітів. Рослини ростуть самі. Завдання садівника – створити найкращі умови для росту» (с. 109).

Загальновідомо, що освітній процес визнається успішно організованим у разі відповідності його кінцевих результатів поставленій меті. Такими результатами постають новоутворення

якостей особистості, набуття знань, навичок, ставлень, ціннісне життєве визначення не тільки окремої дитини, а й усього загалу вихованців певного закладу освіти. Про те, як це зробити найефективніше, віддавна ведуться суперечки між прихильниками традиційних і прогресивних методів навчання й виховання, однак, і ті, й інші визнають, що підготовка підростаючого покоління до повноцінного життя в демократичному суспільстві безпосередньо залежить від розвитку й застосування продуктивних ідей з включенням в освітній процес інноваційних педагогічних технологій, активних форм навчання, створення безпечного середовища закладу освіти, що сприяє вихованню внутрішньої свободи дітей та підлітків й розвитку їхніх талантів та здібностей. Окрім того, результат має відтворюватися з року в рік, а отже, засоби його досягнення вимагають чітких описів.

Технологічний підхід як комплексне осучаснення освітнього процесу

Усе вищезазначене актуалізує важливість і необхідність звернення науковців і педагогів-практиків у формуванні просоціальної поведінки учнів до технологічного підходу, який сучасні дослідники розглядають у якості новітнього напрямку, що відкриває безмежні можливості для концептуального і проєктувального освоєння освітнього процесу і водночас забезпечує конкретність та продуктивність результатів при оптимальності затрат. Технологічний підхід дозволяє:

- з більшою визначеністю управляти освітніми процесами і передбачати їхні результати;
- на науковій основі аналізувати й систематизувати наявний практичний досвід та його використання;
- комплексно вирішувати освітні й соціально-виховні проблеми;
- забезпечувати сприятливі умови для розвитку особистості;
- обирати найбільш ефективні й розробляти нові технології та моделі для вирішення актуальних соціально-педагогічних проблем;
- оптимально використовувати наявні у розпорядженні закладу освіти ресурси;
- зменшувати ефекти і результати впливу несприятливих

обставин та умов середовища на дитину (Жураковська, 2007, с. 36).

Водночас варто наголосити, що вважати технологічний підхід до навчальних і виховних процесів універсальним не слід, він лише доповнює інші методологічні підходи, допомагаючи їх інструменталізувати.

Упорядковуючи концептуально-методичні засади формування просоціальної поведінки учнів свого закладу загальної середньої освіти, педагоги й партнери з числа акторів суспільного життя місцевих громад можуть діяти одночасно в межах кількох методологічних підходів, які лежать у річищі гуманістичної педагогіки: системного, компетентнісного, особистісно орієнтованого і середовищного, впровадження й узгодження яких здійснюється на основі принципу логічної доповнюваності.

Останні десятиліття педагогічна наука переживає турбулентний період переосмислення сутнісних основ методологічних підходів, відмови від деяких сталих традицій і стереотипів. Вчені-дидакти наголошують: «Підштовхувана повальною технологізацією і ринковими відносинами, педагогіка впритул підійшла до розуміння того, що виховна праця у своєму загальному вигляді відрізняється від інших видів суспільно корисної праці тільки специфікою, має свій продукт, свої технології та їхню ринкову вартість. Оволодіння технологіями стає пріоритетним як при освоєнні вчительської професії, так і при оцінках якості й вартості освітньо-виховних послуг» (Підласий, 2003, с. 10).

Сучасна теорія виховання у пошуках відповідей на виклики сьогодення прагне, оновлюючись, «здійснювати випереджальний вплив на виховну практику, яка повинна реально збагатити юну особистість вищими смислами життя з метою постійного утвердження їх у власній діяльності та поведінці» (Бех, 2018, с. 226).

Отже, досконале знання педагогічних технологій, високий професіоналізм – це те, з чим сучасний педагог зможе конкурувати на ринку праці. А визначати успіх у роботі вчителя вже зовсім скоро буде переважно вправне володіння технологіями, а не лише індивідуальна майстерність.

На важливості опанування педагогами технологічних аспектів своєї праці наголошує і академік Бех (2012): «Вироблення стратегії виховання і розвитку особистості в сучасних глобалізаційних умовах вимагає знання і врахування тенденцій, які відображають пріоритетність новоевропейського технологічного світогляду як метакультурної ситуації, що визначає основні вектори людського поступу» (с. 14).

Звідси можна зробити висновок, що успішна система освіти має забезпечувати умови для інтенсифікації розвитку підростаючого покоління, які включають механізми саморозвитку, саморегуляції особистості у швидкоплинних та мінливих соціальних процесах та механізми емпатійної взаємодії й продуктивної співпраці з іншими людьми.

Досягненню цієї гуманістичної мети потужно сприяє розроблення і впровадження в освітньому процесі сучасних педагогічних технологій.

Логіко-семантичний аналіз основних термінів і понять

У наші часи поняття педагогічної технології міцно увійшло в педагогічний лексикон. Але й досі існують певні різночитання в його розумінні та вживанні.

Поняття «технологія» породжено технічним прогресом і походить від грецьких слів: *techne* – мистецтво, майстерність, уміння та *logos* – наука, вчення, закон. Звідси дослівно перекладаємо як «наука про майстерність».

Тлумачний словник пояснює термін *технологія* як сукупність прийомів, застосовуваних у будь-якій справі, майстерності чи мистецтві.

В інженерно-технічній літературі під технологією розуміється сукупність методів чи прийомів обробки сировини, що здійснюється у процесі виробництва певної продукції. Іншими словами, технологія втілює в собі методи, прийоми, режим роботи, пов'язану взаємообумовленість операцій і процедур: вона тісно пов'язана із засобами, що застосовуються, обладнанням, інструментами й матеріалами, що використовуються. Послідовна сукупність технологічних операцій утворює технологічний процес.

Таке трактування при вивченні й розробці технологій при-

вертає увагу дослідників до наступних базових положень:

– вчені Смирнов, Котова, & Шиянов переконані, що назву «технологія» процес діяльності отримує тільки тоді, коли його було прогнозовано, визначено кінцеві властивості продукту та способи його отримання, цілеспрямовано сформовано умови для реалізації та йому (процесу) надано хід, а отримуваний результат максимально відповідає очікуваному зразку, що можна діагностувати (як цитується у Гусак (Ред.), Зимівець, & Петрович, 2009, с. 27);

– на думку Маркова, основними ознаками технології є: 1) розділення, розчленовування процесу на внутрішньо пов'язані між собою етапи, фази, операції; 2) координованість і поетапність дій, направлених на досягнення очікуваного результату; 3) однозначність виконання процедур й операцій (вирішальна, неодмінна умова досягнення результатів, адекватних поставленій меті) (як цитується у Гусак (Ред.), Зимівець, & Петрович, 2009, с. 27).

Визначення сутності технологій формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій значно полегшить здійснення дефініційного аналізу схожих, однак не тотожних понять «соціальна технологія», «освітня технологія», «педагогічна технологія», «соціально-педагогічна технологія», «виховна технологія».

Соціально-педагогічні технології, як вважає Ксензова (2005), – це механізм забезпечення мотиваційної, інформаційної й операційної культури людини; інструмент, що стимулює вільний індивідуальний вибір на рівні сучасної культури, за якого змінюється поведінка суб'єктів виховання у процесі освоєння нової цінності або покращення свого стану, спонуки до добродетності внутрішніми потребами та переконаннями (с. 112-119).

Оскільки соціально-педагогічну технологію дослідники (Харченко, С., Краснова, & Харченко, Л, 2005, с. 8). вважають інтегративним різновидом соціальної й педагогічної технологій, то для глибшого розуміння цього поняття слід уявляти та зіставляти сутнісні й структурні характеристики власне соціальної та педагогічної технологій.

Аналіз і систематизація різних підходів до розуміння сутності соціально-педагогічної технології дали змогу дослідниці Н. Зимівець виокремити два основні:

– перший, що спирається на розуміння технології як науки про майстерність, мистецтво практичної діяльності, трактує її як *сукупність знань* про найбільш оптимальні методи, засоби і прийоми для вирішення соціально-педагогічних проблем;

– другий підхід спирається на розуміння технології як практики алгоритмічного застосування оптимальних способів вирішення соціально-педагогічних проблем і трактує її як *спосіб здійснення* соціально-педагогічної діяльності (Гусак (Ред.), Зимівець, & Петрович, 2009, с. 112).

При визначенні поняття *соціальна технологія* дослідники звертають увагу на різноманітні аспекти соціальних технологій, які вони вважають основними: 1) *система знань* про оптимальні способи перетворення та регулювання соціальних відносин і процесів у життєдіяльності людей; 2) *сукупність, система засобів* організації та впорядкування доцільної практичної діяльності відповідно до мети, специфіки і навіть логіки процесу перетворення і трансформації того чи іншого об'єкта; 3) *метод управління* соціальними процесами, який забезпечує систему їхнього відтворення в певних параметрах, таких як якість, власливості, обсяг, цілісність діяльності тощо; 4) *спосіб реалізації* конкретного складного процесу шляхом розчленування його на систему послідовних взаємозалежних процедур і операцій, що виконуються однозначно; 5) *стандартний комплекс* методично описаних і практично впроваджених дій і/чи процедур, які об'єднані у певній послідовності або сполученні і дають вимірюваний або інший відчутний соціальний результат... у соціальній сфері тощо (як цитується у Гусак (Ред.), Зимівець, & Петрович, 2009, с. 116).

Щодо *педагогічної технології*, то слід зазначити, що до сьогодні відсутнє єдине визначення цього поняття і в психолого-педагогічній літературі використовується понад 300 формулювань поняття «педагогічна технологія» та його варіантів («технологія навчання», «освітня технологія», «технології в освіті» тощо).

Власне словосполучення «педагогічна технологія» є неточним перекладом англійського «an educational technology» – «освітня технологія», яке до певного часу не викликало ніяких заперечень у професійному середовищі. Педагогічна технологія як новий напрям у розвитку педагогічної науки почала стверджуватися на початку 60-х рр. у США, а потім – у Великобританії, але до 70-х рр. у науковому просторі радянської педагогіки це поняття майже не використовувалося. У широкий науковий обіг воно було введено наприкінці ХХ ст., коли у педагогіці сформувалася ідея повної керованості навчально-виховного процесу, з точно заданими цільовими орієнтирами, досягнення яких повинно підпорядковуватися чіткому опису і визначенню.

Припускалося, що поняття «педагогічна технологія» має поширюватися на усі розділи педагогіки (соціальна, дошкільна, шкільна, вузівська, андрагогіка, індивідуальна, колективна, сімейна, дозвіллева, позашкільна, середовищна, виробнича, превентивна, спеціальна, корекційна, лікувальна, педагогіка здоров'я тощо) і мало б забезпечувати досягнення цілей навчання і виховання шляхом діагностичного цілепокладання, планування і проектування освітнього процесу; поетапну діагностику освітнього процесу; варіювання засобами і методами навчання. Саме ця суворя послідовність педагогічних операцій (взаємобумовленість навчально-виховних прийомів, методів та дій педагога) і повинна була гарантувати керованість навчально-виховного процесу.

Відтоді дослідниками і педагогами-практиками вважається, що характеристики будь-якої педагогічної технології мають містити відповіді на обов'язкові питання:

1. Чому вчити та/або виховувати?
2. Для чого вчити та/або виховувати?
3. Як вчити та/або виховувати?

Попри те, що упродовж багатьох років цій проблематиці присвячували свої наукові розвідки багато дослідників (Ю. Бабанський, В. Беспалько, Б. Блум, С. Бондар, Д. Брунер, П. Гальперін, Г. Гейс, І. Зязюн, Дж. Керолл, В. Кларін, В. Коскареллі, І. Подласий, Г. Селевко, В. Сластьонін, Н. Талізін, Д. Хамблін, С. Харченко та ін.), загальновизнаного уніфіковано-

го тлумачення поняття «педагогічна технологія» досі не існує.

ЮНЕСКО пропонує розглядати *педагогічну технологію* як системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання та засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти (Faure, Herrera, & Kaddoura, 1972).

На думку Ліхачова (2000), *педагогічна технологія* – це сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів. Технологія не існує в педагогічному процесі у відриві від його загальної методології, цілей і змісту. Вона є організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу (с. 135).

Дослідник Бондар (2005) визначає *педагогічну технологію* як інтегративну модель навчально-виховного процесу з чітко визначеними завданнями, спроектованими на досягнення мети, діагностикою поточних і кінцевих результатів, розбивкою навчально-виховного процесу на окремі компоненти, чітке та неухильне виконання певних навчальних дій в умовах оперативного зворотного зв'язку (с. 287-296).

Серед багатоаспектних тлумачень поняття «педагогічні технології» дослідниця Єжова (2011) поділяє тлумачення зазначеної дефініції В. Беспальком, С. Сисоєвою, П. Лузаном та іншими як педагогічної системи, що за умови спеціально організованої діяльності педагога і учня гарантовано дозволяє отримати запланований результат (с. 67).

З поняттям «педагогічна технологія» у педагогічній науці співвідносять і поняття «*освітня технологія*», що також стосується цілісного процесу навчання і виховання, однак при його використанні увага повертається до більш різноманітних соціальних, соціально-політичних, управлінсько-організаційних, культурологічних, психолого-педагогічних, медико-педагогічних, економічних та інших суміжних аспектів. Освітня технологія включає:

- заплановані результати навчання;
- засоби діагностики вихідного, ситуаційного та підсумкового стану навченості дітей;

– набір моделей навчання;

– критерії добору оптимальної моделі навчання для умов конкретного закладу освіти (Лебедева, 2011, с. 18-19).

На цих же аспектах тлумачення *освітньої технології* наголошує розробник інтегральної технології Гузєєв (2009), який у вузькому сенсі розуміє її як систему, що включає деяке уявлення запланованих результатів навчання, засоби діагностики поточного стану учнів і прогнозування їх найближчого розвитку, комплекс моделей навчання та критерії вибору оптимальної моделі навчання для конкретних умов певного закладу освіти.

Модель навчання, своєю чергою, уявляється науковцеві системою, що складається з дидактичної основи і педагогічної техніки, які використовуються в даному навчальному періоді. Дидактична основа моделі навчання складається з методу навчання і організаційної форми, в якій він реалізований, а педагогічна техніка об'єднує засоби і прийоми, безпосередньо використовувані в навчальному процесі.

Структура педагогічної технології

Педагогічні технології можуть розглядатися як частина педагогічної науки, яка досліджує і розробляє цілі, зміст і методи навчання та особливості проектування педагогічних процесів; як опис (алгоритм) процесу, що складається із сукупності цілей, змісту, методів та засобів для досягнення запланованих результатів освітнього процесу; як логіка здійснення педагогічного процесу, функціонування усіх особистісних, інструментальних і методологічних педагогічних засобів. Таке розуміння дозволило Селевку (2005) зробити висновок про те, що педагогічна технологія одночасно функціонує і в якості науки, що досліджує найбільш раціональні шляхи навчання і виховання, і в якості системи способів, принципів і регулятивів, які застосовуються у навчанні, і в якості реального освітнього процесу.

Дослідницею Жураковською (2007) здійснено спробу порівняльного аналізу структурних складових педагогічної технології, представлених різними авторами наступним чином:

– *науковий аспект* (знання про процеси, методологію, класифікацію, зони розвитку);

- *діяльнісний аспект* (цілепокладання, планування, організація, реалізація цілей, аналіз результатів);
- *формалізований опис* (цільові орієнтири, концепція, зміст, модель або алгоритм);
- *концептуальна основа* (психолого-фізіологічні закономірності розвитку індивіда, принципи дидактики);
- *блок забезпечення* (професійні кадри, зміст навчання і виховання, матеріально-технічна база, мотивація);
- *блок реалізації* (система управління, що включає методи і прийоми, форми діяльності, системи контролю, системи критеріїв);
- *блок реалізації* (система управління, що включає методи і прийоми, форми діяльності, системи контролю і систему критеріїв) (с. 33).

Методична рефлексія зазначеної класифікації дає підставу стверджувати, що будь-яка педагогічна технологія повинна включати змістовий і процесуальний компоненти.

Змістовий компонент – це:

- система знань щодо досягнення передбачуваних цілей, яка включає зміст навчання чи виховання, методи, організаційні форми, прийоми, дидактичні засоби, а також фактори компетентності вчителя та індивідуальних особливостей учнів і вихідного рівня їхньої підготовки;
- оптимальне поєднання складових інтегрованої моделі досягнення цілей, яка є основою управління і організації діяльності учнів.

У змістовому компоненті педагогічних технологій, своєю чергою, можна виділити такі складові частини:

- *концептуальна складова* є системою знань про інструменти досягнення цілей; про якість освіти, яка включає знання з цілісності освітнього процесу, його змісту, методів, прийомів, організаційних форм, дидактичних засобів; знання з управління і організації освітньої діяльності, а також знання про індивідуальні та загальні психолого-вікові особливості учнів і їхні прояви у діяльності; знання з рефлексії і саморефлексії; знання з педагогічного проектування та моделювання, вимог до професійної компетенції учителя та стандартів освіти;

– *діагностична складова* включає фактори професіоналізму учителя, індивідуальні особливості й рівні розвитку учнів. Вона суттєвим чином впливає на вибір змісту освіти, добір компонентів досягнення цілей навчання, на управління освітнім процесом;

– *дидактична складова* є оптимальним поєднанням змісту, методів, прийомів, організаційних форм і засобів з орієнтацією на конкретних учнів, із врахуванням їхніх індивідуальних особливостей і вихідним рівнем їхніх актуальних знань і умінь.

Процесуальний компонент – це реалізація на практиці раніше спроектованого освітнього процесу: організація й управління безпосередньою освітньою діяльністю учнів зі здобуття й засвоєння знань, вироблення ціннісних орієнтацій, ставлень і умінь та отриманню досвіду творчої діяльності; варіювання засобів і методів з метою корекції результатів; гарантованість досягнення певного результату, продуктивність по результатам і оптимальність по затратах, відтворюваність у різних умовах закладів освіти (Бондар, 2005).

Спроби поглиблених педагогічних досліджень окремих аспектів у галузі педагогічних технологій продовжуються до сьогодні. Найбільшу увагу дослідників наразі привертають інформаційно-комунікаційні технології, дистанційні освітні технології та інноваційні виховні технології.

Аналіз тлумачень поняття «*інформаційно-комунікаційні технології*» сучасними вченими (Кириченко (Ред.), Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016) засвідчує, що вони розглядаються як:

– спосіб та засоби збору, обробки та передачі інформації для набуття нових відомостей про об'єкт, який вивчається;

– сукупність нових інформаційних технологій (методів та технічних засобів), які дозволяють створювати, обробляти, знаходити, збирати, передавати та подавати інформацію, керувати і користуватися нею та сприяти різним формам комунікації;

– сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, зберігання, опрацювання, передавання та подання інформації, яка розширює знання людей і розвиває їхні можливості в подальшому житті;

– цілеспрямована організована сукупність інформаційних

процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації та доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування (с. 69).

Дистанційні освітні технології – це освітні технології, що реалізуються переважно засобами інформаційно-комунікаційних технологій за опосередкованої (на відстані) чи частково опосередкованої взаємодії учнів і педагогів, тобто фрагментарно вписаної у традиційний освітній процес.

Серед основних видів дистанційних освітніх технологій дослідниками найчастіше згадуються кейсова технологія, телекомунікаційна технологія та інтернет-технології (мережеві технології). Класифікаційною ознакою зазначеного поділу технологій є спосіб доставки необхідної інформації від закладу освіти до здобувача освіти, а також зворотного повернення результатів його роботи.

Кейсова технологія базується на наданні учням інформаційних освітніх ресурсів у вигляді спеціалізованих наборів навчально-методичних комплексів, призначених для самостійного вивчення з використанням різноманітних носіїв інформації (паперових чи електронних).

Телекомунікаційні технології (інша назва – інформаційно-супутникові) базуються на використанні переважно засобів глобальних і локальних мереж для забезпечення доступу здобувачів освіти до інформаційних освітніх ресурсів, представлених у вигляді цифрових бібліотек, відео-лекцій, інтерактивних подорожей музеями світу, відеоспостережень за дослідниками та експериментами у наукових лабораторіях найпрестижніших світових університетів тощо.

Мережеві технології за допомогою використання глобальних і локальних комп'ютерних мереж також сприяють доступу учнів до світових інформаційних освітніх ресурсів і для формування сукупності методичних, організаційно-технічних та програмних засобів реалізації та керівництва освітнім процесом незалежно від місцезнаходження його суб'єктів.

Деякі дослідники (Лебедева, 2011) у якості самостійних розглядають технології на базі інформаційного освітнього середо-

вища (ІОС). Особливістю цього виду технологій визнається комплекс матеріалів, з яких педагог може конструювати свої заняття і проводити їх як в очному режимі, так і в режимі онлайн (с. 19).

Характерні відмінності технологій виховання

Сучасна теорія виховання у своїх пошуках також прагне здійснювати випереджальний вплив на виховну практику, розробляючи виховні технології, які повинні реально збагатити підростаючу особистість вищими смислами життя з метою постійного утвердження їх у власній діяльності та поведінці.

Поняття «технологія виховання» порівняно недавно стало активно вживаним у нашій педагогіці, хоча, якщо звернутися до творчості видатних педагогів, можна без зусиль знайти у них навіть спеціальні роботи з проблем технології виховання: «У пізніх творах А. Макаренка, у стенограмах його виступів перед учителями часто зустрічаються терміни „інструмент виховання“, „педагогічне інструментування“. Вони не випадкові: А. Макаренко, по суті, залишив нам у спадок технологію виховання дитячого колективу. Одна з останніх робіт В. Сухомлинського „Як виховати справжню людину“ навіть самою своєю назвою підкреслює „вихід“ до проблем технології виховання» (як цитується у Голованової, 2013).

Автори «Словника основних термінів і понять з превентивного виховання» зробили висновок, що у сфері виховання педагогічна технологія може розглядатися як: 1) змістовна техніка реалізації навчального процесу; 2) системна сукупність і порядок функціонування усіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, що використовуються для досягнення педагогічної мети; 3) системний метод створення, застосування і визначення всього освітнього процесу з урахуванням технічних, людських ресурсів та їхньої взаємодії, що своїм завданням вважає оптимізацію форм освіти (ЮНЕСКО); 4) передбачає спільну роботу тренерів з підлітками-лідерами; 5) є змістовним узагальненням навчально-виховного процесу, що може бути представлено науковим, процесуально-описовим і процесуально-діяльнісним аспектами (*Словник основних термінів*, 2007).

Аналізуючи зміст тлумачних словників, педагогічних та

психологічних джерел щодо концепту «педагогічні технології», науковці Інституту проблем виховання НАПНУ (Окушко (Ред.), Петрочко, Кириченко, Пашенко, Сокол, & Харченко, 2018) зазначають, що при визначенні поняття «технологія виховання» варто брати до уваги узагальнене розуміння технології як сукупності прийомів, застосовуваних у будь-якій сфері. Однак при цьому наголошують, що таке визначення має бути адекватною конкретизацією більш широкої загальноприйнятної категорії «освіта» як культурно-історичної форми становлення і розвитку сутнісних сил людини, її фундаментальних, родових здібностей, набуття людиною образу людського у часі і просторі культури (с. 62).

Солідаризуючись із позицією академіка Беха (2018), ми не є прибічниками популярного визначення технології виховання як системи методів, прийомів і дій вихователя та вихованців у спільній діяльності, до змісту якої включене освоєння норм, цінностей і відносин, оскільки воно не дає змоги позначити які саме методи і прийоми є сприятливими для здійснення продуктивного духовно-морального перетворення вихованця.

Услід за науковцем під *інноваційною виховною технологією* ми розумітимемо систему теоретично обґрунтованих (на основі глибоких знань про психологію вихованця) й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та організаційно доцільних умов виховної діяльності, які забезпечують підвищення рівня духовно-моральної вихованості особистості як суб'єкта відповідних цінностей (с. 227).

Технологія виховання – це продумана система, що дозволяє відповісти на питання «як» і «яким чином» мета виховання втілюється у конкретний результат. Але слід серйозно враховувати, що технологія виховання – це, перш за все, людинознавча, гуманітарна технологія, і тому вона має свої характерні особливості.

Перша особливість вказує на те, що не будь-яке явище в галузі виховання можна технологізувати. Дійсно, виховання більше, ніж будь-яка інша діяльність, пов'язане з особистісною та індивідуальною взаємодією, де панують емоції, передчуття,

інтуїція і безліч невловимих зв'язків та енергій. Процес такої взаємодії досить важко піддається алгоритмічному опису, який потрібен для технологічного рівня осмислення процесу. У практиці трапляються випадки, коли вихователь без залишку віддає себе дітям, про його педагогічну систему розповідають легенди, але його блискучі знахідки, прийоми майже неможливо повторити, тому що вони абсолютно невіддільні від цієї видатної особистості й тієї духовної атмосфери, що панує на його уроках. Іншими словами, успіх у вирішенні виховних проблем нерідко визначає не відпрацьована технологія, а талант і майстерність вихователя, його особисті якості.

Другою особливістю є те, що технології виховання – вельми наукомісткі. Розробка кожної вимагає аналізу і відбору величезного обсягу наукової інформації з усіх галузей людинознавства. Якщо, наприклад, врахувати, що у сучасній загальній та соціальній психології співіснує понад 70 концепцій, які роз'яснюють психологічну структуру особистості, то створення технології виховання базової культури особистості виглядає як дещо утопічний задум.

Третьою особливістю можна вважати те, що технології виховання не завжди гарантують високий рівень досягнення задуму, хоча в області економіки, промислового виробництва гарантованість результату – обов'язкова ознака надійності технології. Чому так відбувається? На об'єкт виховання (дитину, дитячий колектив, виховну систему сім'ї або школи), крім власне виховної технології, завжди діє величезний масив зовнішніх і внутрішніх впливів. Їхня дія така суперечлива, що навіть прогнозувати конкретний результат досить самовпевнено, а тим паче очікувати, що технологія його гарантує. Вчитель повинен бути завжди психологічно готовий до того, що не побачить результат своїх педагогічних зусиль, оскільки повною мірою вихованість людини проявиться в зрілі роки її життя і далеко не в публічних ситуаціях, де її можна буде зафіксувати (Голованова, 2013).

Разом із визнанням певних труднощів у розробленні виховних технологій Бех (2018) наголошує, що теоретико-методологічні можливості сучасної науки про виховання дозволяють створити виховні технології, спроможні ефективно забез-

печувати досягнення гуманістичної мети виховання (с. 226).

У створенні сучасних виховних технологій набуває пріоритетності гуманістично спрямована розвивальна модель, спираючись на яку, концептуальними засадами педагогічних технологій виховного процесу можуть визначатися:

1. *Урахування індивідуальних особливостей, інтересів, потреб учнів* шляхом створення умов, які задовольняють актуальні для них потреби.

2. *Урахування виховних можливостей дитячого колективу.* Саме в колективі виявляються та розвиваються здібності дитини, її інтереси, потреби, розкривається її творчий потенціал.

3. *Позитивне сприйняття дитини.* Розуміння внутрішнього світу учня виявляє й створює можливість проявитися природнім задаткам, повірити у власні сили і можливості.

4. *Виховання без примусу і насилля.* Етика ненасилля є одним із сучасних напрямів виховної діяльності; вона складає основу гуманізму і є системоутворюючою основою технології гуманістичного виховання. Виховання без примусу і насилля сприяє розвитку самосвідомості і відповідальності як інтегрованої якості особистості. Ненасилля в процесі виховання – це ненасилля над мисленням, визнання прав дитини, надання їй можливості вибору, можливості висловити свою думку.

5. *Педагогічна підтримка.* Передбачає педагогічну допомогу в індивідуальному розвитку і саморозвитку дитини. Одночасно вона реалізує гуманістичні цінності, основними з яких є наступні:

- безумовне прийняття дитини;
- розуміння психічного розвитку дитини і її самопочуття;
- бачення реальних можливостей кожної дитини, а не висування їй підвищених вимог;
- прояв гнучкості у виховній тактиці, яка має бути підпорядкована індивідуальним особливостям дитини;
- повага до особистості дитини;
- готовність до «діалогу на рівних»;
- підтримка учня в складних ситуаціях. Учень повинен розраховувати на педагогічну підтримку класного керівника: ядром

підтримки є духовний контакт педагога й учня, від якого залежить ефект виховного впливу.

6. *Свобода і творчість.* Виховний процес повинен носити творчий характер. Поза творчістю у вихованні складно зберегти і примножити творчий потенціал особистості дитини. Творчість тісно зв'язана з свободою, оскільки творчість можлива лише в умовах вільного самовираження особистості.

7. *Пріоритет ігрової діяльності.* В ігровій діяльності вихованці опановують соціальні ролі. Гра є засобом, методом, формою діяльності дітей і дорослих. Гра, якщо вона використовується регулярно, є тренінгом формування у вихованців норм поведінки, сприяє розвитку творчого мислення, творчої уяви дитини. У грі розвивається та нарощується творчий потенціал особистості.

Структурними елементами особистісно орієнтованих виховних технологій також постають:

1. *Теоретична частина* (концептуальні засади), обґрунтування мети, визначення принципів побудови, елементів та узгодження зв'язків між ними.

2. *Змістово-методична частина:* розроблення змісту, добір методів та прийомів його реалізації.

3. *Процесуальна частина* (алгоритм реалізації технології): організація процесу виховання, апробація запропонованого змісту, діагностика або моніторинг ефективності впровадження тощо.

Розроблення технології виховання включає в себе певну послідовність процедур.

1. *Визначення чіткої конкретної мети.* Мета в технології виховання, по суті, є гіпотетичною ідеєю всього технологічного проекту. Оцінку якості виховної технології здійснюють за співвідношенням отриманого результату й мети.

2. *Розробка «накету» теоретичних підстав.* Технології виховання завжди реалізують певні теоретичні уявлення про процес виховання і його закономірності, тобто певні педагогічні концепції. Якщо педагог розуміє виховання тільки як «вплив на дитину», як «формування його особистості», то він вважатиме за краще використовувати технологію жорсткої організації життя і

діяльності вихованців; якщо ж він вбачає в процесі виховання механізми особистісної взаємодії з дітьми, то увесь його технологічний арсенал буде працювати на забезпечення дитині позиції суб'єкта діяльності і спілкування.

3. *Визначення поетапної, покровокої структури діяльності.* Як етапи технології виховання виступають виховні ситуації. Доцільно виділяти такі види виховних ситуацій: підготовча, функціональна, контрольна, підсумкова.

4. *Аналіз результатів (моніторинг – корекція-рефлексія).* На думку теоретика і автора робіт з технології виховання Н. Щуркової, оцінюючи результати застосування технології виховання, потрібно йти «пошарово» від поверхневих ознак змін у поведінці вихованців до глибинних особистісних змін:

– по-перше, слід звернути увагу на зовнішній вигляд дітей, пластику їхніх рухів, пози, міміку, в яких проявляється їхнє особистісне ставлення;

– по-друге, необхідно оцінювати зміни в картині фізичного і психічного здоров'я дітей (найзахопливіші задуми вихователя, якщо вони справили негативний вплив на стан дітей, не є придатними);

– по-третє, результативність технології виховання потрібно відстежувати в діяльності дітей і в їхніх взаєминах; тут виявляться не тільки приховані здібності, нові інтереси, а й ціннісні переваги вихованців;

– по-четверте, ефективність технології виховання оцінюється в залежності від того, наскільки вона змінює ставлення дитини до самої себе, як діє на Я-концепцію і як сприяє самовизначенню особистості.

Найголовнішими експертами результативного «продукту» застосування технології виховання мають бути самі вихованці. Будь-яку спільну справу варто завершувати педагогічно організованими ситуаціями рефлексії: що вийшло добре; що не дуже і чому; що кожен особисто зрозумів і чого навчився, беручи участь у спільній справі; що пропонує робити далі. Справжнє виховання відбувається тоді, коли дитина «заглядає в себе», намагається зрозуміти сенс подій і обставин, в яких бере участь, рефлексивно звертається до свого соціального досвіду (Голованова, 2013).

Отже, пріоритет у роботі педагога і вихователя має належати прийомам опосередкованого педагогічного впливу: замість лобових методів, гасел і закликів, зайвого дидактизму, повчальності тощо на перший план варто висувати діалогічну взаємодію, спільний пошук істини, розвиток через створення виховних ситуацій, різноманітну творчу й соціально значущу діяльність.

Формування просоціальної поведінки учнів закладів загальної середньої освіти через інтерактивну діяльність неодмінно передбачає створення і підтримання такого мікроклімату, головною ознакою котрого є атмосфера безперервної діалогової взаємодії суб'єктів освітнього процесу, взаєморозуміння й довіри. При цьому виключається домінування одного учасника освітнього процесу над іншим, однієї думки над іншою.

Інтерактивність в освітньому процесі – це навчання в процесі опанування практики шляхом осмислення (рефлексії) власних дій. Найціннішим є обмін різним досвідом, відмінними поглядами, різним світосприйняттям. Так учасники, взаємодіючи один з одним, обмінюються інформацією, аналізують, моделюють ситуації, спільно шукають шляхи розв'язання проблем, взаємозбагачуються. Інтерактивні технології дають можливість задіяти не лише розум людини, але й її емоції, вольові якості, спонукати до творчості – тобто залучити до процесу цілісний потенціал особистості.

Відмінності інтерактивних виховних технологій полягають у наступному:

- перебування суб'єктів виховання в одному смисловому просторі;
- спільне занурення в проблемне поле завдання, що розв'язується, тобто включення в єдиний творчий простір;
- узгодженість у виборі засобів і методів реалізації вирішення завдання;
- спільне входження у схожий емоційний стан, переживання співзвучних почуттів, супутніх прийняттю та здійсненню вирішення певного завдання.

При уточненні сутності поняття *«технології формування просоціальної поведінки учнів»* нами було взято до уваги змістові й структурні характеристики педагогічних та інноваційних

виховних технологій, а також особливості формування просоціальної поведінки, яке ми розглядаємо як цілісний процес, спрямований на забезпечення необхідних і достатніх організаційно-педагогічних умов для свідомої інтеріоризації учнями соціально значущих норм і цінностей, розвитку відповідних рис, якими має володіти просоціальна особистість, формування прагнення і вміння конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, стимулювання участі дітей у соціально значущій діяльності та спонукання до внутрішнього діалогу для прийняття самостійного, вільного особистісно значущого для учнів вибору моделей поведінки.

Усе вищезазначене зумовило визначення нами *технологій формування просоціальної поведінки учнів* як системної сукупності педагогічних цілей, гуманістичного змісту, форм, методів, способів, прийомів, взаємоузгодженість і взаємодоповнюваність яких забезпечує формування і розвиток в учнів якостей просоціальної особистості та навичок просоціальної діяльності на благо інших людей чи суспільства в цілому.

Саме за допомогою цих технологій в учнів закладів загальної середньої освіти легше і швидше відбувається процес звільнення від стереотипів й упередженості в стосунках, формуються уміння співпраці й навички толерантного спілкування, краще розвиваються відповідні якості просоціальної особистості: *доброзичливість* – ставлення до іншої людини, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях; *гуманність* – орієнтованість на людину як універсальну цінність; *довіра* – відкриті, позитивні стосунки між людьми, що відображають впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони; *чуйність* – здатність помічати й брати до уваги інтереси й потреби інших; *альтруїстичність* – безкорисні дії, спрямовані на благо (задоволення інтересів) інших людей; *емпатійність* – здатність до співпереживання, осягнення емоційного стану іншого, розуміння його на рівні чуттів, намагання емоційно відгукнутися на його проблеми; *терпимість* – ставлення з повагою до виявлення несхожості; *рефлексивність* – усвідомлення власної неоднозначності, особливостей характеру й поведінки інших людей (Кириченко (Ред.), Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016, с. 60).

У рамках інтерактивної діяльності у кожної людини з'являється можливість виявити власні потенції, розвинути в себе якості просоціальної особистості, вийти на шлях самореалізації і надалі зробити своє життя і життя інших людей безпечним і щасливим, наповненим вищим смислом.

1.2. Особливості впровадження соціально-педагогічних технологій формування просоціальної поведінки підлітків

Послідовна етапність і взаємообумовленість.

Впровадження технологій формування просоціальної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти передбачає певну етапність. Етапи технологій послідовні та взаємопов'язані:

1-й етап. Діагностика розвитку учнів, класного колективу, ситуаційної ефективності виховного процесу.

2-й етап. Визначення цілей і завдань формування просоціальної поведінки учнів.

3-й етап. Визначення напрямів діяльності.

4-й етап. Визначення кола суб'єктів, партнерів педагогічної взаємодії.

5-й етап. Визначення змісту, форм, методів формування просоціальної поведінки учнів.

6-й етап. Підготовка, організація, здійснення виховних впливів.

7-й етап. Аналіз та оцінка результатів діяльності.

8-й етап. Обговорення результатів, вихід на перспективну діяльність.

Добір педагогічних технологій зумовлюється залежністю від:

– концепції й програми розвитку закладу освіти та основних напрямів його виховної політики;

– особливостей організації освітнього процесу в конкретному закладі освіти;

– рівня розвитку професійної компетентності педагогів, складу й чисельності дитячо-дорослої спільноти;

– меж застосування технології (у рамках усього закладу освіти, окремого предмету, визначеної проблеми, паралелі класів тощо).

Аналізуючи інтерактивні виховні технології, що використовуються у процесі виховання підлітків в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти (ігрові, проектні, тренінгові, театральні, інформаційно-комунікаційні, колективних творчих справ, портфоліо), нами спільно з експертами з числа психологів, педагогів і батьківської громадськості було надано пріоритет ігровим, тренінговим, театральним, проектним та інформаційно-комунікаційним як технологіям з доведеною ефективністю саме для підліткового віку. Є низка досліджень, в яких розглянуто дієвість та результативність зазначених технологій у формуванні критичного та креативного мислення, ціннісного ставлення особистості до себе, до світу, до суспільства, виробленні особистістю ключових життєвих компетенцій.

Спільними сутнісними ознаками цих технологій є виховання особистості з максимально можливою індивідуалізацією; створення умов для саморозвитку і самовиховання, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей. Таке виховання ґрунтується на діалозі, моделюванні ситуацій вибору, вільному обміні думками, створенні ситуацій успіху.

Можливі ризики й ускладнення при впровадженні технологій

Водночас необхідно наголосити, що практична реалізація ідей технологізації має і різні ускладнення, пов'язані з тим, що певна кількість педагогів ставиться до цього несерйозно, сприймаючи таку тенденцію як данину моді, що часто тягне за собою нехтування методикою на користь технології. Інша група педагогів некритично захоплюється технологіями, визнаючи їх панацеєю від усіх проблем виховання. Така позиція також приховує серйозну небезпеку, оскільки поверхневе й некоректне впровадження технологій може довести до абсурду їхні перспективні ідеї, що зменшить ефективність використання позитивних дидактичних функцій чи навіть спровокує відмову від їхньої реалізації. Саме тому одним із важливих завдань адміністрації й методичної служби закладів освіти є застереження педагогів від

недоліків і помилок при реалізації виховних технологій.

Аналіз зарубіжних і вітчизняних психолого-педагогічних джерел і масової виховної практики доводить, що істотними недоліками виховної діяльності педагогів у сучасному закладі освіти, які опосередковано нівелюють ефективність впровадження виховних технологій, можуть поставати:

- диктатний, авторитарний характер стосунків між учителями і дітьми, ігнорування особистості вихованця;

- стигматизація мислення фахівців, які здійснюють виховну діяльність, їхня відданість моралізаторським, залякуючим, ізоляційним методам і підходам;

- невідповідність (неадекватність) змісту, форм, методів і засобів виховання новітнім умовам дорослішання молодшої особистості;

- дефіцит форм і методів виховної роботи щодо формування культури вибору світоглядних, моральних зразків, формування соціокультурної ідентичності учнів, потенціалу громадянської активності у дітей та молоді;

- низький рівень розвитку психолого-педагогічної компетентності частини вчителів через відсутність у закладах освіти системної методичної роботи з питань виховання;

- методична невідповідність педагогічних працівників до здійснення інновацій; некоректне впровадження соціально-педагогічних технологій;

- необґрунтованість критеріїв, показників, інструментарію оцінювання виховних результатів; переважання кількісної фіксації результатів виховання на противагу (на шкоду) їхньому якісному аналізу;

- низький рівень розвитку інфраструктури виховного процесу в закладах освіти, дефіцит ресурсного забезпечення (*Програма «Нова українська школа, 2018»*).

Робота адміністрації з педагогічним колективом з опанування нової соціально-педагогічної технології

Впровадити соціально-педагогічну технологію у закладі освіти – означає опанувати новий тип діяльності. А він має бути забезпечений ресурсами по економічному, інформаційному, матеріально-технічному, юридичному, кадровому, науково-

методичному каналам.

Особливої уваги потребує підготовка педагогічного колективу, в якій можна виокремити наступні вектори роботи з:

- молодими педагогами;
- досвідченими педагогами;
- педагогами, які мають перший позитивний досвід впровадження освітньої технології;
- педагогами, які виказують спротив впровадженню інновацій.

Однак важливо не лише демонструвати педагогам особливості організації новаторської виховної діяльності. Їм необхідно надавати постійну підтримку упродовж тривалого періоду опанування новацій, відслідковувати, наскільки міцно вони вкорінюються в освітньому процесі, аналізувати успіхи й ускладнення на шляху нових технологій у повсякденній діяльності закладу освіти. Науковці (Гузєєв, Сиденко, 2016) вирізняють декілька способів такої підтримки.

Групи підтримки. Коли педагогічний колектив починає опановувати набір нових освітніх технологій, необхідно розтягнути цей процес у часі, організувати групи і проводити навчально-методичні зустрічі, що допоможуть педагогам всотувати інформацію «порціями», повертатися у класні колективи для її практичного апробування, а потім – знову збиратися разом для обміну досвідом і враженнями.

Група підтримки допомагає педагогам-інноваторам не розчаруватися і не повернутися до старих технологій та звичок, емоційно наснажуючи, психологічно підтримуючи та методично озброюючи.

Навчання за методом «рівний – рівному». Педагоги швидше зважуються випробувати щось нове, коли отримують цю інформацію від колег-практиків, а не самостійно з різноманітних науково-методичних джерел, оскільки при «живому» спілкуванні зникають невпевненість, побоювання («колега зміг – і я так зможу») і відчуття ізольованості («разом нас багато»). Окрім того, під час спільних обговорювань особливостей самої технології чи її впровадження формується дивергентне бачення процесу, множинність практичних варіацій застосування технології.

Тренінгове навчання. Найголовніше завдання такого на-

вчання – сприяти педагогам опанувати нові технології у менш формальних умовах, аніж звичайно та зважитися на їхнє застосування. Загальновідомо, що для того, щоб відбулися й закріпилися особистісні зміни, до *когнітивних* процесів необхідно підключити ще й *афективні* та *поведінкові* (діяльнісні). На думку деяких дослідників (Вачков, 2000), цьому найкраще сприяють активні методи практичного навчання, наприклад – тренінг, які й допомагають людині почати *діяти*.

Розвиток рефлексивної та креативної (винахідницької) практики. Водночас слід зауважити, що фіксація на розвитку навичок діяльності в рамках нової освітньої технології часто проявляється в нескінченних тренінгах, або в спробах втиснути в короткий проміжок часу (наприклад – 45 хв.) величезні масиви науково-методичної інформації. Включені спостереження супроводу інноваційних процесів доводять, що навіть усвідомлення необхідності жити й діяти інакше – іще далеко не синонім реальної спроби впровадити у життя свої наміри (хрестоматійний приклад: знаю, що палити шкідливо і треба кидати, та все якось...). Насправді краще охопити лише декілька елементів нового, залишивши при цьому достатньо часу на практику та рефлексію (як цитується у Гузеєва, 2009).

*Механізми та етапи опанування
соціально-педагогічної технології
(за В. Гузеєвим та А. Сиденко)*

Механізм опанування концептуальної ідеї, основних позицій і положень, які містяться в новітній технології, а також і самої технології може складатися з різних структурних елементів (у різних типах закладів освіти), однак схема дії має бути приблизно однаковою і, головне, вона повинна забезпечувати поступовість включення в роботу з опанування нових технологій усього педагогічного колективу.

Можна виділити наступні етапи підготовки колективу до освоєння новітньої технології:

I. Утворення «ядер активності», «зон прориву», тобто – мікрогруп однодумців, що об'єднують педагогів, адміністрацію, методистів, актив батьківського та учнівського самоврядування.

II. Розроблення пакету мотиваційних умов і програми поетапного, поетапного долучення педагогічного колективу до освоєння нового типу діяльності.

III. Руйнування професійних стереотипів (індивідуальне та колективне самовизначення й самоствердження).

IV. Привласнення орієнтовної основи професійної діяльності інноваційного типу, що є необхідною для реалізації нової освітньої технології.

V. Привласнення технологічної компоненти (системи засобів організації мислення й діяльності).

VI. Перетворення процесів: від виявлення у своєму педагогічному досвіді «острівців» діяльності нового типу до їхнього поширення на увесь простір освітньої діяльності.

VII. Перетворення взаємозв'язків і відносин, що виникають під час освоєння колективом освітньої технології: від переважання індивідуальної професійної діяльності до виникнення й розвитку кооперації та командної взаємодії.

VIII. Проектування і програмування процесів, спрямованих на освоєння колективом нової освітньої технології, зміну індивідуальної професійної діяльності, перетворення колективного простору діяльності.

IX. Розроблення й створення механізмів та способів незворотності перетворювальних дій з впровадження освітньої технології (Гузєєв, 2009).

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити наступні висновки:

1. Педагогічна технологія – це:

– система знань про шляхи та інструменти досягнення цілей навчання і виховання;

– спрямоване на досягнення цілей навчання і виховання керівництво діяльністю учасників освітнього процесу;

– безпосередня діяльність з управління освітнім процесом з орієнтацією на індивідуальні особливості учнів і рівень їхньої підготовленості.

2. У словнику понять і термінів з освіти і педагогіки визначаються наступні критерії педагогічної технології, що містять

основні характеристики й показники, за якими забезпечується педагогічна діяльність. Такими є:

- *результативність* (забезпечення визначеної мети);
- *відтворюваність* (можливість використання у змінених умовах різними суб'єктами);
- *транслявання* (можливість передавання досвіду її використання у вигляді знань).

Ключовою ланкою будь-якої технології є детальне визначення кінцевого результату та контроль його досягнення. Процес лише тоді отримує статус технології, коли він заздалегідь прогнозований, визначені кінцеві властивості продукту та засобів його отримання, сформовані умови для проведення процесу.

Обов'язковими складовими педагогічних, зокрема і соціально-педагогічних чи виховних технологій, є:

- чіткий поелементний опис операцій процесу;
- точна характеристика проєктованого гарантованого результату;
- певний алгоритм рішення, згідно з яким педагог може працювати, не випускаючи жодної з операцій; кожна з них відіграє особливу функцію, і разом вони визначають цілісний результат.

Звернення науковців та практиків у формуванні просоціальної поведінки учнів до такого інструменту, як інтерактивні виховні технології, є обґрунтованим, оскільки вони:

- надають педагогам закладів загальної середньої освіти можливість здійснювати даний процес більш цілеспрямовано, за чітко визначеними концептуальними основами, принципами, змістом діяльності, за певним алгоритмом, з високою вірогідністю досягнення кінцевого результату;
- забезпечують тиражування, відтворюваність оптимального способу реалізації соціального процесу, тобто можливість здійснення його іншими фахівцями після спеціального навчання.

Список використаних джерел

1. Бех, І. Д. (2012). *Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб.* Київ: Академвидав.

2. Бех, І. Д. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Київ-Чернівці: «Букрек».
3. Бондар, С. П. (2005). Структура педагогічної технології і вимоги до її проектування. *Перспективні педагогічні технології в системі неперервної освіти: мат. всеукр. наук.-пош. конференції (Ч. 1)*, 290295.
4. Вачков, І. В. (2007). *Основы технологии группового тренинга. Психотехники: учебное пособие*. 3-е изд. Москва: Ось-89.
5. Войцях, Т. В. (2015). *Ігрові технології: просвітницько-профілактичні ігри*. Київ: Шкільний світ.
6. Голованова, Н. Ф. (2013). *Педагогика : учеб. для студ. учреждений высш. проф. образования*. Москва: Издательский центр «Академия».
7. Гузеев, В. В. (2009). *Преподавание. От теории к мастерству*. Москва: НИИ школьных технологий.
8. Гусак, П. М. (Ред.), Зімівець, Н. В., & Петрович, В. С. (2009). *Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології: монографія*. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня».
9. Єжова, О. О. (2011). Здоров'язбережувальні технології у педагогічній системі формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*, 3(13), 6574.
10. Жураковская, В. М. (2007). *Технология обучения: история и современность*. Взято з <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-obucheniya-istoriya-i-sovremennost>.
11. Завьялова, Т. Б. (2011). *Использование новых образовательных технологий как средство повышения качества образования*. Взято з <http://human.snauka.ru/2011/10/106>.
12. Кириченко В.І. (2017). Основні методологічні підходи у формуванні просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. / Валентина Кириченко // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*, 21, 1, 286–299. –

Інститут проблем виховання НАПН України. – Київ, 2017. – Вип. 21. – Кн. 1. – С. 286–299.

13. Кириченко, В. І. (Ред.), Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., & Хомич, О. Л. (2016). *Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія*. Тернопіль: Терно-Граф.

14. Концепція нової української школи. (2016). Міністерство освіти і науки України. Взято з <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>.

15. Ксензова, Г. Ю. (2005). *Инновационные технологии обучения и воспитания школьников: учебное пособие*. Москва: Педагогическое общество России.

16. Лебедева, М. Б. (2011). Образовательные технологии: терминология и содержание. *Ярославский педагогический вестник*, 1, 17–21. Взято з <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatelnye-tehnologii-terminologiya-i-soderzhanie>. – Дата обращения (17.11.2018).

17. Лихачёв, Б. Т. (2000). *Педагогика: курс лекций: учеб. пособие для студентов педагог. учебных заведений и слушателей ИПК и ФПК*. – 4-е изд. Москва: Юрайт-М.

18. Окушко, Т. К. (Ред.), Петрочко, Ж. В., Кириченко, В. І., Пащенко, О. В., Сокол, Л. М., & Харченко, Н. В. (2018). *Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях: метод. посіб.* Київ – Кропивницький : Імекс-ЛТД.

19. Подласый, И. П. (2003а). Где помогут технологии. *Школьные технологии*, 3, 10.

20. Програма «Нова українська школа»: у поступі до цінностей. (2018). Режим доступу <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>

21. Робінсон, К., & Ароніка, Л. (2016). *Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту*. Г. Лелів (Пер. з англ.). Львів: Літопис.

22. *Learning to be: the world of education today and tomorrow.* (1972). Взято з <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000001801>.

23. *Словник основних термінів і понять з превентивного виховання.* (2007). Тернопіль, ТЗОВ «Терно-граф».

РОЗДІЛ II. АРТ-ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

*Неможливо виростити повноцінну людину
без виховання в ній почуття Прекрасного.
Р. Тагор.*

2.1. Виховний потенціал арт-технологій у формуванні просоціальної поведінки підлітків

Згідно зі змістовими орієнтирами Нової української школи, освіта й виховання, що базуються на загальнолюдських цінностях (гідність, чесність, чуйність, гуманність, справедливість, взаємодопомога, альтруїстичність) та соціально значущій мотивації життєдіяльності, яка передбачає активність молоді людини у суспільному житті, її самовдосконалення, вихованість, відповідальність, творчість, мають стати ефективною відповіддю на різноманітні виклики сучасності, зокрема, прояви нетерпимості, агресії і насильства між людьми, акти вандалізму й нищення довкілля, порушення прав і свобод окремих громадян і спільнот. Відтак, наразі особливої актуальності в освітньому процесі набувають ті соціально-педагогічні технології, що спрямовані на формування досвіду просоціальної поведінки, яка, за її найбільш поширеним тлумаченням, є поведінкою, орієнтованою на благо соціальних груп, надання допомоги та здійснення дій, корисних іншим людям (Кириченко, & Нечерда, 2018, с. 19).

Перспективними видами арт-технологій у роботі з підлітками уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти є: публіцистична вистава, драматична вистава, пластично-хореографічна вистава, форум-театр, данс-акція, інтерактивна театральна програма, настільний театр, фланелеграф, тіньовий театр, пальчиковий театр, театр пантоміми, флешмоб, перформанс. Всі вони максимально відповідають інтересам і потребам сучасної молоді людини, яка характеризується «кліповим мисленням» та звикла сприймати світ через яскраві дисплеї смартфонів і монітори комп'ютерів. Саме тому арт-технології можуть стати

дієвим інструментом формування просоціальної позиції молоді людини й водночас допоможуть оновленню методичного інструментарію педагогів-виховників.

Оскільки арт-технології орієнтовані на емоційно-образні переживання особистості, формування її загальної культури (культури мовлення, поведінки, ділових стосунків) і виступають методом зближення людей, виховання просоціальних якостей (толерантності, гнучкості, товариськості, доброзичливості, довіри й ін.) та підвищення адаптаційних можливостей людини до ситуацій повсякденного життя, що особливо важливе саме для підліткової аудиторії, зокрема підлітків уразливих категорій, проблема арт-технологій у формуванні просоціальної поведінки підлітків є актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Сучасна педагогічна вітчизняна й зарубіжна література пропонує багато визначень арт-технологій: навчання, що здійснюється за допомогою засобів художньої творчості (Светоносова, 2016); художня творчість, пов'язана з експресією, комунікацією і символізацією (Светоносова, 2016); застосування різноманітних технік різних видів мистецтва в освітньому процесі як засобу творчої самореалізації і особистісного розвитку вихованців (Кунгурова, 2013); сукупність психологічних методів впливу, що застосовуються у контексті творчої діяльності особистості з метою профілактики негативних проявів у поведінці (Савлущинская, & Павлова, 2016). Проблему арт-технологій досліджують вчені В. Беккер-Глош, Т. Жукова, М. Лібман, Н. Нікандров, І. Шкіль. Питанням впровадження арт-технологій в освітній процес закладу загальної середньої освіти присвячено праці дослідників В. Андрєєва, Н. Атаманчук, Є. Вороніної, І. Савчук, В. Симоненка.

У ряді джерел арт-технології називають *технологіями арт-терапії* і підходять до них як до засобу психокорекційного або реабілітаційного впливу на підростаючу особистість. Дослідники підкреслюють, що арт-терапія сприяє вираженню думок, почуттів, емоцій, потреб, вона, «як і будь-яка творчість, має високий позитивний емоційний заряд, формує активну життєву позицію, впевненість у своїх силах» (Атаманчук, 2012, с. 12).

В якості методу відновлення психологічного стану за допомогою творчості арт-терапію досліджують такі вчені, як У. Кероул, Е. Крамер, І. Кунгурова, Л. Лебедева, М. Наум, І. Сусаніна, А. Хілл та інші. Питання впливу арт-терапії на представників молодого покоління вивчають дослідники Г. Батищева, О. Вознесенська, Н. Волкова, В. Газолишин, Н. Єщенко, О. Пилипенко, Н. Полякова, Т. Яценко. На думку вчених, арт-терапія є водночас навчанням, творчістю, грою, зціленням і самопізнанням; вона зумовлює атмосферу довіри і взаєморозуміння, являє собою засіб вільного самовираження, самопрояву й самопізнання людини та базується на мобілізації творчого потенціалу особистості, внутрішніх механізмів її саморегуляції. Серед суттєвих переваг арт-терапії дослідниками підкреслено особливу «м'якість» психокорекційних прийомів і впливів; відсутність меж і обмежень у застосуванні та формуванні позитивного світосприйняття й активної життєвої позиції. Вчена Подкоритова (2011) зауважує, що арт-терапія сполучає у собі такі протилежні виміри як «емоції – мислення», «аналіз – синтез», «активність – пасивність». Вона навчає людину одночасно і відчувати, і думати, врівноважувати емоції та мислення і цим створює умови для глибокого аналізу й самоаналізу людини. Поєднуючи активне і пасивне, творчість і споглядання, арт-терапія залучає потужні терапевтичні механізми та спрямовує свій вплив на всі структури людської особистості, фізичний, психічний і духовний виміри.

Як зазначає дослідниця Шахрай (2016), «спектр показань для арт-терапевтичної роботи в школі є доволі широким: труднощі емоційного розвитку школярів, стресові стани, депресія, зниження емоційного тону, порушення взаємин із близькими людьми, почуття самотності, міжособистісні конфлікти, незадоволеність сімейною ситуацією, ревності, неадекватна поведінка, підвищена тривожність, страхи, агресивність, ворожість до навколишніх, негативна Я-концепція, дисгармонійна, перекручена самооцінка, низький ступінь самоприйняття, порушена адаптація» (с. 235). Відтак, арт-технології сприяють попередженню агресії і насильства у підлітковому середовищі, зниженню учнями кількості проявів асоціальної поведінки, розвит-

ку в них емоційного інтелекту та рефлексії, зміні їх ціннісних орієнтацій та залученню до суспільно корисної діяльності. Саме тому впровадження арт-технологій у виховний процес закладу загальної середньої освіти є особливо важливим для роботи із підлітками уразливих категорій, які серед усього підліткового загалу страждають найбільше внаслідок певних складних обставин свого життя.

Засобами арт-технологій для учнів відкриваються можливості співпраці зі своїми однолітками, створюються максимальні умови для вільного емоційного контакту, розкутості, взаємної довіри і творчої атмосфери, надається змога реалізувати природне прагнення підлітка до спілкування і самовираження. Ми у своєму дослідженні розглядаємо *арт-технології у формуванні просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій* як сукупність форм і методів різних видів мистецтва, що застосовуються у закладах загальної середньої освіти з метою розкриття творчого потенціалу підлітка, розвитку просоціальних якостей його особистості, гальмування і попередження асоціальних поведінкових тенденцій та стимулювання участі підлітка у соціально значущій діяльності.

Виховний потенціал арт-технологій у формуванні просоціальної поведінки підлітків є достатньо потужним: у процесі підготовки дійства і його презентації кожен учасник отримує здатність «проживати» різні ситуації, визначати свої здібності до лідерства, до творчості, до підтримки іншого, до визнання його заслуг, до переконання й коректного вміння відстоювати свою позицію та уникати конфліктів, також для кожного підлітка відкривається можливість, а іноді й необхідність, розуміти і приймати іншого з усіма особливостями його натури. Будь-який підліток впізнає себе як рівного й рівноцінного партнера по спілкуванню, відкриває в собі найрізноманітніші сторони особистості: ті, які допомагають взаємодіяти, досягати гармонії, брати участь у співтворчості, й ті, що заважають цьому. Саме тому основний метод, що використовується під час роботи із підлітками, що беруть участь у роботі за арт-технологіями, – *метод «рівний – рівному»*. Його основна перевага у підлітковому вихованні, зокрема, у формуванні просоціальних рис особис-

тості учнів, полягає у створеній під час роботи за цим методом атмосфері довіри підлітків до своїх однолітків, які поширюють інформацію і проводять просвітницьку чи превентивну роботу: підлітки-актори знають особливості своєї субкультури, зокрема комунікативний стиль, мовлення, смаки, уподобання, ідеали та проблеми підліткового середовища, їм простіше знайти відповідні меседжі до однолітків та мотивувати їх до розвитку відповідних якостей чи певних проявів поведінки, і тому ефективність виховних впливів різних видів арт-технологій, підготовлених підлітками для підлітків, є досить значною.

Впровадження арт-технологій у закладах загальної середньої освіти здійснюється кількома взаємозумовленими кроками. *Відбір ініціативної групи підлітків* для роботи за арт-технологіями може проводитись за методом «Незакінчені речення». Учасникам пропонується завершити наступні твердження: «Я бажаю взяти участь у підготовці і презентації (вид арт-технології), тому що...». «Мета, яку я хочу досягти під час роботи над (вид арт-технології), полягає у...». Підлітки, що бажають бути учасниками театральних вистав або флешмобів, перформансів і т. п. пропонують подібні відповіді – Ванда Є.: «Я бажаю брати участь у флешмобі, тому що для мене це виклик собі самій, своєму страху перед великою кількістю людей. Думаю, що в мене все вийде! Мета, яку я хочу досягти, – більше дізнатись про особливості флешмобу». Степан Г.: «Я хочу творити разом із однокласниками, тому що така робота – дуже цікава й позитивна, вона зовсім відрізняється від звичайних уроків. Моя мета – показати, на що я здатний, тому що участь у різних постановках давно була моєю мрією». Володимир І.: «Як виявилось, в нашому класі є ті учні, до яких інші виявляють недоброзичливість і нетерпимість. Після тренінгів мені теж хочеться долучитись до зменшення конфліктів у школі. Мета, яку я хочу досягти, – отримати задоволення від спільної творчості з однокласниками».

Перед початком роботи підліткам з ініціативної групи пропонується вправа «Галерея сподівань», метою якої є отримання інформації, що стосується очікувань учасників. Виконання вправи передбачає презентування підлітками запитань щодо

«найгостріших», на їх думку, проблем, які вони сподіваються вирішити під час творчої роботи з іншими школярами. Запитання подаються підлітками за двома блоками «Я – просоціальна особистість» та «Творчість на шляху до просоціальності». З отриманих запитань стає зрозумілим, що підлітки сподіваються набути практичний досвід просоціальної поведінки – у блоці «Я – просоціальна особистість» домінують запитання «Чи легко бути просоціальною особистістю?», «Чи взагалі можливо бути просоціальним у наш час?», «Як стати більш терпимим до вад інших людей?», «Чи можливо бути доброзичливим у ворожому до тебе середовищі?» й ін., у блоці «Творчість на шляху до просоціальності» розповсюдженими є запитання «Як подолати тривогу й невпевненість у собі під час виступу?», «Як робити спільну справу з „важкою“ у спілкуванні людиною?», «Як перестати боятись відповідальності під час роботи над спільним з іншими проектом?», «Чи допоможе театр стати більш толерантним до конфліктних однокласників?» та ін. В цілому, очікування підлітків 5-9-х класів від роботи за різними видами арт-технологій мають наступний зміст: підвищення вмінь емоційної саморегуляції, оволодіння навичками ефективних стратегій просоціальної поведінки, розвиток терпимості й доброзичливості, зменшення власної конфліктності. Після публічної презентації своїх очікувань підлітки переходять безпосередньо до процесу підготовки театральних вистав або інших видів арт-технологій.

Процес підготовки передбачає творчу групову роботу – відпрацювання сценаріїв і постановку самого дійства; проектно-дослідну роботу – написання сценарію, виготовлення костюмів, атрибутів, розподіл обов'язків щодо підготовки постановки; роботу з інформаційно-комунікаційними технологіями – використання інтернет-ресурсів, зокрема, підбір музики, вибір фонограм, робота з програмами, що обробляють аудіо- та відеофайли, програмами для прослуховування й обробки відео-презентацій, програмами для запису голосу, запису відео й ін. Весь процес є результатом творчої командної роботи, внеску кожного у здійснення задуму.

Під час упровадження арт-технологій у виховну роботу з

підлітками в закладах загальної середньої освіти використовуються *інтерактивні форми роботи* з учнями: *аналіз історій і ситуацій* – «Чи потрібна просоціальна поведінка сучасній людині?» – поглиблення знань з предмету програми; *інтерактивні вправи* «Просоціальні вчинки – від терпимості до самопожертви» – на активізацію, розвиток реакції, уваги, почуття товарищескості; *дискусії* «Якості просоціальної особистості», «Підтримка уразливих підлітків – крок до моєї просоціальності» – формування вмінь робити висновки і приймати відповідні рішення, забезпечення всебічного бачення предмета дискусії; *бесіди* «Що означає взаєморозуміння і взаємна довіра у моєму житті», «Конфлікт: шляхи попередження й вирішення», «Чи легко сьогодні бути просоціальним» – активізація зусиль учнів для забезпечення співробітництва і взаємного впливу та обмін інформацією, думками, почуттями, викликаними темою розмови; *рольові ігри* «Недоброзичливий сусід: допомогти чи ігнорувати», «Новий колектив: як самоствердитись і не перейти межі», «Однокласник з неблагополучної родини», «Тимчасово переміщені: проблеми і виклики» – формування позитивного емоційного клімату, активізація творчих можливостей учасників; *тематичні зустрічі* – «Просоціальність – право чи обов'язок?», «Просоціальність у середовищі закладу освіти» – участь підлітків у обговоренні подій, що стосуються просоціальних вчинків у повсякденному житті, допомога учням у вирішенні їхніх власних психологічних труднощів, які пов'язані із проблемою просоціальності, обговорення витоків просоціальної поведінки, притаманної українському національному характеру.

Свою ефективність засвідчили також *інтерактивні методи роботи* – «*мозковий штурм*» з метою відпрацювання різних елементів сценаріїв заходів; *театралізовані ігри* для розвитку акторських умінь підлітків, формування їхньої взаємодовіри та налагодження позитивної атмосфери у творчій групі; *аналіз ситуацій*, що можуть змінити колізію і хід дійства вистави, для розвитку креативності учасників; *дискусії* щодо основних сюжетних ліній з метою підвищення якості комунікації у акторській групі. Всі ці методи спрямовуються на формування у підлітків навичок діяти просоціально в різних життєвих ситуаціях, попе-

реджувати та вирішувати конфліктні ситуації на засадах терпимості, доброзичливості, чуйності й самовладання, допомагають учням аналізувати емоційний досвід взаємодії з іншими людьми – власні враження, упередження, поведінкові реакції, стереотипи.

Потенціал зазначених інтерактивних форм і методів, що використовуються у формуванні просоціальної поведінки підлітків та готують учнів до безпосередньої роботи за арт-технологіями, вважаємо суттєвим через низку факторів: багатоплановий вплив на особистість підлітка; активізація в учнів інтересу до проблеми просоціальної поведінки; заохочення до активної участі тих підлітків, що можуть долучитись до вже сформованої акторської групи; звернення до почуттів підлітків, як учасників заходів, так і глядачів; сприяння ефективному зануренню в проблему просоціальності; здійснення зворотнього зв'язку (отримання реакції від аудиторії); сприяння формуванню у підлітків власної точки зору щодо розвитку своїх просоціальних якостей та ставлення учнів до проблеми просоціальної поведінки; формування у підлітків навичок просоціальних вчинків; сприяння зміні поведінки учнів у бік більшої соціальної активності та здійснення дій, корисних оточенню.

Під час упровадження арт-технологій у пригоді педагогу-виховнику стають різні *форми організації творчої діяльності підлітків*: фронтальна (участь усіх підлітків під час «мозкового штурму», дискусій, аналізу ситуацій); групова (малі творчі групи працюють над індивідуальним завданням – рольові ігри, підготовка елементів сценарію, наприклад, тексту «закадрового голосу», робота за інформаційно-комунікаційними технологіями й ін.); діяльність у парах (виступ ведучих, творча робота з різними елементами постановки); індивідуальна робота (розробка костюму, завдання з відео- та аудіофайлами).

2.2. Арт-технології у вихованні просоціальних якостей підлітків уразливих категорій

Серед різних видів арт-технологій, що наразі активно використовуються у закладах загальної середньої освіти, однією із найпоширеніших є технологія сучасного театру. Її переваги

підтверджено самою історією нашого народу, адже українська театральна педагогіка «має давні та плідні традиції, починаючи з давньослов'янських календарно-обрядових та родинно-побутових дійств, у яких обов'язково брали участь діти і які заклали основи народної театральної педагогіки. Важливу роль у вихованні у дітей високої моральності упродовж століть відіграла т. зв. народна драма» (Кремень, *Енциклопедія освіти*, 2008, с. 900). У сучасних реаліях шкільний театр є особливою формою взаємодії учнівського й педагогічного колективів, у якій активність педагогів поступається місцем активності учнів, при цьому завданням педагогів стає створення умов для проживання підлітками позитивних емоцій, налагодження ними конструктивного діалогу в середовищі однолітків, для їхньої творчої ініціативи та набуття досвіду суспільно важливої діяльності. Ці умови сприяють розвитку саморефлексії учнів і самооцінки ними своїх вчинків, вихованню просоціальних якостей особистості. Суттєвим також вважаємо те, що технологія театру не лише дає можливість учням розвинути фантазію, знайти вихід емоціям, сприяє становленню їхньої акторської майстерності, але й допомагає осмислити та привласнити соціально значущі норми і цінності.

Різні види театральних вистав підтвердили свою ефективність у роботі з молодшими підлітками 5-6-х класів. Вистави було поставлено самими учнями для своїх однолітків за казками та оповіданнями Василя Сухомлинського. Серед них вистави *тіньового театру* «Білка і добра людина», «Іменинний обід», «Чому мама так хвалить?», «Який слід повинна залишати людина на землі?», що реалізуються за допомогою екрану з прозорої тканини, вирізаних фігур персонажів темного кольору та яскравого джерела світла; *настільного театру* «Скажи людині „Доброго дня!“», «А серце тобі нічого не наказало?», «Ледача подушка», які відбуваються як демонстрація дій статичних карток-іграшок, що зображені у профіль, та відтворення їхнього мовлення; *фланелеграфу* «Сьома дочка», «Яблуко в осінньому саду», «Образливе слово» (синхронний показ відповідно до тексту твору дій персонажів, що відбуваються на спеціальній дошці, на якій герої вистави закріплюються за допомогою магніту чи липучки); *пальчикового театру* «Розділена радість»,

«Хто кого веде додому», «Як Сергійко навчився жаліти», «Бо я – людина», під час якого виконавці ролей заховані і промовляють текст вистави, а персонажі одягаються на пальці рук та рухаються одним чи всіма пальцями руки.

Вибір творів Василя Сухомлинського для сценаріїв зазначених вистав, які були підготовлені й презентовані підлітками в рамках роботи над проблематикою просоціальної поведінки, був продиктований тим, що у педагогічному доробку Василя Олександровича наявна цілісна програма виховання у молодій особистості просоціальних якостей: довіри, доброти, чуйності, співучасті, доброзичливості, милосердя. У міркуваннях щодо світоглядної позиції цього видатного педагога й непересічного вченого академік Бех (2014) зауважує: «У центрі духовного світосприйняття В. Сухомлинського була категорія – людина як найвища цінність. ... Покладання людини як вищої цінності безпосередньо корелює з любовним утвердженням людини, з безумовною вищою любов'ю до неї, навіть, якщо вона через деякі причини й не відповідає цьому власне людському почуттю» (с. 3).

Вистава за оповіданням Василя Сухомлинського «Горбатенька дівчинка» (Сухомлинський, 2008) за жанром є *театром пантоміми*, що промовляє до глядача мовою міміки, жести і пластики тіла. Як правило, такі вистави відмічені яскравою візуалізацією за рахунок реквізиту, цікавих мізансценічних рішень (розташування фігур на сцені), виразних костюмів і сценічних атрибутів. Сюжет має бути чітким і зрозумілим без слів, але для того, щоб більш глибоко розкрити зміст вистави та зробити її переконливішою для підліткової аудиторії, задіюється «закадровий голос». Основними дійовими особами «Горбатенької дівчинки» виступають вчитель, директор школи, новенька дівчинка, учень, другорядними персонажами є шість підлітків за першими партами класу, а також декілька хлопців і дівчат позаду них у других і третіх рядах. Упродовж вистави глядачі мають зрозуміти, де саме відбуваються події, чим займаються підлітки та вчитель у класі, хто перервав урок і з якої причини, яку фізичну ваду мала нова учениця, про що «мовчки благав» учитель, як діти зустріли новеньку, чому вчитель «полегшено перевів

дух». Вистава складається із чотирьох мізансцен, під час яких актори мають передати глядачам інформацію щодо основної ідеї постановки – «вміти у певний момент життя витримати іспит на людяність».

Однією з популярних арт-технологій у роботі з підлітками є *публіцистична вистава*, яка є спадкоємицею «агітбригади» (*Крок до толерантності*, 2010). Фактично вона являє собою монтаж різноманітних епізодів, художніх жанрів, що дозволяє вести агітаційну роботу серед підлітків за допомогою сценічних прийомів (віршовані тексти, відомі пісні, яскраві словесні заклики, театралізовані мініатюри). У публіцистичній виставі документальний зміст набуває художньої форми. Її основною вимогою є сучасність атрибутів та актуальність заявленої проблеми. Сценічне оформлення має бути лаконічним і помітним для глядача, а декорації мінімізовані з метою мобільності й оперативності висвітлення необхідної проблеми. Такою є *публіцистична вистава «Країна ввічливості і доброти»*, підготовлена навчально-виховним комплексом Б. Для вистави було обрано твори Василя Сухомлинського «Лисенятко-першокласник», «Півень і сонечко», «Як їжачок до зими готувався», у яких педагог звертається до таких просоціальних якостей людини як товариськість, чуйність, совісність, терпимість, доброзичливість, довіра (Сухомлинський, 2008).

Важливою для формування просоціальної поведінки як учнів, так і педагогів, на нашу думку, стала співпраця педагогічного та учнівського колективів у процесі підготовки зазначеної вистави: за допомоги вчителів української літератури учні читали та обговорювали казки Василя Сухомлинського, а також відбирали твори для сценарію вистави; разом з батьками розробляли костюми героїв; на уроках образотворчого мистецтва за допомогою педагогів учні створювали маски та атрибутику вистави, зокрема плакати-заклики «Будь чуйним!» «Будь терпимим!», «Не зазнавайся!», «Вмій пробачати!», «Будь чемним!» та ін. Після вистави відбувалось обговорення казок між ведучими та глядачами.

Жанр *драматичної вистави* потребує існування певного драматичного сюжету, колізії, де дійові особи є носіями певних

характерів, вчинків, де відбувається напружена внутрішня боротьба. Дія у такій виставі може розвиватися не так стрімко, як у жанрі публіцистичної вистави, але потребує суворої логіки сценічного дійства. Драматична вистава дає змогу розповісти реальну побутову історію або передати сюжет художнього твору, що робить її зрозумілою і переконливою. Вона може бути й алегоричною, притчевою і тому дуже цікавою для глядача. Такою алегорією є вистава «Крила» за твором Януша Корчака «Сповідь метелика» (Корчак, 2012b), підготовлена ліцеєм К. Видатний педагог зазначав, що «реформувати світ означає реформувати виховання» (Корчак, 2012а, с. 99) й радив розвивати стосунки «вихователь – вихованець» на принципах діалогу, який передбачає права обох сторін: «Дітей немає – є люди, але з іншим масштабом понять, іншим запасом досвіду, іншими прагненнями та іншою грою почуттів» (Корчак, 2012b, с. 113). Це якнайкраще відповідає одному з основних педагогічних правил Корчака, викладеному в роботі «Право дитини на повагу», – не лише вчити дітей, а й учитися в них (Корчак, 2012b).

«Крила» – вистава про життя маленького хлопчика, що мав крила, які означали його життєдайну силу дитинства. Упродовж вистави демонструються різні випадки (це, в основному, складні, драматичні моменти життя хлопчика), які обрізають йому крила. В одному епізоді на нього кричать, в другому – жорстоко карають, викидають улюблену іграшку, в іншому – принижують у середовищі однолітків і школярів старшого віку. Дія вистави супроводжується цитатами Януша Корчака. Після кожної образливої й болючої ситуації до хлопчика приходило «зло» й відрізало йому певну частину крил. Врешті-решт, коли хлопчик залишився зовсім без крил, до нього підійшов сам Корчак, що уособлює собою дорослого захисника-порадника, розрадив його і подарував нові крила.

Технологія шкільного театру створює всі умови для дотримання педагогами настанов Януша Корчака – приймати учня таким, який він є, й поважати його самотність; сприяти становленню рівноправності у стосунках учнів, стимулювати прийняття ними самостійних рішень та активізувати їхню ініціативність у вирішенні багатьох проблем навчального закладу; не

порівнювати самих учнів, а порівнювати лише отримані ними результати; наголошувати, що кожен (і дорослий, і учень) має право на помилку й на її виправлення; виявляти ширший інтерес до особистості та її внутрішнього світу.

Особливу ефективність в роботі з підлітками уразливих категорій довів форум-театр, тематикою вистав якого є ситуації пригнічення й насильства у найрізноманітніших проявах. Головна мета форум-театру – дати можливість людині не лише усвідомити проблему і сформулювати своє ставлення до негативного явища, а й здобути навички пошуку шляхів для вирішення складної ситуації з використанням власного досвіду та досвіду інших людей. Під час такої вистави в ній можуть взяти участь всі охочі. Веде виставу джокер, або модератор. На початку він знайомить усіх присутніх з проблемою, що вирішуватиметься впродовж вистави. Акторська група розіграє ситуацію і зупиняє її на вершині конфлікту, коли він доведений до максимальної гостроти. Джокер обов'язково уточнює, чи усвідомлюють глядачі, хто саме потерпає від пригнічення у відтвореній на сцені ситуації, а хто, свідомо чи ні, стає пригноблювачем.

Після цього розпочинається сам форум – глядачі мають змогу «прожити» «важку» ситуацію на місці головної дійової особи («жертви», протагоніста), намагаючись покращити становище героя. Учасники можуть також замінювати «свідків» драматичної дії, так званих «нейтральних осіб», які мають опосередковане відношення до загострення конфлікту, але можуть зміною своїх вчинків вплинути на його вирішення у позитивний для протагоніста бік. Особливістю форуму є те, що діяти від імені «агресора», антагоніста не можна, оскільки найчастіше в реальному житті «агресори» не змінюють своєї тактики. Таким чином, вистава може програтися декілька разів із замінами героїв, і в будь-який момент кожна людина, не чекаючи зупинки джокера, може сказати «Стоп!», зупинити хід вистави і запропонувати програти ситуацію по-іншому, щоб власним прикладом показати, як, на її погляд, протагоніст міг би діяти конструктивніше. Такою є презентована школою Д. вистава форум-театру «Засіб від нудьги», у якій діють підліток, його батьки, його сусіди та поліцейський.

Перші дві сцени пов'язані із дефіцитом батьківської уваги і його наслідками – втрати підлітком довіри до батьків і обрання ним моделі ризикованої поведінки. Максимальної гостроти конфлікт набуває у третій сцені, в якій хлопець, підбурений іншими підлітками до «дорослих» вчинків, купує «косячок», затягується та затримується охоронцем правопорядку. Як правило, підлітки переривають дію вистави ще у першій сцені, у якій підліток просить батьків терміново поговорити з ним. Це свідчить про прагнення учнів до встановлення й розвитку партнерських стосунків у родині та конструктивної взаємодії із батьками. Не меншою є кількість втручань у другу сцену форуму, у якій поведінка матері підлітка свідчить про нерозуміння нею емоційного стану сина. Учні обговорювали важливість співпереживання, довіри та поваги до особистісних інтересів усіх членів родини, необхідність створення ситуацій взаємодії та співпраці. Основний «меседж» джокера до аудиторії пов'язаний із тим, що дуже часто ситуації, коли хлопці та дівчата підліткового віку починають практикувати асоціальну поведінку, виникають через відсутність допомоги і співчуття з боку оточуючих, особливо найближчих для підлітка людей – батьків. Отже, необхідним є розвиток навичок емоційної підтримки як у підлітків, так і в їхніх батьків, формування відкритості й демократичності у взаємодії усіх членів родини.

Деякі арт-технології, наприклад, *пластично-хореографічна вистава*, потребують значних ресурсів для виготовлення необхідних засобів вираження та тривалої підготовки. Саме тому у закладах загальної середньої освіти до них звертаються досить рідко. Частіше за все підлітків залучають до подібних заходів діячі недержавних громадських організацій, що проводять із підростаючим поколінням просвітницьку і профілактичну роботу. Такою є активність тих громадських організацій, що навчають дітей і підлітків основам самозахисту й допомагають їм психологічно протистояти негативу, а також пропагують прадавні традиції нашого народу, пов'язані із взаємоповагою і взаємною підтримкою, відмовою від шкідливих звичок, загартуванням тіла й духу. Серед таких організацій найбільш успішною діяльністю виділяються ті, що об'єднані спільною місією хорти-

нгу, зокрема, Українська федерація хортингу (УФХ) із її обласними і районними представництвами та Всеукраїнська ліга історії та культури хортингу (ВУЛК хортингу).

Вважаємо, що хортинг одночасно є і способом життя, і спортивною та бойовою технікою, і мисленням, і морально-етичним, козацько-лицарським, національно-патріотичним вихованням, і філософією життя. Саме тому він необхідний у всіх сферах, що стосуються розвитку й безпеки людини, зокрема, дітей і підлітків. Техніка хортингу адаптована для уразливих категорій населення, оскільки позбавлена складних рухів й дозволяє, за необхідності, взяти агресивну поведінку нападника під контроль. Для підлітків уразливих категорій хортинг виступає специфічним практичним інструментом самоконтролю і самоуправління, більше того – самопізнання. Він допомагає налагодити взаємодію з оточуючим середовищем, в ньому здійснюється психологічний захист людини – відбувається гальмування поведінкових тенденцій, які мають асоціальну спрямованість, здійснюється перебудова системи установок, що спрямована на зниження емоційного напруження та недопущення психічної травми, а також стимулювання до активної участі у житті суспільства.

Президент Міжнародної федерації хортингу Е. Єрмоєнко зауважує, що хортинг є спеціально організованим навчально-тренувальним процесом всебічного розвитку особистості, а його методика передбачає вдосконалення п'яти основних фізичних якостей людини: сили, швидкості, витривалості, спритності, гнучкості (Єрмоєнко, 2014, с. 463). Разом з тим переконані, що у наш час сприймати хортинг лише як національний вид спорту України означає звужувати його до рівня спортивною та бойовою технікою й оминати увагою потужні можливості хортингу як загальної системи самовдосконалення особистості шляхом фізичного, психічного, інтелектуального та духовного гарту.

Унікальність хортингу для всебічного виховання сучасної молоді полягає в тому, що у хортингу відроджуються ідеї оздоровчих, бойових, культурних, військово-патріотичних традицій козаків, козаків-характерників зокрема. Хортинг, таким чином, стає стилем життя сучасного українця-патріота, своєрідним

способом його взаємин зі світом на основі хортового мислення і засадах філософії хортингу. Хортове виховання передбачає розвиток у молодій особистості таких просоціальних якостей як самовладання, чесність, товариськість, толерантність, наполегливість, доброзичливість, щирість, відповідальність і водночас ставить за мету формування емоційної культури та акторської майстерності, адже хортинг дозволяє не лише навчатися основам бойового мистецтва, але й удосконалюватися у напрямках гімнастики, акробатики, пластики та значно розширювати творчі можливості людини. Саме тому хортинг як комплексна технологія виховання дітей, підлітків і молоді, що увібрала в себе найкращі зразки спортивних, духовних практик та елементів національної культури нашого народу, передбачає застосування можливостей арт-технологій, які на сьогодні в освітньому процесі сучасної школи є необхідним засобом розвитку творчої особистості учня та формування його гармонійної, усебічно розвиненої особистості.

Арт-технології у хортингу, на наш погляд, – це методи, прийоми, форми і засоби різних видів мистецтва, що застосовуються у хортовому вихованні з метою розкриття і розвитку творчого потенціалу особистості хортингіста, усвідомлення ним значущості національно-патріотичних, спортивно-оздоровчих, морально-етичних традицій нашого народу та привласнення ним суспільно значущих норм і цінностей. У хортингу арт-технології є злиттям творчості і практики хортингу, засобом виховання підростаючого покоління, спрямованим на реалізацію завдань хортингу.

Прикладом високої ефективності арт-технологій в роботі з молодим поколінням наших громадян, підлітками зокрема, є діяльність Одеського козацького театру «Отаман». Його колектив залучає підлітків до участі у постановочних театралізованих заходах, упродовж яких вони можуть проявити себе як справжні артисти. Одним із яскравих прикладів діяльності театру «Отаман» є спектакль-концерт «Козацька легенда». Це театралізоване естрадно-циркове спортивне шоу про життя козака-характерника, що досконало володіє своїм тілом і духом, його віру у власні сили, його кохання до нареченої і любов до

батьківщини, перемогу над силами зла завдяки високій моральності, духовній і фізичній силі й загартованості та володінні бойовим мистецтвом хортингу. Основна мета «Козацької легенди» полягає у популяризації системи хортингу, її національно-культурних, виховних та спортивних цінностей.

За жанром «Козацька легенда» є *пластично-хореографічною виставою*, у якій основним засобом вираження є пластика: рухи тіла, міміка, жест. На етапі підготовки така вистава потребує дуже виразного музичного рішення, складної хореографії, сучасних технічних засобів, майстерного художнього освітлення. Окрім того, режисером знайдено цікаві й ефектні мізансценічні рішення, уведено багато акробатичних елементів та елементів бойового мистецтва хортингу, зокрема фехтування на шаблях, двобій, розбивання предметів, ходіння і лежання на склі з метою активізації внутрішніх резервів людини. Вистава складається із сімнадцяти пов'язаних між собою театралізованих номерів, що змінюють один одного у великому темпі і тримають глядача у напрузі до кінця дійства.

«Козацька легенда» говорить до свого глядача мовою символів. Її дійовими особами є як герої-люди (козак, його наречена, його друзі і вороги), так і герої-символи (світлі душі, темні сили). Звернувшись до цього жанру, театр «Отаман» прагнув дієвої, яскравої візуалізації, яку було досягнуто за рахунок колоритних костюмів (їх у виставі більше 100), реквізиту, гриму, сценічних атрибутів. Використання музики (як народних пісень – козацькі колискові, веснянки, так і сучасних, наприклад, «Повертайся живим») допомогло увиразнити ключові моменти вистави. Сюжет спектаклю розповідає про основні віхи життя козака і найдраматичніші моменти його долі із яскраво вираженою боротьбою позитиву й негативу. Пластичну дію вистави підтримано коментарем про прадавню боротьбу Добра і Зла на землі, який дає змогу глибше розкрити зміст вистави.

Елементи спортивно-бойової підготовки козака та його виховання на засадах хортингу введено у виставу не лише з метою популяризації хортингу серед представників підростаючого покоління українців та їхніх батьків, але й для донесення до глядачів основної ідеї «Козацької легенди» – філософія життя

хортингіста передбачає вольове поривання до перемоги не тільки під час бою, але й у повсякденному житті. Козак-хортингіст перемагає, з одного боку, силою і знанням техніки бою, з іншого – розумом і духом, адже споконвіку для козаків-характерників важила не тільки сила і точність удару, а і його сенс, продуманість і духовно-енергетична наповненість кожного руху.

До жанру пластично-хореографічної вистави належить також *шоу козаків* (ростових фігур) з відомого мультфільму В. Дахна. Це шоу ставить собі за мету виховання у громадян, насамперед у молодого покоління, почуття патріотизму, поваги до історичного минулого, гордості за духовні досягнення українського народу. Кожен з козаків уособлює собою певну рису українського національного характеру – хитруватий, розумний і кмітливий високий козак Грай, романтичний відчайдуш малюк Око та сором'язливий і водночас сміливий велетень Тур. Як і в мультфільмах, дія відбувається у вигляді інтуїтивно зрозумілих сцен.

Шоу козаків із обов'язковим використанням акробатичних номерів, шабельного бою, спортивних хортингових та циркових елементів часто використовується театром «Отаман» під час *флешмобів*, тобто спланованих масових акцій, які проводяться творчим колективом театру у громадських місцях та відбуваються за певним сценарієм, як правило, присвяченим відповідній тематиці. Козацьку тематику включено до сценаріїв *інтерактивних програм* з підлітками, які передбачають участь учнів шкіл у естафетах та іграх, а також у різних бліц-опитуваннях, що проводяться перед програмами (знання історії козацтва, обізнаність щодо моральних якостей людини, прикладів героїчних вчинків із сучасної історії України й т. ін.). Наприклад, найактивніші хлопці і дівчата отримують завдання створити пантоміму на тему гармонії, дружби, доброзичливості; відбувається голосування за найкращу пантоміму, наводяться відповіді учасників на поставлені запитання, підлітки залучаються до виконання певних ролей у окремих сценах, внаслідок чого здійснюється вплив глядачів на розвиток сюжету. Часто на певних святах у громадських місцях це шоу перетворюється на

театралізований *перформанс* – перед глядачами розігрується вистава, учасниками якої вони стають. Такі перформанси для молодого покоління виконують заздалегідь продуману виховну мету (формування лідерських якостей, волонтерського світогляду, профілактики шкідливих звичок та ін.). Арт-технології у такому випадку стають дієвим інструментом виховання особистості молодої людини на засадах філософії хортингу, формування її шанобливого ставлення до національної історії, культури, традицій.

Підтвердила свою високу ефективність у закладах загальної середньої освіти підліткова данс-акція «Зроби свій вибір на користь просоціальності», в рамках якої проводиться інтерактивна програма «Обирай просоціальний вчинок!». Мета програми полягає в актуалізації необхідності просоціальної поведінки для сучасної людини, у формуванні в підлітків свідомого вибору на користь просоціальних дій. Ця акція відбувається під час дискотеки, танцювальною музикою заповнюються перерви між епізодами дійства. Відкритий майданчик, де проходить акція, ділять на три сектори (крейдою чи кольоровим скотчем). Ведучий акції здійснює інтерактивне анкетування серед усіх її учасників, яким пропонується вибрати один із трьох варіантів відповіді на запитання анкети. Свій вибір вони демонструють переходом у відповідний сектор майданчика. Серед питань «живої анкети» наступні: 1) Як Ви думаєте, довіряти більшості людей чи дотримуватися обережності?; 2) З вами розмовляють образливим тоном. Як реагуєте?; 3) Що Ви робите, якщо спізнюєтесь у школу, але бачите, що перехожому стало зле?; 4) Проводиться благодійний збір книг. Ви берете участь? І яким чином?; 5) Ви – черговий, під час прибирання знаходите гроші. Як дієте?; 6) Вас просять виконати одну справу. Вам не хочеться. Що відбувається далі?; 7) Чуєте повідомлення про подвиг людини. Про що думаєте? – та ін.

Ведучий коментує результати анкетування, пропонує публіці детальніше розглянути особливості просоціального вчинку та пояснює правила подальших дій. Ті з учасників, що опиняються у секторі № 1 (його виділяють кольором), отримують певні значки. Це свідчить про те, що у запропонованій ситуації вони

обрали сектор просоціальної поведінки. У рамках кожного епізоду («Попередження конфліктів», «Незамінність довіри», «Переваги взаєморозуміння», «Необхідність підтримки») ведучий повідомляє необхідну інформацію за темою просоціальності, а також пропонує ігри, що відповідають тематиці епізоду. Наприкінці акції підбиваються її підсумки – ведучий визначає тих, хто набрав найбільшу кількість значків, та нагороджує «просоціальних особистостей» призами. Після закінчення інтерактивної програми продовжується дискотека. В ході таких данс-акцій у процес формування просоціальної поведінки залучається потенціал цілісної особистості підлітка, відбувається спонукання його до переосмислення своїх вчинків і способів взаємодії з оточенням, до творчості і колективної співпраці.

Отже, для підлітків в арт-технологіях найціннішими є не тільки розвиток креативності й розкриття творчого потенціалу, але й можливість зрозуміти самих себе, свій внутрішній світ, усвідомити власні мотиви, потреби, протиріччя, емоційні проблеми, а також отримати досвід розуміння і прийняття інших людей, гармонізації оточуючого світу. Всі ці ознаки сприяють особливій продуктивності арт-технологій у роботі з підлітками уразливих категорій.

Список використаних джерел

1. Атаманчук, Н. М. (2015). Арт-терапія як засіб вивчення та подолання бар'єрів у спілкуванні підлітків. *Наука і освіта*, 3, 12–16.
2. Безпальча, Р., Григоріва, М., & Немая, Я. (2010). *Крок до толерантності: використання арт-технологій у захисті прав дітей-біженців*. Київ: Школа Рівних Можливостей.
3. Бех, І. (2014, Жовтень 10). Принцип міжособистісної спільномірності В. Сухомлинського у вирішенні проблеми толерантності. *Освіта*, с. 3–5.
4. Єрьоменко, Е. А. (2014). *Хортинг – національний вид спорту України*. Київ: Паливода А. В.
5. Кириченко, В. І., & Нечерда, В. Б. (2018). Зміст і

технології формування просоціальної поведінки учнів. *Управління освітою*, 11, 18–31.

6. Корчак, Я. (2012а). *Правила життя*. Москва: ИОКЦ «Детство. Отрочество. Юность».

7. Корчак, Я. (2012б). *Право на повагу*. Київ: Дух і літера.

8. Кремень, В. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер, 2008.

9. Кунгурова, И. М. (2013). Арт-технологии в преподавании дисциплины «Технологии и методики обучения иностранным языкам» в вузе. *Вестник Ишимского государственного педагогического института им. П. П. Ершова*, 5 (11), 46–51.

10. Подкоритова, Л. (2011). Багатовимірність арт-терапії як професійного буття психолога. *Простір арт-терапії*, 2 (10), 15–23.

11. Савлучинская, Н. В., & Павлова, М. С. (2016). *Теория и методика применения арт-педагогических технологий в работе с детьми*. Современные проблемы науки и образования. Взято з: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=24509>

12. Светоносова, Л. Г. (2016). *Арт-технологии как средство формирования педагогической культуры будущего учителя*. Мир науки. Научный интернет-журнал. Взято з: <http://mir-nauki.com/>

13. Сухомлинський, В. О. (2008). *Вогнегривий коник: Казки. Притчі. Оповідання*. Київ: видання «Вікар».

14. Шахрай, В. М. (2016). *Формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва*. Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В.

Додатки до розділу
Вистава форум-театру «Засіб від нудьги»
Сценарний план

(Адаптація матеріалів Г. Л. Беккер «Форум-театр и театр-вербатим как эффективное средство профилактики наркомании и других видов зависимости среди молодежи».

Взято з: <https://ripo.unibel.by>).

Актори: підліток, його мати, батько, його сусіди – хлопець і дівчина, поліцейський.

Сцена 1. Ранок. Мати і батько снідають. Син-підліток підходить до батька і просить терміново поговорити з ним. При цьому мати змушує сина швидко їсти та йти до школи. Батько мовчки дає сину гроші. Підліток відмовляється від сніданку, бере гроші і йде з дому.

Сцена 2. День. Вдома син, приходять мати. Син просить її поговорити з ним на важливу тему, однак мати вимагає спочатку підготуватися до занять. Підліток у поганому настрої вибігає з будинку.

Сцена 3. Вечір. Сумний підліток на вулиці зустрічає своїх сусідів – хлопця і дівчину, трохи старших за нього за віком. Вони пропонують йому «гарний засіб від нудьги». Після вагань підлітка та глузувань дівчини над «слухняною малоліткою» хлопець купує «косячок» та затягується. У цей момент з'являється поліцейський. Приятелям вдається зникнути. Поліцейський затримує підлітка «на гарячому».

Звучить «Стоп!». Пауза.

Вистава театру пантоміми «Горбатенька дівчинка»
(за оповіданням В. Сухомлинського
«Горбатенька дівчинка»)

Актори: вчитель, директор школи, «горбатенька дівчинка», хлопець, шість підлітків за першими партами класу, декілька хлопців і дівчат позаду них у других і третіх рядах.

Сцена 1. Учні схилились над зошитами. Вчитель ходить по класу. Фон – тиха спокійна музика. Стук у двері.

Сцена 2. Вчитель жестом просить хлопця з першої парти відчинити двері. Музика стихає. Хлопець відчиняє двері.

Сцена 3. Директор школи заходить до класу разом з новенькою. В неї – помітний дефект хребта. Музика стає швидкою, загрозливою. Вчитель показує своє хвилювання, переводить погляд від дівчини на клас і знову на дівчину. Музика стихає. Закадровий голос: «Благаю вас, хай не побачить ця дівчина в очах ваших ні подиву, ні насмішки. Поступіться їй місцем на першій парті і прийміть до свого кола».

Сцена 4. Всі шестеро підлітків з перших парт піднімаються і запрошують дівчинку сісти поряд з собою. Закадровий голос: «Ви витримали іспит на людяність».

Оповідання В. Сухомлинського

«Горбатенька дівчинка»

(Сухомлинський, В. О. (2008). *Вогнегривий коник*: Казки.

Притчі. Оповідання. Київ: видання «Вікар»).

Клас розв'язував задачу. Учні схилились над зошитами. Коли це у двері хтось тихо постукав.

– Відчини двері й подивись, хто там стукає, – мовив учитель.

Чорноокий хлопчик, що сидів за першою партою, живенько відчинив двері. До класу зайшов директор школи з маленькою дівчинкою. Тридцять п'ять пар очей впилися в незнайому дівчинку.

Вона була горбатенька.

Учитель затамував подих і повернувся до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: хай не побачить ця дівчина у ваших очах ні подиву, ні насмішки.

У їхніх очах була тільки цікавість. Вони дивилися на незнайому дівчинку й лагідно всміхалися.

Учитель полегшено перевів дух.

– Цю дівчинку звать Оля, – сказав директор. – Вона приїхала до нас здалеку. Хто поступиться їй місцем на першій парті? Бачите, яка вона маленька?

Усі шість хлопчиків і дівчаток, що сиділи за передніми партами, піднесли руки:

– Я...

Учитель був тепер спокійний: клас витримав іспит.

План підготовки вистави

1. Стукіт у двері.
2. Чорноокий хлопчик відчинив двері.
3. До класу зайшов директор із новенькою.
4. Учитель затамував подих.
5. Діти з цікавістю дивились на дівчинку.
6. Місце для дівчинки за першою партою.
7. Клас витримав іспит.

РОЗДІЛ III. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

3.1. Теоретичні аспекти застосування ІКТ у формуванні просоціальної поведінки підлітків

Інформатизація суспільства стає однією з провідних ознак сучасності та провідним фактором впливу на освіту. Входження такого явища як всесвітня глобальна мережа Інтернет у буденне життя кожної людини, розвиток комп'ютерних технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних, спонукає шукати можливості їхнього застосування в освіті. Успішний досвід суспільного розвитку найбільш розвинених країн світу свідчить про важливість вчасної перебудови системи освіти. Перед сучасною школою постало завдання адаптації учнів до життя в інформаційному суспільстві шляхом формування відповідних компетентностей. Сучасному учневі необхідно не лише оволодіти базовими комп'ютерними навичками, але й навчитися збирати та аналізувати інформацію. Саме тому одним із головних завдань шкільної освіти є підготовка учнів до швидкого сприйняття і опрацювання великих обсягів інформації, озброєння їх сучасними засобами і технологіями роботи, формування в них інформаційної культури, життєвих компетентностей, зокрема інформаційно-цифрової.

Сьогодні можна говорити про незаперечне утвердження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у сфері навчання різних вікових груп, починаючи із дошкільного віку. У Концепції Нової української школи (2016) зазначено, що інформаційно-цифрова компетентність передбачає впевнене та водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, у публічному просторі та приватному спілкуванні (наприклад, інформаційна й медіа-грамотність, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в Інтернеті).

Професор Університету Арізони, соціолінгвіст, автор концепту «нової грамотності» J. Gee (2013) вважає, що сучасні

цифрові технології та соціальні медіа здатні або замкнути нас у глухій камері, або створити нові світи, сповнені можливостей. Нова грамотність – це здатність сприймати не лише традиційні шляхи передачі інформації (читання й письмо). Передусім, це – також навички роботи з цифровими технологіями, які уможливають міжсистемне мислення.

Однак у царині виховання застосування інформаційно-комунікаційних технологій досі широко обговорюється і активно досліджується. Висвітлення такої глобальної проблеми як застосування ІКТ у вихованні потребує роз'яснення багатьох питань.

Психолого-педагогічні засади використання ІКТ в освітньому процесі висвітлювалися багатьма науковцями. Насамперед, існують різні підходи до визначення ІКТ. Загальним для них є обов'язкове зазначення програмного забезпечення і технологічних засобів. Наприклад, Корольський, Крамаренко, Семеріков та Шокалюк (2009) інформаційно-комунікаційні технології визначають як сукупність комп'ютерно-орієнтованих методів, засобів та організаційних форм навчання і виховання (с. 26). У роботі А. Антопольського (1999) – це сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження, показу і використання інформації в інтересах її користувачів. Це ж визначення зустрічаємо у «Глумачному словнику з інформаційно-педагогічних технологій» (Крупський, 2010). О. Значенко (2005) трактує інформаційно-комунікаційні технології як «інформаційні технології на базі персональних комп'ютерів, комп'ютерних мереж засобів зв'язку» (с. 8–9).

Деякі науковці розглядають ІКТ через призму інформаційних та комунікаційних технологій окремо. Так, Л. Данильчук (2012) стверджує, що визначення інформаційно-комунікаційних технологій базується на трактуванні інформаційних технологій як сукупності методів, виробничих і програмно-технологічних засобів, об'єднаних у технологічний ланцюжок, що забезпечує збирання, зберігання, обробку, висновок і поширення інформації, а комунікацій як процесу обміну інформацією, засобу її передачі. Поширеним є визначення ІКТ, що наведено у терміно-

логічному словнику М. Кадемії (2009): «Інформаційно-комунікаційні технології – сукупність методів виробничих процесів, програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, збереження, поширення, демонстрації та використання інформації в інтересах її користувачів» (с. 90).

Отже, найчастіше інформаційно-комунікаційні технології розглядають: у педагогіці як сукупність методів і засобів навчання і виховання, у технічних – як сукупність методів, виробничих процесів і засобів для виконання різних операцій з інформацією, як інформаційні технології на базі персональних комп'ютерів.

За аналізом науково-педагогічних джерел можна констатувати, що до переліку ІКТ відносять і засоби, і форми, і програмне та технічне забезпечення тощо. Це свідчить про відсутність точних критеріїв ІКТ як технологій освіти. Пошук таких критеріїв залишається першочерговим завданням для науковців. Серед небагатьох таких досліджень заслуговує на увагу розроблення О. Спіріним (2013) критеріїв та показників якості ІКТ саме в освіті.

Застосовуючи ІКТ у формуванні просоціальної поведінки підлітків, уважаємо за доцільне надати обґрунтування визначення ІКТ саме з позицій виховання, при цьому враховуючи надбання зазначених вище досліджень.

Виховання ми розглядаємо як процес залучення молодого покоління до загальнолюдських цінностей, формування в дітей, підлітків і молоді таких соціально значущих рис, якостей та новоутворень, які сприятимуть їхньому самоствердженню та успішній самореалізації.

ІКТ у вихованні маємо розглядати як технологію освіти, як педагогічну технологію (Курлянд, 2012). Тому до визначення ІКТ застосуємо визначення виховних технологій. Тоді ІКТ можна визначити як науково обґрунтовану сукупність методів і засобів програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, збереження, поширення, демонстрації та використання інформації, застосування алгоритму яких уможливило досягнення запланованого результату у формуванні рис, особис-

тісних якостей вихованців. У такому визначенні ІКТ усвідомлюємо дискусійність «запланованого виховного результату».

Потужний розвиток ІКТ сприяє розвитку нових шляхів комунікацій, викликає необхідність формування нових «інформаційних» вмій і навичок (інформаційної компетентності), тому не можна не погодитися з думкою Д. Фельдштейна (2007), що завдання виховання мають досягатися з врахуванням сучасної ситуації. На думку академіка В. Бикова (2008), на основі поєднання традиційних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій навчання й виховання вдається значно ефективніше розвинути та примножити природні задатки й здібності людини. Використання цих технологій в освітньому процесі створює додаткові умови, спричиняє появу нових цілей та оновлення змісту освіти, дає змогу досягти значно більших результатів освітньої діяльності, забезпечити для кожного учня формування і розвиток їхньої власної освітньої траєкторії. Подібні твердження зустрічаємо у О. Постильної (2013): застосування у виховному процесі ІКТ «забезпечить можливості для створення нових виховних методик та програм, що відповідають вимогам сучасного суспільства і процесу трансформування традиційної виховної системи на якісно новий рівень».

На думку В. Плешакова (2012), якісні зміни структури самосвідомості особистості під впливом та в результаті використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій можна розглядати як кіберсоціалізацію. Припускаючи такі зміни самосвідомості та сучасні особливості підлітків, про що багато дискутується у науковій літературі (цифрові аборигени, покоління Z, Generation M, Net Generation, та Internet Generation, діти-індиго тощо), можна стверджувати про можливість і необхідність застосування ІКТ у вихованні підлітків.

Крім того, можна навести ще низку факторів на користь широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті:

- впровадження ІКТ в освіту істотно пришвидшує передавання знань і соціального досвіду людей;
- сучасні ІКТ, підвищуючи якість навчання і виховання, дозволяють людині успішніше адаптуватися до соціальних змін;

– активне й ефективне впровадження ІКТ в освіту є важливим чинником оновлення системи освіти відповідно до вимог сучасного суспільства. Впровадження сучасних інформаційних технологій у сферу освіти дозволяє педагогам якісно змінити зміст, методи і організаційні форми навчання (Струк, 2015).

Дослідниця В. Шебанич (2012) виокремлює декілька аспектів використання різних освітніх засобів ІКТ в освітньому процесі:

– мотиваційний аспект: застосування ІКТ сприяє підвищенню інтересу і формування позитивної мотивації учнів, оскільки створюються умови: максимального врахування індивідуальних освітніх можливостей і потреб учнів; широкого вибору змісту, форм, темпів і рівнів проведення навчальних занять; розкриття творчого потенціалу учнів; освоєння, як учнями, так і педагогами, сучасних інформаційних технологій;

– змістовий аспект: можливості ІКТ можуть бути використані: при побудові інтерактивних таблиць, плакатів та інших цифрових освітніх ресурсів до окремих тем і розділів навчальної дисципліни, для створення індивідуальних тестових міні-уроків; для створення інтерактивних домашніх завдань і тренажерів для самостійної роботи учнів;

– навчально-методичний аспект: електронні та інформаційні ресурси можуть бути використані в якості навчально-методичного супроводу освітнього процесу. Педагог може застосовувати різні освітні засоби ІКТ при підготовці до заняття; при поясненні нового матеріалу, для закріплення засвоєних знань, в процесі контролю якості знань; для організації самостійного вивчення учнями додаткового матеріалу тощо. Комп'ютерні тести і тестові завдання можуть застосовуватися для здійснення різних видів контролю та оцінки знань;

– організаційний аспект: ІКТ можуть бути використані в різних варіантах організації навчання: за індивідуальною або груповою програмою;

– контрольно-оцінний аспект: основним засобом контролю і оцінки освітніх результатів учнів в ІКТ є тести і тестові завдання, що дозволяють здійснювати різні види контролю: вхідний, проміжний і підсумковий. Тести можуть проводитися в режимі online (проводиться на комп'ютері в інтерактивному режимі,

результат оцінюється автоматично системою) і в режимі offline (оцінку результатів здійснює викладач з коментарями, роботою над помилками). Таким чином, використання ІКТ значно підвищує не тільки ефективність навчання, але і допомагає вдосконалювати різні форми і методи навчання, підвищує зацікавленість учнів у глибокому вивченні програмного матеріалу.

Згідно з дослідженнями, проведеними у США, багато учнів залежать від цифрових технологій, 73% зазначили, що вони не змогли б навчатися без технологій, а 38% відповіли, що не можуть провести більше 10 хвилин без перевірки свого смартфона, планшета чи інших пристроїв. Також 70% сказали, що для нотаток вони використовують клавіатуру, а не зошит, а 65% – використовують цифрові пристрої для презентацій. ІКТ також застосовуються як найбільш прийнятний шлях комунікації – 91% студентів зазначили, що електронна пошта є найзручнішим способом порадитися з педагогом (Kessler, 2011).

Аналогічні результати одержані і в Україні. Так, дослідження, проведене компанією Consumer Barometer with Google (2018) показало, що 92% українців молодше 25 років будь-яку інформацію шукають, першою чергою, на просторах Інтернету.

За даними міжнародного агентства «We are social», що спеціалізується на дослідженнях у сфері медіа, в Україні 25,59 млн жителів користуються Інтернетом, що становить 58% населення. Мобільним інтернетом користуються 18,7 млн українців – це 42% населення, соціальними мережами користуються 29% жителів України – 13 млн осіб. З них за допомогою мобільного телефону у соцмережі виходять 22% населення – 9,5 млн (Kemp, 2018).

За даними щоквартального дослідження інтернет-аудиторії, запущеного Інтернет Асоціацією України, 93% відсотки учнів та студентів (від 15 років) є регулярними користувачами мережі Інтернет, тобто використовують щодня (рис. 1) (Дослідження інтернет-проникнення, 2018).

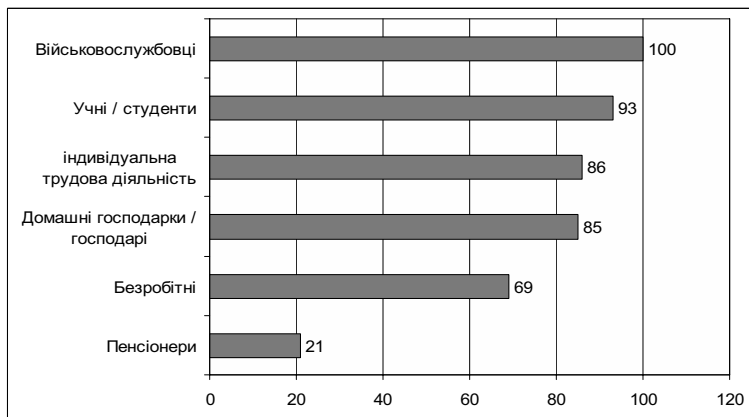

Рис. 1. Характеристика користувачів Інтернету в Україні за результатами дослідження інтернет-аудиторії Інтернет Асоціацією України у 2018 році, у %.

До того ж 93% користувачів щодня онлайн саме із мобільного телефону. Consumer Barometer with Google (2018) визначили, що українці використовують свої смартфони переважно для пошуку інформації (45%), доступу в соціальні мережі (42%) і перегляду онлайн-відео (37%).

Британський професор S. Viller досліджував, як саме цифровий світ впливає на навчання учнів, а онлайн-комунікація відрізняється від традиційних способів сприйняття інформації. У своїх публікаціях він описує проблему в освітньому процесі, знайому багатьом учителям – деякі учні не беруть участі у виконанні завдань, не відповідають на запитання й поведуться дуже пасивно, на відміну від інших. Науковці називають це «периферійною активністю», яка, втім, не завжди погана – іноді вона може означати глибше розуміння матеріалу. Але бувають й інші випадки – коли учень справді лишається бездіяльним, ніяк не долучається до виконання завдань.

Дослідник S. Viller зазначає, що інтуїтивно ми знаємо, що люди навчаються найкраще, коли вони справді хочуть цього. Мотивація – необхідна річ для глибшого та найбільш зацікавленого навчання. Іноді ця мотивація надходить ззовні, але частіше вона внутрішня – бажання вдосконалитись, отримати більше

знань, вирішити проблему, отримати нове вміння. Піраміда залученості в навчання ґрунтується на різних джерелах, але у даному випадку вчений сконцентрувався на цифрових медіа (Дендєв, 2013).

«Піраміда цифрового залучення» дослідника S. Viller ілюструє, що онлайн-поведінка включає ті ж види діяльності, що й традиційне навчання: від пасивної діяльності на кшталт споглядання, читання до активного обговорення та створення нового. Адже навчання дітей починається з пасивної фази споглядання і слухання, що згодом переходить в активні дії.

Згідно з пірамідою, більша частина цифрової діяльності дітей є досить пасивною. На цьому рівні діти лише споживають контент, такий як відео, блоги, френд-стрічка: «Вони збирають інформацію, щоби прийняти рішення або дізнатися більше про інших, або ж вони роблять це просто для розваги».

Наступні елементи піраміди вже ілюструють процес включення дитини в навчання: спочатку «поділитися, лайкнути», потім прокоментувати, взяти участь у дискусії – і аж до створення чогось свого: допису в блозі, відеоролика на YouTube. Тут уже діти активно та свідомо взаємодіють із онлайн-середовищем, на цих рівнях може відбуватися зміна їхнього мислення та ідей, вважає дослідник.

Професор S. Viller зазначив, що «вершина піраміди – це, звичайно, створення власного контенту та донесення його до інших. Навчання інших не можна недооцінювати як потужну мотивацію для багатьох. Крім того, важливо, щоб той, хто навчає, справді розумівся на своєму предметі та глибоко був захопленим ним. Ми навчаємося, викладаючи. І коли учні знають, що вони мають презентувати щось своїм однокласникам чи вчителям, тоді вони значно краще та якісніше готуються і ґрунтовно досліджують тему. Важливо заохочувати учнів ділитися своїм контентом (відео, подкасти, блоги) онлайн для потенційно глобальної аудиторії» (рис. 2) (Дорош, 2015).

Рис. 2. Піраміда цифрової поведінки (адаптація FutureLearn).

Комп'ютерні технології відкривають для педагогів нові можливості, дозволяючи разом з учнем отримувати задоволення від процесу пізнання світу, занурюватися у світ нових контактів. Поєднання традиційних методів освіти та сучасних інформаційних технологій дозволяє зробити освітній процес мобільним, строго диференційованим та індивідуальним.

Застосування цих технологій у формуванні просоціальної поведінки дозволить врахувати такі провідні особливості поведінки сучасних підлітків, на які звертають увагу дослідники:

- отримання постійного і вільного доступу до інформації, який характеризується хаотичністю та наявністю гіпертексту, на відміну від традиційного лінійного доступу та логічної послідовності аргументів. Учені пов'язують це і з особливостями вищої нервової системи у формуванні довільної та мимовільної уваги сучасних підлітків, а саме: підлітки переходять від однієї задачі до іншої дуже швидко, довільна увага характеризується короткочасністю;

- спілкування у соціальних мережах (віртуальне спілкування) сприяє виробленню навички виконувати одночасно декілька завдань – «мережеве мислення»;

- сучасна молодь по іншому сприймає інформацію, володіє

навичками діагонального читання, критичного мислення, не вважає за потрібне запам'ятовувати те, що можна знайти в мережі Інтернет чи занести до електронного календаря тощо. Велика кількість найрізноманітнішої інформації у вільному доступі призвела до того, що дорослі перестали бути для молоді беззаперечним авторитетом та першоджерелом;

– головною особливістю людей Z (народжені в період 1995 та 2005 років) є те, що вони вважають цифрові технології невід'ємною частиною свого життя (Palfrey & Gasser, 2008).

Як би ми не ставилися до звички молоді багато часу проводити у мережі Інтернет, ми не можемо заборонити підліткам користуватися сучасними засобами комунікацій. Тому важливо у процес виховання включати звичні для дітей і підлітків ІКТ, спрямовуючи їхню діяльність на досягнення певного виховного результату. Практика свідчить, що створення освітніх веб-ресурсів підвищує ефективність виховання дітей, підлітків і молоді.

3.2. Практика застосування деяких ІКТ у формуванні просоціальної поведінки підлітків

В освіті підлітків з різним ступенем частоти застосування використовуються такі засоби і форми як веб-квести, веб-кейси, Інтернет-серфінг, блоги, сайти, соціальні мережі, віртуальний клас, електронна пошта, сучасні гаджети тощо.

Зупинимося на характеристиці деяких з них та наведемо приклади їхнього застосування у формуванні просоціальної поведінки підлітків.

Соціальні мережі. Використання соціальних мереж в освітньому та виховному процесі розглядають А. Яцишин, О. Пінчук, В. Биков, С. Литвинова, О. Спірін, Ю. Зоря, О. Хомич та інші. Серед зарубіжних вчених варто виділити С. Greenhow, А. Goyal, F. Bonchi, L. Lakshmanan, С. Haythornthwaite, M. de Laat.

Дослідники освітнього потенціалу соціальних мереж виокремлюють як позитивні так і негативні риси такого навчання і

виховання (Антопольский, 1999; Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2016; Постильна, 2013; Струк, 2015).

Розглянемо їх детальніше з позиції мети формування просоціальної поведінки. Не дивлячись на незначний досвід застосування соціальних мереж, в освітньому процесі більшість дослідників серед переваг зазначають, що:

- підлітки добре знають і розуміють інтерфейс, правила роботи й спілкування у соціальних мережах;

- завдяки тому, що у групі можливе застосування технології форуму, підлітки, крім запропонованого матеріалу, можуть розміщувати і обговорювати будь-який інший; завдання адміністратора (вчителя) групи полягає і в тому, щоб контролювати відповідність матеріалу заявленій назві групи; також адміністратор має можливість спрямовувати обговорення у потрібному напрямі, дискутувати з учасниками;

- такий рівень взаємодії вчителя з учнями сприяє безперервності формування просоціальної поведінки, розвитку самовиховання; активізує самостійну навчально-пізнавальну діяльність підлітків щодо формування когнітивного критерію просоціальної поведінки;

- деякі відеоматеріали (для нашої мети – це документальні та художні фільми, пізнавальні передачі) важко продемонструвати безпосередньо у школі, а за допомогою групи у соціальній мережі продивитися вдома їх можна набагато легше;

- крім того, зробити це можна у зручний для учня час, що відповідає принципам особистісно орієнтованого виховання;

- неформальне спілкування у мережі сприяє формуванню довіри до вчителя з боку підлітків і налагодженню дійсно демократичних, дружніх взаємовідносин.

Отже, інструментом впливу можуть стати саме соціальні мережі, оскільки вони поєднують в собі багато інформаційного контенту в різних формах, а саме фотоматеріали, відеоматеріали, статті, огляди, новини, оголошення.

Після заборони в Україні найпопулярнішої раніше соціальної мережі Vkontakte, обертів стала набирати мережа Facebook. До 2014 року в кожній існуючій мережі була своя постійна

аудиторія. Наприклад, Vkontakte – молодь 10-25 років, яку цікавить контент переважно розважального характеру та прослуховування музики онлайн; Facebook – люди віком від 25 до 35 років, які орієнтовані на швидкий доступ до обраних новин; Однокласники – люди від 35 і більше років, переважно домогосподарки. Після закриття в Україні доступу до мережі Vkontakte, популярність Facebook почала зростати у геометричній прогресії. З січня 2017 року по січень 2018 кількість користувачів соцмережі Facebook збільшилася на 71%. У той час, як кількість користувачів Instagram зросла лише на 16% (Kemp, 2018).

Враховуючи таку популярність даної мережі, ми вирішили використати саме її як один із засобів формування просоціальної поведінки підлітків.

Проведено дослідження існуючого функціоналу та можливостей, що надає мережа Facebook, для розуміння і усвідомлення необхідних інструментів для взаємодії-комунікації із підлітками та який характер цієї взаємодії має бути. Нижче наведені найпопулярніші інструменти мережі Facebook серед підлітків і молоді та їхній опис.

Створити та наповнити особистий профіль має будь-яка особа, що хоче розпочати користуватися мережею Facebook. Вона має обов'язково ввести ім'я та прізвище, дату народження, електронну адресу та придумати унікальний пароль. Додатково можна візуалізувати свій профіль будь-якою світлиною, додавати особисту інформацію (місце проживання, навчання, сімейний стан, улюблені фільми, бренди одягу, життєва позиція тощо). Однією із найважливіших функцій Facebook є налаштування приватності. Користувач може будь-яку внесену особисту інформацію зробити прихованою, або ж відкритою лише для обраних категорій людей.

Спілкування є провідною діяльністю підлітків (Ельконин, 1989), а мережа Facebook дає різні можливості для реалізації цієї потреби. Користувачі можуть обмінюватися приватними повідомленнями й створювати групові чати. Функціонал дозволяє обмінюватися світлинами, відео-роліками, текстовими файлами, використовувати графічні символи для передачі настрою. Разом із тим, користувач може зробити допис у своїй стрічці

новин та отримати зворотний зв'язок у вигляді реакцій, коментарів та поширень.

Стрічка новин – основний елемент мережі Facebook, де користувач може обрати, з яким контентом буде взаємодіяти, а також заблокувати небажані новини. Це також спосіб відслідковувати зміни в житті друзів (нові фото, нагадування про дні народження, оголошення про відвідування заходів тощо), переглянути оголошення подій у своєму населеному пункті чи поблизу й навіть знайти цікаву річ та купити її.

Щоб у стрічці новин відображалась інформація максимально релевантна уподобанням користувача, він приєднується до тематичних груп, підписується на різноманітні сторінки, надсилає запити дружби близьким за духом особам.

Завантажити фото чи кілька десятків, створити тематичні альбоми та встановити налаштування приватності до них – це одна із найпопулярніших можливостей у Facebook. Крім того, на фото можна позначати всіх присутніх. Людині, яку позначили, прийде сповіщення про це, і вона може підтвердити його чи відхилити й зберегти фото до свого особистого альбому.

За даними дослідження Інтернет Асоціації України, 70% постійних користувачів мережі Інтернет, здійснюють до неї доступ із мобільного телефону (Дослідження інтернет-проникнення, 2018). Це майже вдвічі перевищує результати доступу з інших популярних цифрових пристроїв, таких як ноутбук чи планшет (рис. 3). Саме тому кожен користувач смартфона може отримати доступ до послуг Facebook через будь-який веб-браузер або встановити офіційний безкоштовний додаток. А віднедавна деякі виробники мобільних телефонів оснащують свої пристрої Facebook-додатками по замовчуванню.

Відносно новою функцією у Facebook є онлайн-трансляції. У 2017 році розробники соціальної мережі запропонували своїм користувачам знімати відео в реальному часі. Всі підписані на цю людину користувачі отримують сповіщення про початок онлайн-трансляцій і вони можуть приєднатися до перегляду. Протягом трансляції вони також можуть поставити вподобайку (лайк), писати коментарі, ініціювати обговорення того, що вони бачать на відео, а також поширювати посилання на онлайн-

трансляцію необмежену кількість разів на всі сторінки мережі, де вони мають право доступу.

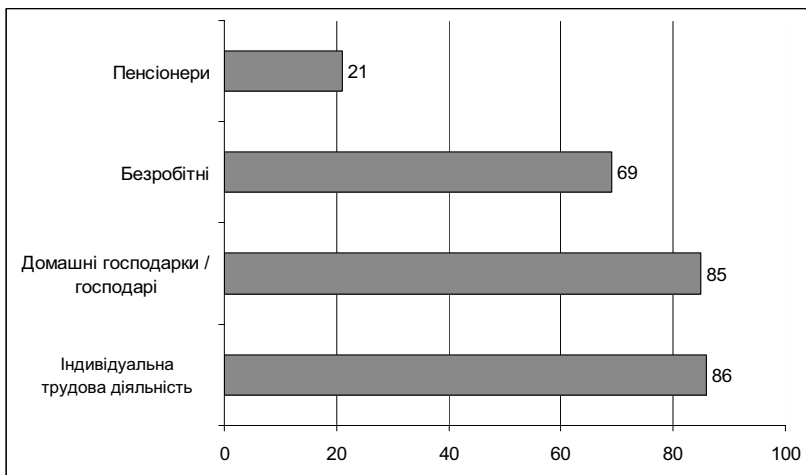

Рис. 3. Характеристика гаджетів, що використовуються для доступу у соціальні мережі за результатами опитування інтернет-аудиторії Інтернет Асоціацією України у 2018 році, у %.

Таким чином, мережа Facebook пропонує досить широкий спектр для взаємодії з людьми. Щоб максимально об'єднати всі можливості цієї соціальної мережі та мати змогу контролювати характер інформації та взаємодію між користувачами, ми вирішили використати для нашого дослідження групу в соціальній мережі.

Тематична група в соціальній мережі – це спільнота людей зі схожими інтересами, котра дозволяє користувачам оприлюднювати, коментувати і читати інформацію відповідно до специфіки тематики конкретної групи. Групи дають можливість відкритого чи закритого доступу, запрошень та/або приєднання інших користувачів. Її модерує (контролює) модератор або адміністратор. У його обов'язки входить підбір контенту для публікацій, контроль дописів від інших членів групи (видалення), контроль коментарів, відсів небажаних учасників (Henslin,

2015; Soler-Adillon, Sora, Freixa & Ribas, 2016). Важливим моментом є визначення мети діяльності групи та складання правил, які допомагають модератору захистити групу та її учасників від некоректного втручання, а користувачам зрозуміти, чи підходить для них дана група.

Необхідно блокувати, наприклад, користувачів, які дозволяють собі:

- 1) образи та погрози в адресу інших користувачів;
- 2) коментарі, які містять ненормативну лексику, вислови, що можуть когось образити;
- 3) спам, а також рекламу будь-яких товарів та послуг.

При порушенні цих правил користувач може отримати попередження. Але в деяких випадках може бути виключеним із групи навіть без попередження.

Наповнюючи контент групи просоціальної спрямованості варто врахувати наступне:

– підліткам цікаво переглядати контент про власну діяльність. Тому доцільно і правильно викладати фото- та відеоматеріали із коротким оглядом із різних заходів: тематичних тижнів, флешмобів, волонтерської діяльності, виступів, виставок робіт тощо;

– якщо у населеному пункті проводяться різноманітні акції, волонтерські заходи, тобто різні суспільно значущі події, де можуть взяти участь учні, то можна розміщувати оголошення в групі для спонукання її членів брати в них участь;

– можна і потрібно розміщувати всі відео, фотоматеріали, історії, притчі, новини, що є у вільному доступі у мережі та які будуть цікаві дітям і матимуть позитивний вплив;

– функціонал групи дозволяє створювати опитування, що є корисним для того, щоб дізнатися думку більшості учасників групи щодо актуальної проблеми;

– для того, щоб група «жила», достатньо одного посту в день, а іноді й на тиждень. Також можна іноді ініціювати обговорення якогось проблемного питання чи ситуації, запросивши користувачів ділитися своїми думками у коментарях або ж створивши опитування (Гарбузюк, 2018).

Добираючи матеріал, педагог може орієнтуватися на взає-

модію учасників із дописами, тобто відслідковувати, які типи матеріалів зібрали найбільшу кількість переглядів, поширень, вподобань та коментарів. На основі цього легко спрогнозувати, чим варто надалі наповнювати групу для того, щоб зацікавити та залучити до дії максимальну кількість учасників.

Нами створено групу «Разом творимо добро» для педагогів експериментальних закладів, та запрошено їх приєднатися та ділитися результатами своєї роботи у вигляді текстових постів, фото- та відеоматеріалів. Крім того, педагоги створили тематичні групи для своїх класів, де намагалися продуктивно взаємодіяти із учнями та спонукати їх до соціально-значущих справ.

Отже, створено майданчик у формі групи «Разом творимо добро», де зібрані наочні приклади застосування різних методик формування просоціальної поведінки підлітків, а саме тренінгова технологія, арт-технологія (playback-театр), ігрова технологія, технологія інтерактивного навчання та інформаційно-комунікаційні технології (рис. 4). Дані щодо поширень цих матеріалів та кількість коментарів свідчать про корисність групи педагогам та науковцям. Педагоги можуть негайно використати запропоновані технології, врахувавши помилки та вдалі ходи попередників; або викласти власний матеріал та отримати цінний досвід. Науковці бачать, як їхні напрацювання втілюються в життя, відповідно можуть проаналізувати різницю між своїми очікуваннями та практичним застосуванням запропонованих засобів й врахувати це при подальшій роботі.

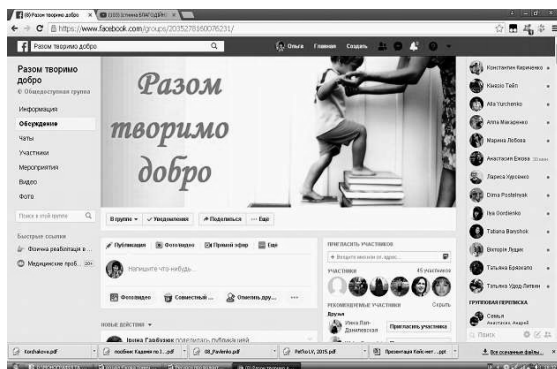

Рис. 4. Скриншот групи «Разом творимо добро».

Адміністратори групи наповнюють сторінку корисною інформацією, фото-, відеоматеріалами, притчами, статтями, планами заходів, що можуть стати у нагоді педагогам усіх ланок для формування просоціальної поведінки учнів.

При дослідженні динаміки тематичних груп просоціальної спрямованості, створених педагогами експериментальних закладів для підлітків, була виділена закономірність, а саме: педагог, який починає наповнювати групу відповідним контентом, через деякий час відходить на другий план, підлітки починають самі відбирати та поширювати тематичні пости, позитивно взаємодіяти з іншими учасниками групи, ініціювати спільні благочинні справи (збір іграшок чи одягу для дитячих будинків, прибирання прибережних територій, організація флешмобів для збору коштів на їжу для безпритульних тварин тощо). Спостерігається перехід ролі педагога від адміністратора-ініціатора до адміністратора-фасилітатора цієї групи.

Таким чином, тематична група в соціальній мережі Facebook стала ефективним засобом комунікації між педагогами експериментальних закладів та науковців лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України. Проаналізувавши хід використання педагогами тематичної групи для взаємодії із підлітками, зроблено висновок, що це може стати дієвим засобом формування просоціальної поведінки, бо дозволяє неагресивно та ненав'язливо доносити до них, що бути просоціальним та активним громадянином – це світовий тренд, до якого варто приєднуватися. Різні приклади просоціальної діяльності спонукають підлітків до організації власних добрих справ, що є вищим рівнем їхньої залученості до просоціальної поведінки.

Веб-квести. Історія веб-квестів починається з 1995 року, коли Берні Додж, професор освітніх технологій Університету Сан-Дієго (США), інтегрував розроблені додатки Інтернету в освітній процес для навчання студентів з різних дисциплін.

У визначенні терміну «веб-квест», як правило, відштовхуються від провідного виду діяльності – пошуку інформації в Інтернеті. Це пов'язано з перекладом *quests* (англ. мова) як тривалий цілеспрямований пошук, що пов'язаний з пригодами

або грою; а також служить для позначення одного з різновидів комп'ютерних ігор.

Наведемо деякі найбільш вживані визначення веб-квесту, що застосовується в освітніх цілях:

– веб-квест розглядають як сукупність пошукових завдань, при цьому майже уся інформація знаходиться на веб-ресурсах Інтернету;

– веб-квест ідентифікують із сайтом Інтернету, який присвячений конкретній темі та складається з декількох зв'язаних єдиною сюжетною лінією розділів, що мають гіперпосилання;

– веб-квест – це творча діяльність учнів, що орієнтована на отримання інформації з ресурсів Інтернету (Dodge, 1995);

– веб-квест – це проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету;

– веб-квест визначають як дослідницьку діяльність, для виконання якої учні здійснюють пошук інформації в Інтернеті за вказаними гіперпосиланнями.

Самим Б. Доджем визначені такі типи завдань для освітніх веб-квестів:

– переказ – демонстрація розуміння теми на основі подання матеріалів з різних джерел у новому форматі (презентації, плакати, розповіді, доповіді тощо);

– планування та проектування – розробка плану або проекту відповідно до зазначених умов;

– компіляція – трансформація формату інформації, отриманої з різних джерел: створення книги добрих справ, віртуальної виставки, низки постів (наприклад, для тематичної групи у соціальних мережах) на задану тематику;

– творче завдання – творча робота в певному жанрі – створення проекту, відеоролика, слоганів тощо;

– аналітична задача – пошук і систематизація інформації на задану тему;

– детектив, головоломка, таємнича історія – висновки на основі суперечливих фактів або у випадку нестачі конкретних даних;

- досягнення консенсусу – пошук і прийняття рішення з актуальної на цей час проблеми;
- оцінювання – вироблення і обґрунтування власної точки зору.
- журналістське розслідування – об'єктивний виклад інформації (розподіл думок і фактів);
- переконання – схилення на свій бік опонентів або нейтрально налаштованих осіб;
- наукові дослідження – вивчення різних явищ, відкриттів, фактів на основі унікальних онлайн джерел (Dodge, 1995).

Веб-квест, як і будь-яка технологія, має свої методичні складові, узагальнити які можна таким чином: мета, тема (задум), очікувані результати, матриця веб-квесту (від неї залежить структура веб-квесту і завдання), завдання для учнів (форма подання, інструкції, гіперпосилання тощо), система оцінювання, представлення результату учнями, рефлексія результатів виконання квесту. Технологія створення веб-квесту є типовою для більшості педагогічних технологій (Кадемія, 2009; Курлянд, 2012). Тому, зазначені нами складові поєднуються у три основні блоки: концептуально-підготовчий; процесуальний; результативно-діагностичний.

Концептуально-підготовчий блок має містити мету, тему (задум), провідні підходи і принципи добору змісту, методів і засобів технології, завдання веб-квесту, очікувані результати. Мета веб-квесту у нашому дослідженні, у широкому сенсі, полягає у формуванні просоціальної поведінки підлітків. Відштовхуємося від визначення просоціальної поведінки як «дії та вчинки особистості, спрямовані на досягнення власного і суспільного благополуччя, а також як систему певних моральних якостей, відносин, які характеризуються специфічними почуттями, потребами, мотивами, навичками поведінки; особливу форму внутрішньої самоактивності, що дозволяє людині наслідувати існуючі моральні норми» (Калинин, 2011) для уточнення мети веб-квесту у вузькому сенсі і визначення теми (наприклад, «Розвиток волонтерства в Україні», «Бродячі тварини і людина», «Крапля крові рятує життя», «Стоп шкільному насильству!» тощо). Тема має бути цікавою для підлітків і відповідати завданням виховної діяльності закладу. Під час добору інфор-

мації ґрунтуємося на таких методологічних підходах як аксіологічний (формування просоціальної поведінки має базуватися на національних та загальнолюдських цінностях), системний (виховна робота з формування просоціальної поведінки підлітків повинна складатися з систематичних запланованих заходів і мати системність), діяльнісний (вимагає залучення учнів до просоціальної діяльності, передачу їм такого досвіду накопиченого у старшого покоління), особистісно орієнтований (забезпечує врахування вікових і психологічних особливостей конкретних підлітків та адекватний добір теми, форм, методів і засобів виконання завдань веб-квесту); технологічний (розглядає виховання як процес зі своїми складовими, етапами та прогностичним результатом). Провідними принципами можна зазначити принцип зв'язку виховання з практикою і життям підлітків, їхніх родин, громади; принцип гуманізму; принцип культуровідповідності; принцип синергізму тощо.

Процесуальний блок передбачає визначення форми матриці для веб-квесту, завдання для учнів у конкретній формі, з використанням адекватних методів і засобів, діяльність учнів. Результативно-діагностичний – систему оцінювання, презентацію результату, рефлексію одержаного досвіду.

Розглянемо ці блоки покроково на прикладі створення конкретного веб-квесту для підлітків 10-12 років.

Крок 1. Визначаємося з темою, яка відповідає виховним завданням формування просоціальної поведінки і цікава підліткам. Нами обрано пояснення поняття «альтруїзм», і тема сформульована як «Чи є у тебе альтруїстичні риси?».

Крок 2. Обираємо матрицю (шаблон), яка відповідає нашій меті і завданням, для створення веб-квесту «Чи є у тебе альтруїстичні риси?» Цей крок полегшить технологічне розроблення веб-квесту. Після вибору матриці достатньо буде лише наповнити її відповідними змістом. Для створення освітніх веб-квестів, відповідно до зазначених Б. Доджем типів завдань, в Інтернеті можна знайти різні матриці (шаблони), але переважно англійською мовою. Наприклад, на сайті WebQuest Design Patterns [<http://webquest.org/sdsu/designpatterns/all.htm>] нами обрана матриця Concept Clarification (Пояснення поняття). Вона передбачає

аналіз абстрактного поняття шляхом дослідження прикладів та виявлення його якісних ознак. Завдання матриці передбачатимуть аналіз абстрактного поняття, щоб виробити більш глибоке розуміння його смислу й усвідомлення значення для особистості та соціуму. Ідентифікація ознак поняття допоможе підліткам визначити межі або розмитість поняття, зіставити наявність або відсутність цих ознак у своїй поведінці.

Крок 3. Створіть коротку інструкцію для вчителя (для себе), де буде зазначено завдання для учнів та очікувані результати. Наприклад:

– учні створюють власне визначення поняття «альтруїзм». Для цього вони мають дослідити не менше трьох ресурсів для визначення поняття «альтруїзм», продемонструвати своє власне розуміння альтруїстичних рис, ідентифікувати позитивні чи негативні ознаки цієї риси;

– учні обирають приклади для наслідування, історичні чи сучасні;

– учні представляють ресурси, якими вони користувалися, щоб розкрити логіку своїх власних міркувань;

– учні зазначають засоби і методи, за допомогою яких вони можуть здійснювати зміни у собі, розвивати альтруїстичні риси.

Крок 4. Переходимо до створення інструкції для учнів. Інструкція має містити вступ, завдання, опис діяльності, оцінювання, підведення підсумків, план втілення ідей учнів. У вступі зазначаються очікувані результати важливі для учнів. Наприклад:

(звернення до учнів) ... за допомогою невеликої кількості досліджень ви зможете відповісти на такі питання:

Ви дізнаєтеся, що для вас означає «альтруїзм»;

Ви зможете ідентифікувати ознаки «альтруїзму»;

Ви ідентифікуєте людей, а також ресурси, щоб допомогти вам у подальшому самопізнанні своєї особистості;

Ви зможете планувати зміни до своєї поведінки для розвитку альтруїстичних рис свого характеру.

Завдання для учнів розробляються вже із зазначенням ресурсів, які вони обирають. Наприклад, для нашого веб-квесту:

Я – альтруїст? Для відповіді на це питання Ви відвідуєте та аналізуєте не менше трьох ресурсів, які зазначено нижче:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%80%D1%83%D1%97%D0%B7%D0%BC>

http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43934

<https://liferules.com.ua/psihologiya/altruyizm-shho-take-teoriyividi-prikladi.html>

<https://stud.com.ua/15730/psihologiya/altruyizm>

http://psychologis.com.ua/altruizmzpt_altruist.htm

<http://vseslova.com.ua/word/%D0%90%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%80%D1%83%D1%97%D0%B7%D0%BC-3167u>

<https://www.trn.ua/articles/870/>

<http://sum.in.ua/s/aljtrujizm>

https://www.ted.com/talks/abigail_marshall_why_some_people_are_more_altruistic_than_others/transcript?language=uk

Ваші дії:

Активність 1: Ви пояснюєте своє розуміння «альтруїзму», аналізуючи та інтерпретуючи обрані Вами ресурси; створюєте власне визначення «альтруїзму».

Активність 2: Ви визначаєте мінімум три ознаки «альтруїзму».

Активність 3: Виберіть три історичні або сучасні постаті, які на Вашу думку, є альтруїстами. Наведіть приклади їхньої альтруїстичної поведінки (просоціальної поведінки).

У висновку зазначаються сфери застосування тих знань, які здобули учні у своєму житті. Наприклад:

Уявіть, як ви будете застосовувати особисте визначення «альтруїзм» у вашому житті? Чи знайшли Ви в себе альтруїстичні риси? Які приклади просоціальної поведінки з Вашого життя Ви можете навести? Що Ви плануєте зробити для інших людей?

Крок 4. Придумайте систему рефлексії результату квесту. Оформлення результатів роботи передбачає відбір найсуттєвішої інформації та надання її у будь-якій формі (слайд-шоу, відеоролик, буклет, анімація, плакат, стіннівка, презентація, дискусія, фотоколаж тощо). Обговорення результатів роботи можна провести у формі доповіді, резюме, дискусії, щоб учні

мали можливість показати свою працю, усвідомивши значущість виконаної роботи.

У нашому випадку – це індивідуальна робота. Тому учні презентують свої результати на годині спілкування у вигляді коротенького коментаря до свого плаката-постера, де зазначено визначення альтруїзму, фото з прикладів просоціальної поведінки учня та перелік 2-3 добрих справ на майбутнє. Плакати оприлюднюються безпосередньо у закладі або на його сайті. Під час рефлексії необхідно скласти план майбутніх справ для класу. Учні можуть самостійно обрати свої активності і заходи, які вони будуть проводити.

Крок 5. Оцінювання результатів виховного веб-квесту здійснюється лише за якісною шкалою («Молодець! Дуже добре!» тощо).

Обов'язково оголошується план добрих справ на найближчий час.

Крок 6. Остаточне оформлення квесту, його частин, перевірка роботи зазначених сайтів тощо.

Крок 7. Реалізація веб-квесту.

Веб-кейси. Кейси як метод (Case Studies) бере початок з Гарвардської Школи Бізнесу, з початку 20-го століття. Нині цей метод знайшов своє застосування не лише у вищій освіті, а й у середній, професійно-технічній; зі сфери навчання перейшов й у царину виховання, тобто набув надзвичайно широкого розповсюдження і застосування у різних сферах освіти людини. Питання застосування кейс-методу в освіті розробляли як вітчизняні (П. Лузан, Ю. Сурмін, О. Сидоренко, П. Шеремет та інші), так й іноземні науковці (Дж. Маан, Д. Крукшенк, М. Райхельт, Г. Сайкс, Т. Бердт та інші).

Павленко О.О. (2005) наводить такі найбільш поширені визначення кейсу:

- це опис реальної ситуації;
- це «шматочок» реального життя (в англійській термінології TRUE LIFE);
- це події, що реально відбулися в тій чи іншій сфері діяльності й описані авторами для того, щоб спровокувати дискусію в навчальній аудиторії;

– це «моментальний знімок реальності», «фотографія дійсності»;

– це не просто правдивий опис подій, а єдиний інформаційний комплекс, що дозволяє зрозуміти ситуацію.

Отже, кейс – це використання конкретних випадків (ситуацій, історій, тексти яких називаються «кейсом») для спільного аналізу, обговорення або вироблення рішень (Павленко, 2005).

Ми пропонуємо кейс як ІКТ, тому обговорюємо саме веб-кейси, кейси із застосуванням засобів інформаційно-комунікаційних технологій. На наш погляд, це зручна технологія для вчителя, яка допомагає створити власний набір (відеотеку, відеоряд) з конкретної тематики та розробити довільну форму представлення завдання та результатів кейсу (презентація, відеоролик, відеоряд, дискусія, година спілкування, клуб тощо). Крім того, для розв'язання кейсу учні також можуть використовувати усі засоби ІКТ.

Робота з кейсами передбачає точне формулювання мети й завдань. Як правило, кейс передбачає командну роботу, а отже, застосування активних й інтерактивних методів. Кейс складається з сюжетної, інформаційної та методичної частин. Сюжетна та інформаційна складові можуть співпадати, а можуть бути різними: окрема сюжетна лінія, яка доповнюється додатковою (але необхідною для прийняття рішення інформацією, наприклад, опис обставин, які передували початку розвитку ситуації, або інформація для розуміння ситуації тощо). Методична частина містить рекомендації для вчителя та завдання і рекомендації для учнів; черговість роботи з кейсом. Важливим елементом кейсу є пошук необхідної інформації для прийняття рішення у різних джерелах та її аналіз і узагальнення. Аналіз і узагальнення відбуваються шляхом обговорення, обміну думок та дискусії. Корисним є нагадування учням, що розгляду підлягають усі думки, у т. ч. й альтернативні, протилежні загальноприйнятим.

Результати аналізу багатьох методичних рекомендацій щодо розв'язання кейсів дозволяють нам узагальнити такі етапи:

1. Ознайомлення з кейсом. Розуміння та усвідомлення змісту та завдань кейсу усією групою учнів.
2. Організація мозкового штурму для генерування максима-

льної кількості ідей щодо розв'язання кейсу.

3. Пошук і виокремлення 2-3 найбільш конструктивних ідей, аналіз наслідків у разі прийняття запропонованих рішень.

4. Аналіз кейсу та пошук додаткової інформації для спростування або підтвердження конкретної ідеї. Рефлексія та остаточне прийняття рішення по кейсу.

5. Презентація результатів аналізу кейсу або у довільній формі, або у визначеній на початку розроблення кейсу [Джерело: <http://www.pedrada.com.ua/article/1225-qqq-17-m3-02-03-2017-vtlyumo-keys-stad-u-praktiku-navchalno-vihovnogo-protsesu>].

Приклади відеокейсів для формування просоціальної поведінки підлітків: кейс «Доброта» – перегляд ситуації з мультфільму «Frozen» про сніговика і лося (1 хвилина), електронний ресурс <https://www.youtube.com/watch?v=kIMKM2J2LJc>. для молодших підлітків.

Мета: формування таких особистісних рис як емпатія, доброта, альтруїзм.

Завдання:

- визначити можливі варіанти розвитку подій;
- обрати власну лінію поведінки;
- представити результати прийняття рішень у вигляді сценки.

Кейс «Благодійність» – перегляд ситуацій.

- приклади благодійності <https://www.youtube.com/watch?v=PNWz5FbAIVA>

– збір коштів на вулиці електронний ресурс <https://www.youtube.com/watch?v=MqHkOqVVVOA>

– приклади благодійності з інших країн <https://www.youtube.com/watch?v=7ZK7HK1gbwc>. для старших підлітків.

Мета: формування просоціальної поведінки.

Завдання:

- усвідомити поняття «благодійність»;
- розуміти форми її прояву, обрати власну лінію поведінки;
- представити результати дослідження у вигляді презентації.

QR-код. Цікавим програмним засобом є QR-код – графічне зображення, в якому зашифрована певна інформація, посилання на сайт чи окрему його сторінку. QR-коди дозволяють отримати швидкий доступ до будь-якої інформації з мережі інтернет за допомогою смартфонів. В організації виховного процесу QR-код може бути корисним для кодування посилань на корисні джерела інформації чи хостинги (наприклад, якщо їхнє віднайдення передбачає використання гугл-форми, гугл-диску тощо); проведення квесту, зокрема підказок до схованок, які зашифровуються у вигляді відповідного QR-коду; розміщення коридорами школи відповідних кодів, кожний з яких містить посилання на цікаві факти чи афірмації з проблем просоціальності. Використання QR-кодів дозволить урізноманітнити виховний процес та збільшити зацікавленість учнів до дослідження будь-якої проблематики, зокрема просоціальної поведінки.

Значні можливості для підвищення ефективності виховного процесу відкривають мережеві засоби – технології створення і підтримки різних інформаційних ресурсів у комп'ютерній мережі Інтернет: сайтів, блогів, форумів, чатів, електронних бібліотек та енциклопедій (наприклад, Вікіпедія, електронний психологічний словник, енциклопедія сучасної України тощо). В освітньому та виховному процесі корисно буде використовувати блог (англ. *blog*, від *web log* «мережевий журнал чи щоденник подій») веб-сайт, головний зміст якого складають записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються. Блог – це особистий ресурс, і лише власник блогу може робити регулярні оновлення його змісту. Наприклад, можна створювати блоги в навчальному та виховному процесі (блог конкретної теми);

блоги в адміністративно-організаційному процесі (блог директора та інших співробітників школи); блоги, створені для професійного розвитку педагогів та організації професійного спілкування (блог для професійного співтовариства, професійний блог вчителя для спілкування з колегами, блог-портфоліо вчителя, блоги професіоналів).

Блоги дозволяють учням отримувати актуальну інформацію, спілкуватися з блогерами, ставити питання професіоналам, ставати експертами у досліджуваній області, вчитися критично і творчо мислити, грамотно викладати думки в письмовій формі при опублікуванні постів, аргументовано вести дискусію (Онищенко та ін., 2013). Також блог може бути використаний у якості щоденника корисних справ, які реалізовуватимуть учні основної школи у спільній просоціальній діяльності. За допомогою форуму можна створювати різні теми з проблем просоціальної поведінки, які заохочуватимуть дітей висловлювати свою думку, ідеї, відчуття. Форум сприяє розвитку в учнів комунікативних навичок, креативного та творчого мислення.

Онлайн-курси. В Україні онлайн-курси поступово стають альтернативою формальній освіті. Головна особливість сучасної освіти полягає в тому, що акценти навчання поступово переносяться з педагогів на учнів. Відповідно змінилась і методика викладання. Ефективна освіта стала неможливою без інтенсивного використання в навчальному процесі технологій дистанційного навчання. Аналіз літературних джерел свідчить, що сьогодні є різні трактування сутності дистанційної освіти. У багатьох випадках термін «дистанційна освіта» використовується поряд або замість терміна «дистанційне навчання», «дистантне навчання» тощо.

На думку авторів О. Андреева і В. Солдаткіна, дистанційне навчання це новий щабель заочного навчання, на якому забезпечується застосування інформаційних технологій, заснованих на використанні персональних комп'ютерів, відео- та аудіотехніки, космічної й оптико-волоконної техніки (Курлянд, 2012).

Дистанційний курс є сукупністю сучасних технологій, що забезпечують доставку інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання інформаційно-комунікаційних техно-

логій від тих, хто навчає, до тих, хто навчається. Необхідна частина системи дистанційного навчання – самонавчання. У процесі самонавчання учні можуть вивчати матеріал, користуючись друкованими виданнями, відеоплівками, електронними підручниками. До того ж учні мають доступ до електронних бібліотек і баз даних, що містять величезну кількість різноманітної інформації.

У виховному процесі дистанційне навчання може бути корисним не тільки отриманням нової інформації, але й допоможе педагогам навчити учнів грамотно користуватися інтернет-ресурсами, опановувати знання у активній взаємодії (робота у групах, проектна діяльність).

Прикладом успішного масового впровадження дистанційного навчання є курс з перепідготовки вчителів для початкової школи згідно з Концепцією Нової української школи, що наразі набув великої популярності. Він є одним із обов'язкових етапів підвищення кваліфікації вчителів, які набиратимуть перший клас у 2018 році.

Відповідно до нового закону «Про освіту», у 2018 році стартує нова українська школа – школа компетентностей XXI століття. Усі діти, які підуть до першого класу, навчатимуться у новому освітньому середовищі за новими методиками навчання. Для вчителів було розроблено дистанційний курс, який допоможе ознайомитися із сучасними методиками роботи з дітьми, зокрема з пошуково-діяльним навчанням. Після завершення курсу педагоги отримають відповідний сертифікат, що засвідчуватиме його проходження.

І. Філіппов (2017), засновник онлайн-платформи EdEra, стверджує, що онлайн це полігон для експериментів. По-перше, завдяки великій кількості учнів на онлайн-курсах виникає можливість швидко відчувати різні методики викладання матеріалу і динамічно змінювати підходи. Другий аспект – це сам контент і методики викладання. Наприклад, учитель придумав метод пояснення якоїсь теми. Онлайн-курс – це можливість протестувати методики на великій кількості учнів і моментально отримати зворотній зв'язок.

«Prometheus» – український громадський проект масових

відкритих онлайн-курсів. Головною метою проекту є безкоштовне надання онлайн-доступу до курсів університетського рівня всім бажаючим. Засновниками платформи є І. Примаченко та О. Молчановський. За словами І. Примаченка, масові онлайн-курси відкриті для всіх верств населення та є інтерактивними. Окрім відеолекцій, є ще завдання, поточний контроль, форуми, відповіді на типові питання. Масові онлайн-курси є основою адаптивного навчання, у якому система практично підлаштовується під користувача. Доступність, якість і зручність онлайн-курсів дозволяє навчатися більшій кількості людей.

Для того, щоб замотивувати учнів до просоціальної поведінки, педагоги самі мають бути замотивовані. У цьому може допомогти онлайн-курс «Вчимося жити разом». Метою онлайн-курсу з підготовки педагогів «Вчимося жити разом» є посилення професійної компетентності педагогічних працівників щодо методики формування у дітей і підлітків соціальних навичок.

Мультимедійний курс складається з 5 модулів (рис. 4).

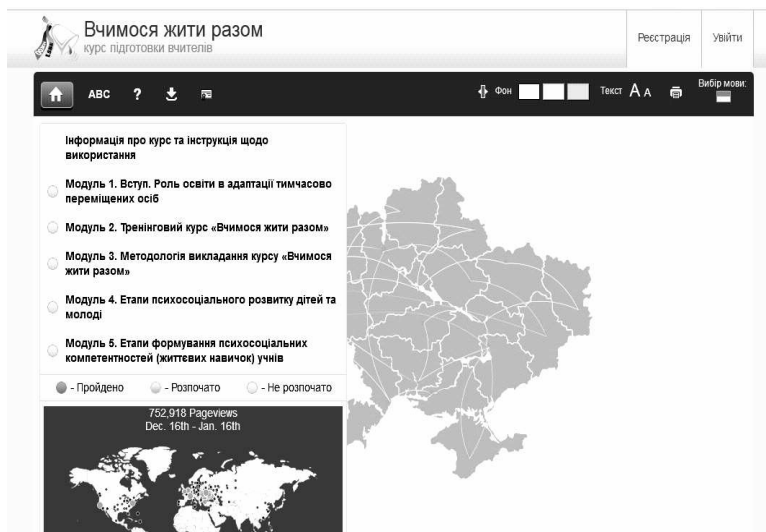

Рис. 4. Зміст мультимедійного курсу «Вчимося жити разом».

Модуль 1. *«Вступ. Роль освіти в адаптації тимчасово переміщених осіб»* спрямований на осмислення педагогами таких тем, як проблеми адаптації тимчасово переміщених дітей у приймальних громадах та освіта як важливий інструмент консолідації суспільства.

У наступному **модулі 2** *«Тренінговий курс «Вчимося жити разом»* розкривається інформація про проект, програма тренінгового курсу та місце курсу в програмі предмета «Основи здоров'я».

Модуль 3. *«Методологія викладання курсу «Вчимося жити разом»* ознайомлює педагогів із поняттям «життєві навички», складом і класифікацією життєвих навичок, інтерактивними методами навчання, змістом і структурою тренінгу, ресурсним забезпеченням тренінгу.

За допомогою **модулю 4** *«Етапи психосоціального розвитку дітей та молоді»* педагоги мають можливість пригадати особливості розвитку дітей початкової, основної та старшої школи.

Модуль 5. *«Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів»* сприяє усвідомленню педагогами про необхідність розвитку таких життєвих навичок як: ефективна комунікація, самоконтроль, емпатія, кооперація, розв'язання проблем і ухвалення рішень, запобігання ескалації та розв'язання конфліктів, неагресивна впевненість, самоусвідомлення та самооцінка, протидія булінгу, керування стресами.

Таким чином, зміст кожного модуля відповідав конкретним цілям та завданням і розкривав сутність певних напрямів підготовки педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Отже, на сьогодні актуальним напрямком в системі освіти є розвиток інформаційного освітнього середовища. Тому взаємодія та діяльність всіх структур і підсистем освіти відбувається в умовах активного навчання та використання ІКТ-технологій. Основною формою взаємодії педагогів у віртуальній площині є дистанційна, а ефективними засобами засвідчили себе блоги, форум, мультимедійний курс.

Виховний потенціал ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи сприяє розвитку навичок ефектив-

ної комунікації, співпраці, самостійності, самореалізації та самовдосконаленню, гнучко адаптуватися в життєвих ситуаціях інформаційного суспільства, творчо та критично мислити, грамотно працювати з інформацією. Використання виховного потенціалу ІКТ дозволяє учню швидше опанувати великі масиви інформації та набути необхідних компетенцій, успішно розробляти і презентувати соціально значущі проекти, здобуваючи визнання найближчого оточення, ефективно інтегруватися у суспільні відносини, діяти на благо інших.

Отже, провідною особливістю сучасного процесу формування просоціальної поведінки підлітків основної школи вважаємо застосування саме інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Barnes, J. A. (1954). Class and Committees in a Norwegian Island Parish. *Human Relations*, 7(1), 39–58.
2. Consumer Barometer with Google (2018) Retrieved from <https://www.consumerbarometer.com/en/graph-builder/?question=M1&filter=country:ukraine>
3. Dodge, B. (1995). *Some thoughts about WebQuests* [Online]. Available: http://edweb.sdsu.edu/courses/edtec596/about_webquests.html
5. Gee, J. P. (2013). *Anti-Education Era: Creating Smarter Students through Digital Learning*. New York.
6. Henslin, J. (2015). *Essentials of Sociology: A Down-to-Earth Approach*. Pearson.
7. Kemp, S. (2018) Digital in 2018: world's internet users pass the 4 billion mark. Retrieved from <https://weare-social.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>.
8. Kessler, S. (2011, May 31). 38% of College Students Can't Go 10 Minutes Without Tech. *Mashable*. Retrieved from <http://mashable.com/2011/05/31/college-tech-device-stats/#0jy8C10PMEqP>.
9. Mullen, B. (1992). Ingroup bias as a function of salience, relevance, and status. *European Journal of Social Psychology*, 22, 103–122.
10. Palfrey, J. (2008). *Born digital*. NEW YORK: a member of the perseus books group.

11. Soler-Adillon, J., Sora, C., Freixa, P., Ribas, J. (2016) Perfil del profesional de la comunicación interactiva: fundamentos, actualidad y perspectivas. El profesional de la información. Tomado de <http://www.elprofesionalde la informacion.com/contenidos/2016/mar/06.pdf>.

12. Антопольский, А. Б. (1999). *Концепция электронных библиотек*. Взято с: <http://www.elbib.ru/content/journal/1999/199902/antopol/antopol.ru.html>

13. Ахмедова, А. Т. (2019, Февраль 05). Интеграция социальных сетей в процесс обучения. *Мат-лы VI студенческой международной заочной научно-практической конференции «Молодежный научный форум: Гуманитарные науки»*. Взято с: <http://www.nauchforum.ru/ru/node/1565>

14. Беспалько, В. П. (1977). *Основы теории педагогических систем: проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем*. Воронеж: Воронежский ун-т.

15. Биков, В. Ю. (2008). *Моделі організаційних систем відкритої освіти*. Київ: Атака.

16. Гарбузюк, І. В. (2018) Створення та модерування групи в соціальній мережі як засіб формування просоціальної поведінки підлітків. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання*, 67-69.

17. Данильчук, Л. (2012). Сутність і зміст поняття «інформаційно-комунікаційні технології». *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 4, 123–130.

18. Дендев, Б. (2013). *Информационные и коммуникационные технологии в образовании ЮНЕСКО*. Москва: ИИТО ЮНЕСКО. Взято с: <http://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214728.pdf>

19. Дорощ, М. (2015, Липень 21). Діти і технології: «піраміда цифрової поведінки». *Media Sapiens*. Взято з http://www.osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/kids/diti_i_tekhnologii_piramida_tsifrovoi_povedinki/

20. Дослідження інтернет-проникнення в Україні III

квартал 2018 року (2018). Factum Group Ukraine. Взято з https://inau.ua/sites/default/files/file/1811/dani_ustanovchyh_doslidzhen_iii_kvartal_2018_0.pdf.

21. Значенко, О. П. (2005). *Формування інформаційної культури майбутніх учителів гуманітарних дисциплін*. (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, Київ.

22. *Інформаційно-комунікаційні технології на уроках української мови і літератури*. Взято з: <http://www.slideshare.net/kuropyatnik/ss-14374113>

23. Кадемія, М. Ю. (2009). *Інформаційно-комунікаційні технології навчання: термінологічний словник*. Львів: СПОЛОМ.

24. Кадемія, М. Ю., Шестопалюк, О. В. & Кобися, В. М. (2014). *Використання сервісів соціальних медіа в навчальному процесі ВНЗ: Блоги, Веб-квести, Блог-квести: навчально-методичний посібник*. Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД».

25. Калинин, А. (2011). PR в социальных сетях. *PR-менеджер*, 6, 36–44.

26. Кириченко, В. І. (Ред.), Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., & Хомич, О. Л. (2016). *Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія*. Тернопіль: Терно-Граф.

27. Коноплицький, С. М. (2006). *Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз*. : (Дис. канд. соціол. наук). НАН України; Інститут соціології, Київ.

28. Корольський, В. В., Крамаренко, Т. Г., Семеріков, С. О., & Шокалюк, С. В. (2009). *Інноваційні інформаційно-комунікаційні технології навчання математики*. Взято з: <https://books.google.com.ua/books?id=B4QGZ4IdA4IC>.

29. Крупський, Я. В. (2010). *Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій*. Вінниця: ВНТУ.

30. Курлянд, Н. (Ред.). (2012). *Теорія і методика професійної освіти*. Київ: Знання.

31. Лузан, П. Г. (2015). Суть та дефініція поняття «педагогічна технологія». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*, 220, 100108.

32. Мінаєва, В. О. (2012). Соціальні мережі як засіб зв'язків з громадськістю в державному управлінні. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*, 4, 136-143.

33. *Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи*. Міністерство освіти і науки України (2016). Взято з <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczya.pdf>.

34. *Новые тренды в образовании. Блоги, вебинары, социальные сети*. Взято с: <http://itmultimedia.ru/novye-trendy-v-obrazovanii-blogi-vebinary-socialnye-seti-i-dr/>

35. Онищенко, О. С., Горовий, В. М., Попик, В. І., Половинчак, Ю. М., Гранчак, Т. Ю., ... Чуприна, Л. А. (2013). *Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства*. Київ.

36. Павленко, О. О. Використання методу case studies у навчальному процесі (2005). Взято з https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents_Pavlenko.pdf

37. Пашенко, Т. М. (2015). Застосування кейс-технологій у підготовці кваліфікованих робітників. *Молодь і ринок*. Взято з irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...

38. Плешаков, В. А. (2012). *Киберсоциализация человека: от Homo Sapiens'a до Homo Cyberus'a: Монография*. Москва: МПГУ «Прометей».

39. Постильна, О. О. (2013). Формування моральних цінностей студентської молоді засобами інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі педагогічного університету. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 1(54).

40. *Социальные сети в образовании: утопия или реальность?* Взято с: <http://www.openclass.ru/node/365136>
41. Спiрiн, О. М. Критерiї i показники якостi iнформацiйно-комунiкацiйних технологiй навчання (2013). *iнформацiйнi технологiї i засоби навчання*, 1(33). Взято з: <http://journal.iitta.gov.ua>.
42. Струк, Т. В. (2015). *Использование информационно-коммуникационных технологий в системе образования СПО*. Взято с <https://nsportal.ru/npo-spo/obrazovanie-i-pedagogika/library/2015/09/12/informatsionno-kommunikatsionnye-tehnologii-v>
43. Федоров, А. (2010). *Примеры использования социальных сетей в обучении*. Взято з: <http://ideafor.info/?p=694>
44. Фельдштейн, Д. И. (2007). *Человек как создатель и носитель социального*. Москва.
45. Филипов, И. (2017). *Как построить современную систему образования в Украине*. Взято с http://blog.ed-era.com/sistema_obrazovania/.
46. Хомич, О. (2016). iнформацiйно-комунiкацiйнi технологiї як засiб формування просоцiальної поведiнки учнiв. *Теоретико-методичнi проблеми виховання дiтей та учнiвської молодi*, 20, 290–296.
47. Шебаниц, В. Г. (2012). Организационно-педагогические условия использования информационных технологий в образовательном пространстве. *Педагогическое мастерство: материалы Международ. науч. конф.*, 357-359.
48. Эльконин, Д. Б. (1989). *Избранные психологические труды*. Москва: «Педагогика».

РОЗДІЛ IV. ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

Гра – це модель реального процесу, а тому найпростішим прийомом ігробудівництва стає моделювання процесу в класі. Урок помер...

Хай живе гра!

Ш. Амонашвілі

4.1. Гра як важлива сфера життєдіяльності людини і формування просоціальної поведінки підлітків

Складність вирішення питань соціально-економічного, морально-етичного характеру, криза духовності, окупація Криму й війна на Донбасі, наявність ризикованих у школярів підліткового віку способів суб'єкт-суб'єктної взаємодії, накладаючись на особливості їхнього психофізіологічного розвитку, зумовлюють появу у підлітків уразливих категорій «афекту неадекватності», що із «товариським кодексом» призводять до застосування позиції сили, хибної вседозволеності, породжують напругу в реформуванні системи освіти на засадах поваги до людини, її цінностей, наслідуванні кращих традицій українського народу, орієнтацій на просоціальну поведінку, добродійну діяльність. Відтак спрямованість виховного процесу Нової української школи як синергетики інтересів особистості, суспільства і держави заради успішного входження країни до світового співтовариства на основі розвитку соціальних компетенцій і гармонії трьох видів діяльності: навчальної, трудової та ігрової – є визначальною. Прикладом підвищеного інтересу світу до питань соціалізації просоціальної поведінки є введення до освітніх програм України, Канади, США, Фінляндії, Індії завдань, спрямованих на формування соціальних компетенцій, елементом яких є просоціальність як «готовність діяти на благо Інших» (Корчакова, 2018). Цей процес отримав підтримку на міжнарод-

ному рівні в ініційованому ООН (2014) документі ЮНЕСКО «Дорожня карта для реалізації Глобального Плану Дій з освіти для Сталого Розвитку».

Багатовікова історія гри свідчить, що, граючись, оволодіваючи навичками, особистість пізнає навколишній світ, трансформує передачу суспільного досвіду, норм і цінностей від одного покоління до іншого; вчиться конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечки, розвивається, задовольняє потребу в активності, нових враженнях, здорових емоціях. Тому особливої актуальності в освітньому процесі набувають ігрові технології, що спрямовані на формування досвіду просоціальної поведінки і орієнтовані на безкорисливу соціально значущу діяльність.

Формування людини як суб'єкта діяльності починається у гри, *добровільна участь* в якій сприяє розвитку особистості заради задоволення від процесу діяльності з урахуванням її результативності (інтрогенна діяльність); фактору часу, що вимагає органічного поєднання самостійності, взаємодії з іншими, швидкості, відповідальності, доброзичливості, довіри, безконфліктності, точності.

Емоційна основа будь-якої гри спонукає у підлітків пізнавальний інтерес і створює несподівані ситуації, дії, стимулюючи пошук рішень виходу із ситуації, керуючись розумним суперництвом і змагальністю, толерантністю, здоровою конкуренцією.

Поле для творчості, як одна із чотирьох ознак гри, забезпечується імпровізаційним характером ігрової діяльності, можливістю продемонструвати підліткам свої кращі якості: емпатію, альтруїзм, довіру.

Будь-яка гра – оформлений за певними *законами, правилами (прямими чи опосередкованими) вид діяльності*, що відповідає змісту, поставленим цілям, нормам, логіці і послідовності його розвитку.

Інтерес до проблеми дослідження гри не зменшується впродовж століть. Відзначимо внесок у розробку загальної теорії гри зарубіжних філософів: Платона, Аристотеля, Ж.-Ж. Руссо, Я. Коменського, Дж. Локка та ін. Педагогічні аспекти гри як діяльності, методу і засобу виховання у вітчизняній педагогіці

досліджували: Н. Анікеєва, О. Газман, Я. Корчак, А. Макаренко, Л. Новікова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Роль гри як соціально-психологічного феномену була предметом наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних вчених: П. Блонського, Л. Божович, О. Запорожця, Д. Узнадзе, С. Шацького, А. Адлера, Е. Берна, К. Гросса, Й. Хейзінга тощо. Рекомендації з використання гри у системі виховної роботи школи знаходимо у дослідженнях З. Веселої, О. Газмана, О. Немежанської. Грі як основі діагностики і психокорекції міжособистісних стосунків, розвитку окремих якостей особистості присвячені роботи Н. Безбороди, В. Петрученко, В. Прауде.

Гра спонукається не минулим, а майбутнім, і служить школою підготовки молодого організму до життєвих випробувань, до майбутньої трудової діяльності (*К. Гросс*)

У вітчизняній науці родоначальником теорії гри вважається К. Ушинський, який стверджував всупереч уявленню про гру як функціональне задоволення, відпочинок (гедоністична теорія гри: Аристотель, Платон, у XX ст. – К. Бюллер), що гра – це своєрідний, вільний, свідомий вид діяльності і джерело духовного розвитку дитини. Спроба створення вітчизняної теорії гри належить психологу та філософу С. Рубінштейну, який писав, що в грі формується і виявляється потреба дитини впливати на світ. Теоретик і практик гри С. Шмаков вважав її «сукупністю способів взаємодії дитини зі світом пізнання і відкриття», найважливішою універсальною сферою «самовозвеличення» дитини, в якій відбуваються могутні процеси «само»: самонатхнення, самоперевірки, самопізнання, самовизначення, самовираження й самореабілітації (Шмаков, 1996, с. 18). Саме він у 50-х роках XX ст. звернув увагу на гру підлітків, довівши, що принципи романтики живуть завдяки ігровим формам. Гра сприяє формуванню життєво важливих якостей просоціальної особистості підлітків: довіри, емпатії, дружби, товариськості, доброзичливості, толерантності. Вона допомагає розвивати вміння, навички та компетенції, дозволяє усвідомлювати загрози різних соціальних «хвороб», але й на особистісному рівні їх «пережити» як модель, щоб спільно їх успішно перемагати.

Згідно визначення Великого тлумачного словника сучасної української мови: «Гра – заняття, що підпорядковане сукупності правил і прийомів, або базується на певних умовах, що розкриває її процесуальний зміст. Багатогранність ігрової діяльності, яка розвиває, виховує, соціалізує та концентрується на конкретній меті, полягає у збагаченні особи знаннями, вміннями, досвідом та є процесом опанування знань, досвіду з урахуванням досягнень і недоліків минулого, набуття навичок, умінь виконувати певні дії, виховувати та виробляти в собі певні якості, риси, вміння» (Бусел, 2007, с. 706). Автор іншого визначення – академік В. Кремень (2008), вважає, що «гра – вид креативної діяльності людини, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства» (с. 139-140). Дослідниця Н. Яременко (2009) визначає гру як особливий вид спільної діяльності, яка поєднує в собі такі характеристики ефективної організації навчання, розвитку і виховання як: активність, динамічність, емоційність, колективність, проблемність, самостійність, моделювання, рольову взаємодію, змагання, результативність, різноманітність видів зворотнього зв'язку (с. 9).

Таким чином, ігрова діяльність для підлітків уразливих категорій – важливий різновид активної життєдіяльності, у процесі якої вони оволодівають суспільними функціями, «запускають» внутрішні механізми саморозвитку і самовдосконалення, свідомо сприймають соціально значущі норми і цінності, набувають навичок конструктивного спілкування, асертивності, спільної роботи в команді; розвивають здатність діяти в конкретних проблемних умовах, проявляють піклування і турботу, активність у соціально значущих справах.

Гра й небезпека, мінливий шанс, ризикована справа – все це впритул примикає одне до одного... Все це повертає нас до відповідності гри – це і змагання і єдиноборство взагалі (Й. Хейзінг)

В останні десятиліття активізувався рух громадських осередків всього світу (до прикладу, IPA (International Play Association), Міжнародна Асоціація Гри, Play England, Play Australia, Early Childhood) щодо захисту права дітей на гру. Одночасно в статті 31 Конвенції ООН про права Дитини офіційно закріплено три найважливіших аспекти щодо права дитини на гру, які полягають у захисті, «всебічній участі у культурному і творчому житті» і створенні умов для цього. Понад 20 країн-учасниць за результатами спільного дослідження визначили тривожні тенденції сьогодення: байдужість суспільства до розуміння важливості гри; ігнорування або неправильне розуміння дорослими гри як лише звичайної рухової активності або даремної витрати часу; зайві акценти на наукових і теоретичних заняттях у школі; збільшення сегрегації школярів у суспільстві; дефіцит елементарних зручностей та відповідних житлових і транспортно-дорожніх умов; посилення комерційної експлуатації, що призводить до відриву від народних і культурних традицій; відсутність адекватної підготовки дітей до умов швидкоплинного світу, що змінюється; зайві акценти на нездоровому змаганні й перемозі будь-якою ціною (Коченгіна, 2017, с. 32-33).

Частково цей висновок корелюється з відповідями педагогів експериментальних закладів лабораторії на питання анкети «Організаційно-технологічне забезпечення формування просоціальної поведінки підлітків». Із 136 опитаних педагогів лише третина (32,9%) визначають високий потенціал гри («10 балів»); свою готовність до активного застосування ігрових технологій у роботі з підлітками уразливих категорій (у вимірі «від 1 до 10») підтвердили 47,9% респондентів. У той же час застосовують ігрові технології в освітньому процесі як одну із найбільш ефективних активних форм 73,6% педагогів.

4.2. Ігрові технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій.

Категорію «технології» представники педагогічної науки розглядають у дидактичному (В. Безпалько, С. Гончаренко, М. Кларін, С. Подмазін, Л. Масол), педагогічному (І. Дмитрик,

А. Нісімчук), виховному (І. Бех, В. Воронов, Т. Дем'янюк, В. Рибалка, Г. Сорока) аспектах. Ігрова технологія як поліфункціональне явище, як засіб організації виховання і навчання, компонент педагогічної культури (педагогічні науки), як засіб активізації психічних процесів діагностики, корекції, адаптації до умов життя (психологія), як засіб буття людини і пізнання нею навколишнього світу (філософія і культурологія) на сучасному етапі розвитку суспільства сприймається як важливий інструмент професійної діяльності. Ігрові педагогічні технології мають доведену ефективність в освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти, оскільки за характером змісту й структури вони є проникними, а їхні елементи залучаються іншими технологіями, відіграючи роль каталізаторів. Питанням ігрових технологій та ігрового дозвілля учнівської молоді присвячені праці М. Бітянкової, Л. Виготського, Б. Купріянова, Л. Новікової, Н. Пихтіної, М. Сакович, Й. Хезинга, С. Шмакова, Н. Яременко та ін. Саме ігрові педагогічні технології, – зауважує І. Гордієнко-Митрофанова, – забезпечують успішне вирішення проблеми створення особистісно-орієнтованого простору, що задається системою суб'єкт-суб'єктних відносин, і де кожен учень як суб'єкт навчальної діяльності може зайняти активну особистісну позицію та виявити себе в найбільш повній мірі» (Гордієнко-Митрофанова, 2006, с. 5). У дослідженні ми розглядаємо *ігрову технологію формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій* як спеціально вибудовану систему ефективних дій (ігор) з врахуванням вікових і психофізіологічних особливостей вихованців закладів загальної середньої освіти, спрямовану на розвиток творчого потенціалу, набуття підлітками продуктивно-конструктивних способів взаємодії, просоціальних якостей особистості, попередження і подолання ними негативних явищ дитячо-молодіжного середовища та мотивації до участі у соціально значущих видах діяльності.

Ігрова технологія – багатопланова, різноаспектна, тому, на думку дослідників (Г. Селевко, Л. Новікова, В. Караковський, І. Фрішман), виконує важливі функції: *спонукальну, освітню, виховну, інформативну* (урізноманітнення соціальної координації через узгодження поведінки підлітків з іншими, формування

умінь захищатися і допомагати, творчо імпровізувати результативність дій), *розважальну* (задоволення потреб підлітків; сприяння активному проведенню вільного часу; формування захоплення та інтересу), *контрольно-корекційну* (розкриття потенційних можливостей підлітків уразливих категорій, внесення позитивних змін у формування особистісної структури: впевненості, асертивності, конструктивної взаємодії тощо), *соціалізації* (свідоме прийняття соціально значущих норм і цінностей через включення в систему суспільних відносин), *самореалізації особистості* (можливість досягнення певних планів, виконання бажань, перевірки досвіду). Вчений С. Шмаков визначає й інші функції гри, важливі для нашого дослідження. *Комунікативна функція гри* як процес налагодження реальних взаємин з іншими учасниками, перемога товариської свідомості чи демонстрація яскраво вираженої екстрапунітивної реакції; *функція міжнаціональної комунікації* – засвоєння єдиних для людей соціально-культурних цінностей, збереження етнокультури на основі людської родооснови; *діагностична функція гри* полягає у допомозі підліткові включитися у процес самоперевірки і спонукає його до внутрішньої активності особистості; *ігрова терапія* як спосіб подолання різних труднощів, страхів, які виникають в процесі «науки життя» (І. Бех).

Не треба стидатися гратися. Дитячих ігор не буває... для гри необхідний хороший товариш і натхнення, а значить свобода (Я. Корчак)

Визначені науковцями функції гри підтверджуються відповідями респондентів експериментальних шкіл щодо переваг ігрових технологій у роботі з підлітками уразливих категорій, формування у них просоціальної поведінки. Серед них означимо ключові твердження: ігрові технології *сприяють* «розвитку творчого мислення, командних і комунікативних компетенцій», «піклувального мислення», «подоланню перешкод на шляху побудови стосунків». Вони *допомагають* «накопичувати життєвий досвід», «у добровільній співпраці „відчути“ себе лідером, активним, відповідальним творцем доброчинної діяльності», «безконфліктно організувати спілкування з навколишніми»,

«виявляти таланти і діагностувати слабкі сторони», «визначати власні позиції і приймати відповідальні рішення через «примірювання» ролей майбутньої діяльності»; «цілеспрямовано впливати на становлення особистості». Застосування ігрових технологій в освітньому процесі школи *покращує* «культуру мовлення підлітків уразливих категорій», «настрій, емоційний стан»; *запобігає* «появі аутсайдерів», проявам «негативних явищ, шкідливих звичок», «стереотипізації, сумніву і недовіри до своїх сил». У той же час серед респондентів 5-6 класів є твердження, що гра *сприяє* «розвитку розуму»; *допомагає* «дружити, спілкуватися без образ», «розвиватися»; вона *покращує* «взаєморозуміння», «фізичний стан людини»; *запобігає* «образам, ігноруванню», «шкідливим звичкам». Підлітки 7-9 класів вважають, що гра *сприяє* «зміні психічного стану», «гарному настрою»; *допомагає* «відволіктися від буденності», «пізнати багато нового», «відпочити», «виховати в собі такі риси як доброзичливість, терпеливість, толерантність», «пізнавати нове, самовдосконалюватися», «знайти нових друзів»; *запобігає* «деградації», «шкідливим звичкам», «конфліктам».

У результаті річного циклу спостережень більше як за 100 підлітками зафіксовано їхню участь у 1400 іграх, причому 120 із них були сюжетно-рольовими (Б. Купріянов)

На основі аналізу літератури з проблеми формування соціальної поведінки підлітків нами визначено педагогічні вимоги ефективного впровадження ігрових технологій у практику діяльності закладів загальної середньої освіти: необхідність дотримання певних правил вперше визначених у «Законі добре організованої школи» Я. Коменським. Передовсім, ігри повинні бути такими, щоб учасники сприймали їх як другорядну, а не основну справу; вони повинні сприяти здоров'ю тіла і пожвавленню духу, бути обов'язково початком серйозних речей, відбуватися під наглядом вихователя і закінчуватися раніше, ніж це набридне їх учасникам;

– дотримання вікових та психофізіологічних особливостей, «розумної і корисної активності підлітків» (А. Макаренко);

– забезпечення в грі як інтерактивному методі педагогічної

взаємодії дієвості самої технології та її суттєвих особливостей: *особистісної орієнтації діалогічної спрямованості, двоцентричності стосунків між учасниками* (за Л. Калашниковою). Всі учасники – рівнозначно референтні, вони мають однакові передумови діяльності, наділяються однаковою активністю та відповідальністю. Тому основною цінністю виступає особистість кожного члена гри та їхній досвід. Одночасно рівноправна діалогічна взаємодія, встановлення контакту й довіри між учасниками, визнання активної ролі підлітків у процесі ігрової діяльності, позитивне безумовне його прийняття, педагогічна підтримка, комунікація та створення умов для саморозкриття, творчості, конструювання нових власних моделей поведінки слугують базою для інтенсивності відкритого зворотнього зв'язку. «Двоцентричність» стосунків у ході застосування ігрової технології дозволяє встановлювати рівновагу між полюсами «Я» (центричні потреби, прагнення досягнути власної мети та піклуватися про себе) та «Інші» (емпатія, доброзичливість, толерантність, довіра, чуйність, альтруїзм), що сприяє налагодженню рівноправних суб'єкт-суб'єктних стосунків, рівнозначних позицій. Така гармонія у стосунках лежить в основі просоціальної поведінки, оскільки показником ставлення особистості до інших, як до себе, до почуттів та переживань як до власних, тоді підліток не зможе вчинити, нехтуючи інтересами навколишніх (Тарасова, 2018, с. 40); збереження стійкого інтересу підлітків до гри, активізації діяльності за рахунок умовної ігрової термінології, всіх видів педагогічного впливу в ігровій формі, елементів колективного змагання між малими групами, наявності романтичних ситуацій (Карпенчук, 1997, с. 217); самостійно передбачити розвиток подій, операцій; усвідомлювати логічні зв'язки, послідовність дій, зіставляти й аналізувати свій досвід з досвідом інших та самореалізуватися у різних видах соціально значущої діяльності; унеможливлення ризику для життя і здоров'я, безпека підлітків, безпечність ігрового простору. Однак, ставлення освітянської спільноти, батьків західних країн до ризикованих ігор як розумного ризику змінюється. Прикладом слугує проведена у 2015 році у Великій Британії наукова конференція «Важливість прийняття ризиків», у ході якої вчені висло-

вили думку, що спроби мінімізувати ризики позбавляють можливостей швидкого опанування навколишнім світом, гальмують самостійність і відчуття відповідальності за вчинки у підлітків, подовжують їхню вимушену залежність від батьків, призводять до виховання безініціативних людей, що не вміють практично вирішувати нагальні проблеми сьогодення (Коченгіна, 2017); гарантування захищеності всіх членів колективу – учасників гри; спонукання підлітків до аналізу ігрової діяльності, зіставлення імітації з відповідною сферою реального життя, встановлення зв'язків між змістом гри та змістом практичної життєдіяльності, змістом навчальних предметів (Яременко, 2009).

Основоположником класифікацій ігор вважають К. Гроса, який розділив ігрові явища згідно ідеї соціальної діяльності на великі чотири групи: *бойові, любовні, наслідувальні, соціальні*. Англійська дослідниця ігор А. Гомм поділяє всі ігри на дві групи: *ігри драматичні та ігри, що побудовані на «спритності та вдачі»*. В історії класифікації ігор 30-х років XIX ст. відоме ім'я їхнього збирача В. Всеволодського-Гернгроса, який наполягав на трьох основних формальних видах, пов'язаних з особливою категорією суспільної практики: *ігри драматичні, спортивні та орнаментальні*. Щодо питання класифікації дитячих ігор у радянський час звернемо увагу на спроби Н. Крупської розділити ігри на дві групи: *створені самими дітьми* (вільні, самостійні, творчі) та *організаційні*, з готовими правилами. З іменами сподвижників і послідовників І. Іванова, В. Караковського, С. Полякова пов'язане широке розповсюдження творчих ігор у 60-х роках XX ст. (колективні творчі ігри, комунарська методика). Саме ці ігри спонукали до розкриття інтелектуальних, організаторських здібностей підлітків, сприяли прояву творчості, активності, продуктивно-конструктивним способам взаємодії, самовираженню.

Відомий теоретик і практик гри С. Шмаков вважає кращою системною класифікацією ігор спробу Е. Добринської та Е. Соколова. Автори класифікують ігри *«за змістовною ознакою»* (військові, спортивні, художні, економічні, політичні); *«за складом і кількістю учасників»* (дитячі, дорослі, індивідуальні, парні, групові в окремих випадках); *«за тим, які здібності вони*

знаходять і тренують» (фізичні, інтелектуальні, змагальні, творчі) (Шмаков, 1996). Оскільки в науковій літературі відсутня єдина кваліфікаційна сітка гри, тому труднощі і складність процесу класифікації пов'язані не тільки із полярністю формальної моделі гри, набором правил, кількісними показниками, цілями, метою, варіативністю, а й серйозним впливом «динаміки історичного процесу будь-якої формації, ідеології різних соціальних груп» (Войцях, 2014, с. 15). Попри загальноприйнятий підхід поділу гри на дві групи, С. Шмаков обґрунтовує поділ на великі три групи, в основі якого людська діяльність, яка в іграх відображається і базові види якої в іграх моделюються: *ігри з готовими правилами*, дотримання яких є обов'язковим для всіх учасників; *ігри вільні, творчі та ігри, в яких наявні і вільна ігрова ситуація, і правила, прийняті як умова гри (комбіновані)*. Одночасно вчений (як цитується у Яременко, 2009) поділяє всі ігри на види:

фізичні та психологічні ігри та тренінги (рухливі (спортивні, моторні)); екстатичні, експромтні ігри та розваги; ігри-пантоміми, драматизації; ігри-жарти, гумористичні розваги, фокуси; лікувальні (ігрова терапія);

інтелектуально-творчі ігри: предметні забави; сюжетно-інтелектуальні ігри; дидактичні ігри; будівельні, трудові, технічні, конструкторські; електронні, комп'ютерні, ігри-автомати;

соціальні ігри: творчі сюжетно-рольові (імітаційні, режисерські, ігри-драматизації, ігри-мрії); ділові ігри (організаційно-діяльнісні, організаційно-комунікативні, організаційно-мислительні, рольові, імітаційні);

комплексні ігри (колективно-творча дозвілєва діяльність) (с. 25).

Основу класифікації типів гри за Ю. Кумоткіним і Р. Сухобською складають три основні параметри: *ступінь складності гри* (кількість учасників, час проведення, складність поставлених завдань); *ступінь проблемності вирішеного завдання*; *ступінь використання імпровізації в ході ігрової діяльності* (Войцях, 2014, с. 16). Кожен блок чи вид гри має свої

принципові зовнішні характеристики: зміст, форма, місце проведення, склад учасників, ступінь регулювання і управління, наявність аксесуарів та внутрішні ознаки: показники, прикмети, змагальність, імпровізація, ризик, інтенсивність поведінки у грі, наслідування.

Класифікація ігор, запропонована Г. Селевко, передбачає поділ: *за сферою діяльності* (фізичні, трудові, інтелектуальні, психологічні, соціальні); *за характером педагогічного процесу*: навчальні, тренінгові, узагальнюючі, контролюючі; пізнавальні, виховні, розвиваючі; репродуктивні, продуктивні, творчі; комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні, психотехнічні; *за ігровим середовищем* (без (з) предметів; настільні, кімнатні, вуличні, на місцевості; комп'ютерні, без (з) ТЗН; технічні із засобами пересування); *предметною сферою* (математичні, ... екологічні; музичні, театральні, літературні; трудові, технічні, виробничі; фізкультурні, спортивні, військово-прикладні, туристичні, народні; суспільствознавчі, управлінські, економічні, комерційні), *ігровою методикою* (предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, драматизації), *тривалістю* (короткі, довготривалі, ігрові оболонки) (Селевко, 1998).

Західний дослідник Р. Кайюа запропонував класифікувати ігри за стратегічним принципом. Він виділяє ігри, засновані на змагальності, – *«стратегія конкуренції»*: спортивні ігри, ігри-змагання в ерудиції, спритності. Другу групу утворюють ігри, що мають у своїй основі виконання ролі, наслідування (стратегію *«імітацію»* – імітування) – *«стратегія театралізації або драматизації»*. Третя група – гра шансу, гра випадку (від латинського *alea* – гра в кості) – *«стратегія шансу»*. Ігри, засновані на ефекті руху – *«запаморочливі»* (від латинського *illinx* – круговерть) – *«стратегія руху»*: спускання з гірок та перил на швидкість, катання на каруселях (Куликовський, 2016).

У європейській психологічній школі значного поширення набуває типологія ігор, складена Б. Х'юзом (2006), відомим британським дослідником, який виокремлює 16 типів ігор: глибинна гра, символічна, соціально-драматична, предметна, рольова, гра-дослідження (аналог у вітчизняній виховній практиці – дитяче експериментування), соціальна, гра-драматизація,

фантазія, уява, творча гра, комунікативна гра як обмін жартами, емоціями, рухами (відсутня у вітчизняній класифікації, позаяк «чорний» гумор та великий рівень шуму не підтримуються), локомотивна (аналог – рухливі ігри); гра-оволодіння (відсутня у вітчизняній педагогіці), гра без правил, гра-рекапітуляція (згідно теорії рекапітуляції к. XIX – п. XX ст., Г. Холла, не є характерною для вітчизняної практики) (Коченгіна, 2017). Аналізуючи зарубіжний досвід проведення ігор, М. Кларін звертає увагу на рольові навчальні ігри, які, на думку представників творчих груп експериментальних закладів, є ефективними у формуванні просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій, наприклад, гра-драматизація в поєднанні зі стійкою емоційною рефлексією; імітаційно-модельююча гра з колективним прийняттям рішення у складному соціальному аспекті; імітаційна гра з моделюванням соціально-історичних умов.

Найбільш часто вживаною є класифікація ігор, на думку Т. Войцяк (2014), яка враховує їхній корекційно-розвивальний аспект: *за провідною метою; фізичним навантаженням; ступенем фізичного контакту, ступенем емоційної напруги; кількістю гравців; часовими параметрами; технічними засобами* (с. 18-19). Рефлексія наукової думки з проблеми класифікації ігор дозволяє визначитись із іншими її ознаками: *за концепцією засвоєння досвіду; ступенем гармонії і характером взаємодії серед гравців; змістом і видом організації, предметною сферою, наявністю правил, виграшу та кількістю стратегій у грі; психодинамічними характеристиками, інтенсивністю, гнучкістю; характером педагогічного процесу і видом діяльності; ігровим простором; гендерною ознакою та підходами до дитини; структурою ігрової моделі; місцем проведення; ступенем керування; наявністю чи відсутністю реквізиту.*

Виховання майбутнього діяча має полягати не в усуненні гри, а в такій організації її, коли гра залишається грою, але в нього виховуються якості майбутнього працівника і громадянина (А. Макаренко)

Аналіз наукових джерел із проблеми класифікації ігор, зумовив обґрунтування власної класифікації, використання якої в освітній практиці закладів загальної середньої освіти, на наш погляд, ефективно впливатиме на формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій (таблиця 1).

Таблиця 1

Ознаки	Види
<i>За сферою і провідною метою діяльності</i>	Інтелектуальні (розумові), соціальні, психологічні, комунікативні, фізично-розвиваючі, ділові
<i>За характером педагогічного процесу</i>	Навчальні, тренувальні, контролюючі, узагальнюючі, пізнавальні, виховні, розвиваючі, репродуктивні, продуктивні, творчі, діагностичні
<i>За предметною сферою</i>	Екологічні, музичні, театральні, літературні, трудові, спортивні, військово-прикладні, туристичні, народні (фольклорні), економічні, суспільствознавчі, управлінські
<i>За характером ігрової методики ігри</i>	Предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, ігри-драматизації
<i>За концепцією засвоєння досвіду</i>	Асоціативно-рефлекторні, сугестивні, гештальт-технології
<i>За ступенем емоційної напруги та фізичного навантаження</i>	Рухливі, з легкою емоційною напругою
<i>За орієнтацією на особистісні структури</i>	ЗУН: знання, уміння, навички; СВМ: самоврядувальні механізми особистості; СЕЕ: сфера естетичних та етичних якостей; ДПС: дієво-практична сфера
<i>За кількістю гравців</i>	Колективні, командні
<i>За часовими параметрами</i>	Ігри-хвилинки, ігри-розминки, ігри-епопеї на декілька годин (день, місяць)

<i>За ігровим середовищем</i>	Настільні, кімнатні (класні), вуличні, на місцевості, комп'ютерні та з технічними засобами навчання, з різними засобами пересування
<i>За умовами гри</i>	З чіткими правилами, вільні, творчі

Таким чином, гра є ефективним важелем формування соціальної поведінки підлітків уразливих категорій, що базується на умінні спілкуватися, налагоджувати продуктивні способи взаємодії, оскільки допомагає розв'язати «...Спірні питання міжособистісних взаємин, сумісності, партнерства, дружби, товариства. У грі, – зауважував С. Шмаков, – пізнається й отримується соціальний досвід стосунків людей. Гра соціальна за своєю природою й безпосередньому насиченню, будучи відображеною моделлю поведінки, вияву й розвитку складних самоорганізуючих систем і практикою творчих рішень, переваг, виборів вільної поведінки дитини, сферою неповторної людської» (Шмаков, 1996, с. 25-26).

Аналіз відповідей педагогів експериментальних шкіл щодо вибору виду гри у виховному процесі умовно поділимо на 4 групи. Переважають інтелектуальні (пізнавальні) ігри – 80,6% та ситуаційно-рольові – 77,8%; на другому місці: ігри-розминки – (54,2%), ділові ігри – (48,6%), станційні ігри (квести) – (47,2%) та ігри-тренінги – (45,8%). Третє місце посіли: психологічні – 29,2%; народні – 25%; та військово-спортивні ігри – 23,6%. Четверте місце складають ігри з найменшим відсотком впровадження: фестивальні (полідіяльнісні) ігри – (9,7%), ігри-проживання – (8,3%) та ігри-епопеї – (2,8%).

Як і будь-яка системна організована діяльність, ігрова технологія має власну структуру (Д. Ельконін, В. Коваленко, П. Підкасистий, Г. Селевко, М. Стронінта та ін.), що охоплює наступні етапи: *цілепокладання* (уміння поставити мету, визначити завдання), *планування* (здатність передбачити розвиток подій, процесів, операцій), *реалізацію цілей* (уміння реалізувати ігровий задум), *аналіз отриманих результатів* (здатність проаналізувати набутий ігровий досвід). Одночасно, Г. Селевко виділяє поряд зі структурою гри як діяльності структуру гри як процесу.

Деталізуємо особливості роботи педагогів на кожному з етапів організації гри. Методологічним орієнтиром слугують слова академіка І. Беха щодо застосування адекватних методів, спрямованих на формування певних понять, оціночних суджень, світогляду особистості підлітка; формування та закріплення позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків, а також на стимулювання особистості підлітка до покращення чи змін своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально значущі способи та види діяльності (Бех, 2003, с. 8). На етапі встановлення цілей педагог вирішує три важливі завдання: 1) сприяє доцільному вибору соціальної ситуації; 2) діагностує рівень вихованості колективу й окремих учнів; 3) формулює мету й конкретні завдання ігрової дії. Допомагають наступні форми, методи, технології: метод «Прес»; метод «Незакінчених речень»: «Підлітки уразливих категорій – це...», «Ризиковані способи взаємодії – це...» тощо; метод «Усна історія» напередодні зустрічей з відомими людьми: «Наперекір долі», «Випробовування – „на відмінно“»; написання есе «Тварини – друзі і лікарі» (5-6 кл.), «Лабрадор-ретривер – безкорисний помічник і чудовий лікар» (8 кл.); елементи воркшопу (зі створенням презентації малюнків згідно з темою) у поєднанні з фото-відео технологією; технології соціальної практики (акції): «Читаємо разом», «Першокласникам Донбасу», «Лист пораненому». Методи «Мозкового штурму», «Коло ідей» тощо дозволяють збагатити палітру виховної роботи з підлітками уразливих категорій організацією диспутів, дебатів, конференцій, круглих столів згідно з тематичним змістом майбутніх ігор (рольові, ігри-подорожі, фестивалі ігри, психологічні, ігри-епопеї тощо): «Добро довго пам'ятається, а зло ще довше» (8-9 кл.), «Успіх залежить лише від тебе?», «Волонтерство: за і проти», «Знаєш і вмієш сам – навчи цього інших» (народна форма навчання «ланцюжок»), «Скажеш так, чи надішлеш поштою – я від того нічим не змінюся. Я людині нічого не коштую, але високо нею цінюся?» (налагодження безконфліктного спілкування, 9 кл.), «Традиційні звичаї колективної допомоги українського народу», «Пісенна душа українського народу і світова культура» (роль

пісні у світі – Квітка Цісик) (7-9 кл.), «Добре тим живеться, де разом сіється і жнеться» (8 кл.) та ін.

Підводячи підсумки першого етапу технологічної структури гри, педагог дає відповідь на два запитання: *відкритого* та *прихованого*. Найперше з'ясовує, чи є саме така гра особисто значимою для підлітків уразливих категорій, наскільки вона пов'язана з їхніми інтересами, потребами, особистісним розвитком? Визначаючи виховний вплив гри, педагог подумки розв'язує й інше завдання – *приховане* щодо впливу виду гри на формуванням просоціальних якостей підлітка: товарищескість, чуйність, толерантність, сповідування цінностей сім'ї, родини, любові до рідного краю; вміння дружити і працювати в колективі, бути відповідальним, налагоджувати продуктивно-конструктивні способи взаємодії; протистояти негативним явищам середовища (алкоголь, куріння, вандалізм, безладність статевого стосунків) та ін.

На кожному етапі гри визначаються відповідальні за певну ділянку роботи серед майбутніх учасників, особливо важливим є долучення до організаційної групи підлітків уразливих категорій. Виконання ними завдання на фоні «великої справи колективу» як філігранне застосування технологічних прийомів: *анонсування діяльності чи прийомів «довіри»* (О. Белкін) та *моральної підтримки й зміцнення віри у власні сили* (В. Оржеховська) сприятиме вирішенню проблем підлітків заради досягнення ними бажаних результатів, формування успішної, відповідальної, емоційно-конструктивної, конкурентоспроможної особистості, здатної до самореалізації у соціально-значущих видах діяльності.

<p>Гра може полягати й у великому напруженні творчих здібностей, уяви. Без гри розумових сил, без творчої уяви неможливо уявити повноцінного навчання. Починається гра там, де є краса (В. Сухомлинський)</p>

Планування – один із головних та «чутливих» етапів технології ігрової діяльності. Його важливою складовою є *врахування рівня розвитку колективу класу та ситуації індивідуального розвитку особистості*. Характеристика розвитку учнівського

колективу (за О. Лутошкіним): «*піщаний розсип*»; «*м'яка глина*»; «*миготливий маяк*»; «*багряні (пурпурові) вітрила*»; «*палаючий смолоскип*» співзвучна рівню розвитку в підлітків якостей просоціальної особистості та навичок просоціальної діяльності на благо інших людей чи суспільства в цілому (емпатійність, доброзичливість, турботливість, толерантність, альтруїзм, конструктивне вирішення суперечностей, відповідальність, взаємна вимогливість, тощо). Особливої уваги педагога заслуговують підлітки уразливих категорій і ті зміни характеру взаємозв'язку офіційної та неофіційної структури у колективі, способи взаємодії, які відбуваються і можуть бути. *Ситуація індивідуального розвитку особистості* підлітка, яка є однією з ключових у плануванні виховного впливу будь-якого виду гри, зводиться до необхідності «зрозуміти його як особливу індивідуальність, визначити сформовану в нього структуру потреб, які з них домінують, а які хронічно не задоволені, не озброєні розумними способами їхнього задоволення і в силу їхньої невдоволеності трансформуються в соціально неприйнятну поведінку» (Коджаспірова, 2013, с. 76). Технологія організації та проведення гри на етапі «планування» дає можливість педагогам закладу загальної середньої освіти визначитися із змістовим наповненням спільної діяльності і одночасно моделювати виховний вплив на підлітків уразливих категорій (діагностування якостей, розвиток комунікативних і командних умінь, підвищення рівня асертивності, тощо).

План як документ «організації гри» виконує *прогнозуючу функцію*, відображає задум, і покликаний представити результати через конкретні дії. *Координуюча та організаторська функції* плану дають можливість «побачити», яким чином і які засоби діяльності залучаються, хто є суб'єктом і об'єктом діяльності; порядок діяльності (сценарний план), їхній взаємозв'язок і взаємодію з іншими видами діяльності, визначити дату і місце проведення. Формуванню в підлітків уразливих категорій конструктивних умінь і навичок сприяє спеціально організована робота педагога, яка через осмислення змісту майбутньої ігрової діяльності дозволяє визначити етапи, окремі дії, завдання, засоби і способи їхнього вирішення. Таким чином, уточнюються

зовнішні та *внутрішні ознаки ігор* (здатність індивіда до гри і в грі: уява, імітація, імпровізація, змагальність, ризик, інтенсивність поведінки у грі, повторення тощо) як умова досягнення наміченого результату. Підлітки одночасно оволодівають методикою складання наочних і зрозумілих графічних планів, сітковим плануванням. Складні за структурою ігри, (до прикладу, гра-епопея, квести, гра-проживання), що передбачають залучення великої кількості учасників (батьки, експерти з числа представників спорту, мистецтва, ЗМІ, ін.) та поєднують декілька ознак (наприклад, за характером педагогічного процесу: пізнавальні, творчі, узагальнюючі, виховні, розвиваючі; за предметною сферою: літературні, суспільствознавчі), вчені-практики та ігротехніки пропонують планувати за допомогою методу сіткового графіка. Таким чином відбувається поєднання наочного зображення цілей, завдань та шляхів їхнього досягнення з визначенням форм, методів, етапів роботи та відповідальних. У психолого-педагогічній літературі зустрічається поняття «технологічна карта» – це форма планування, яка розробляється спільно з представниками ініціативної групи класу чи за результатами анкетування підлітків певного віку з метою представлення освітнього процесу як цілісної педагогічної системи навчально-виховних інтервенцій, «взаємопов'язаних за цільовим, змістовним, операційно-діяльним, контрольно-регулювальним і рефлексивним компонентами» (Коджаспірова, 2013, с. 65). Це поняття влилося в психолого-педагогічний глосарій із виробничої сфери і представляє собою послідовний опис від цілі до результату з використанням інноваційних технологій, різноманітної інформації, яка проектує виховний вплив на особистість та забезпечує включення рефлексійних механізмів (аналіз, оцінка, зміна, розвиток). Відомий фахівець з теорії управління і системного підходу Рассел Л. Аккофф виділяє п'ять елементів планування:

- результати (визначення цілей і завдань),
- засоби (вибір стратегії і тактики дій),
- ресурси (кількість людей, час),
- впровадження (побудова процедур прийняття рішень і способу їхньої організації для виконання плану),

– контроль (розробка методики проорокувань і ризиків, визначення шляхів запобігання або виправлення), які покровоко знайомлять із специфікою самого процесу (Коджаспірова, 2013). Для нашого дослідження вагомим є етап процесу планування – «впровадження», яке допомагає розкритись індивідуальності підлітків уразливих категорій, спонукаючи до самопізнання, подолання ризикованих способів взаємодії, пошуку себе в колективі, моделювання і «програвання» життєвих ситуацій на основі набуття умінь, навичок, компетенцій, необхідних для майбутнього. Таким чином, планування дозволяє чітко усвідомити мету і завдання виховання; цілеспрямовано вибрати засоби, ресурси, організаційні форми роботи; спрогнозувати результати спільної діяльності, скоригувати поступальний рух у «методиці проорокувань» розвитку колективу і просоціальної поведінки підлітків уразливої категорії. Досвід роботи закладів загальної середньої освіти та практика діяльності експериментальних шкіл дозволяють визначитися із наступними *формами і методами, технологіями роботи*, які сприяють ефективному плануванню: аналіз анкети-скарбнички «Думаю, мрію...», «Хочу, щоб було...»; техніки планування «Риба» (в «голові» риби – захід, акція, програма та ін.; на «кістках» – дії, необхідні для проведення цього заходу, включаючи усі потреби, дату, місце проведення, відповідальних, термін виконання, кількість учасників тощо; у «хвості» підсумовуємо кожен крок з метою визначення затрат: організаційних, людських, технічних, фінансових тощо); івент-технологія, що перетворює захід на пам'ятну подію участі, сприяє осмисленню соціальної цінності запланованого; фото-відео технології; метод «Мозкового штурму», який сприяє підвищенню творчої активності підлітків, їхньої креативності за рахунок новизни ідей і пропозицій; методи «Прес», «Лабіринт дій», тощо.

Загалом, як підтверджує практика, об'єднання підлітків у мікрогрупи для спільної підготовки й участі в грі відбувається на основі різних підстав: переваг спілкування, сфери інтересів, місця проживання, дати народження, тощо. Наведемо зміст діяльності ініціативної групи (мікрогрупа з 5-7 чоловік підлітків 7-8 класів) на етапі технології планування гри-фестивалю «За

порогами». Тема гри-фестивалю присвячена історії козацтва, визначними датами січневого календаря для історії України та відзначенням 115-річчя з дня народження відомого українського кобзаря, автора Запорозького маршу Є. Адамцевича.

Вибір типу гри пов'язаний із результатами аналізу опитування педагогів експериментальних шкіл (ресурс Google Forms) – лише 9,7% респондентів вказали, що застосовують фестивальні ігри (гра-фестиваль). Вважаємо, що такий результат пов'язаний із рядом причин: низькою поінформованістю педагогів щодо виховного потенціалу та змістового наповнення гри; нехтуванням через брак організаційно-методичного забезпечення та технічних можливостей закладу освіти; існуванням стійкої асоціації слова «фестиваль» (у перекладі з французької *festival* – свято та латинської *festivus* – святковий, веселий) як «великого масового дійства». Фестиваль як масове дійство включає огляд чи демонстрацію досягнень у певних видах мистецтва: музика, театр, естрада; науки, медицини; сфери споживання; дозвілля тощо. За кількістю й охопленням учасниками фестивалі бувають районні, міжнародні, національні, регіональні. Партнерство закладу освіти з позашкільними навчально-виховними закладами, громадськими організаціями, творчою інтелігенцією дозволяють значно збагатити їхній виховний потенціал. Педагогічне «прочитання» полідіяльній гри дозволяє сконцентруватися на залученні якомога більшої кількості учасників та ввести в тіло сценарію різноманітні конкурси, змагання, логічні задачі тощо. Представимо перелік видів діяльності гри-фестивалю «За порогами» із практики роботи експериментального закладу Б на етапі «Планування», в якому брали участь «співачки», «музиканти», «юні історики», «біографи», «фольклористи», «знавці українського костюму», «оформлювачі залу», «звукооператори», «вболівальники», «краєзнавці» (таблиця 2). Як позитивний результат участі в гри-фестивалі підлітки зазначали «знайомство з піснями, думами цієї доби», «пошук розшифрування теми гри», «швидка праця командою», «можливість розкритися кожному», «...почуття гордості за наших військових-боронителів України різних часів», «спільне складання Гімну гри-фестивалю» та ін.

Таблиця 2

Фрагмент технологічної карти (етап «Планування») гри-фестивалю «За порогами» (для підлітків 5-7 кл.)

№/ №	<i>Основні види діяльності</i>	<i>Орієнтовні види діяльності ініціативної групи (мікро-групи) з підготовки гри-фестивалю</i>	<i>Час</i>
	Вступне повідомлення педагога, модератора гри-фестивалю (психолога, соціального педагога, ін.)	<ul style="list-style-type: none"> – обговорення виконання намічених завдань в ході I етапу гри-фестивалю «За порогами»; – внесення додаткових завдань (за необхідності); – визначення кола учасників (кількість команд) і гостей; – обґрунтування вимог до учасників (знання різних українських пісень: народних, історичних дум, тощо; виконання творів на народному інструменті; декламування віршів про Героїв козацької доби); – обговорення дати, часу, оформлення місця проведення; – «Мозковий штурм» «Як краще організувати гру?» (узгодження чи комбінація висунутих ідей, створення нового варіанту); – аналіз анкети-скарбнички «Думаю...»; – обговорення кандидатури «ведучий(чі)», їхньої ролі в грі; 	10

		– самопрезентація результатів (ЗМІ, шкільна стіннівка, соціальні мережі, група «Разом творимо добро»);	
	Розроблення покрокового сценарію проведення гри-фестивалю «За порогами», робота підлітків у мікрогрупах	– узгодження сценарного плану; – добірка питань вікторин, конкурсів для учасників та глядачів; – визначення ролей, які відводяться іншим членам колективу, батькам, гостям;	25
	Визначення ключових моментів біографії Євгена Адамцевича (1904-1972) – українського кобзаря, автора «Запорозького маршу»	– визначення пісень, які виконуються наживо, звучать в записі, які є частиною вікторини, конкурсу («пісню вшкваримо, щоб гук наш до небес злетів»); – представлення національного музичного інструменту – бандури; – творче обґрунтування назви гри-фестивалю «За порогами» (конкурс, нагороди); – зв'язок с. Солониця (Полтавська обл.) та с. Холмівка (Крим) – запорука єдності держави; – демонстрація українського костюму з Полтавщини та Криму як запорука неділимості території;	10

	Зв'язок історичних подій (свят) січневого календаря з темою фестивалю-гри	<ul style="list-style-type: none"> – День пам'яті героїв Крут; – День Соборності України (День Злуки); – річниця пам'яті жертв Голокосту; – День автономної республіки Крим; – 115-річниця з дня народження сліпого кобзаря, відомого виконавця пісень, дум; 	10
	Технічне та змістове забезпечення гри-фестивалю	<ul style="list-style-type: none"> – підготовка відеоряду «Кобзарі йдуть Україною» (минуле, сьогодні); – демонстрація відеоряду: марш і хода військових до Дня Незалежності; 	
	Складання спільного твору – Гімну гри-фестивалю «За порогами»	– музичний різностильовий «Сінквейн» як символ миру, дружби, взаємодопомоги, доброзичливості, емпатії.	

Застосуванню ігрових технологій у практичній діяльності педагога-вихователя сприяють творче поєднання різних форм організації виховної роботи з підлітками уразливих категорій: *фронтальна* (участь всіх підлітків у з'ясуванні планів, координації виховних завдань за допомогою дискусій, бесід, аналізу ситуацій, проєктивної методики дослідження особистості: тест «Автопортрет» (адаптований Б. Бернсом), «Конструктивний малюнок людини із геометричних фігур» (адаптований Е. Махоні), «Людина під дощем»); *групова* (творчі групи продукують оригінальний сценарно-режисерський хід, підготовлюють художньо-естетично ігрове поле (зали, класи тощо), реквізит (до прикладу, за матеріалами ігрової дитячої газети

«Я сам(а)»; працюють з ІКТ та фото-відео технологіями, проєктують музичне оформлення; пропонують вирішення питань нагородження переможців: листівки, кульки, блокноти – символічне чи більш коштовне: книги тощо); *індивідуальна* (робота над іміджем ведучого, виготовлення спеціального обладнання, визначення технічного редактора).

Заключний етап технологічної структури будь-якого виду гри як діяльності – «*аналіз отриманих результатів*» чи рефлексія (від лат. *reflexio* – вигін, відображення) як осмислення передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності. Такий самоаналіз підсумків проведення гри необхідно проводити систематично. Його доцільно організувати за допомогою бліц-опитувальника «Чому мене навчила гра», «Я вмю, я можу...» чи прийому в ігровій формі проведення – «Капелюшна дискусія», що спрямована на формування умінь асертивності, аналізу, систематизації, узагальнення думок і пропозиції, оцінювання результатів і вкладу кожного учасника, передбачення і творчого пошуку перспектив діяльності. Для підлітків 8-9 класів із експериментального закладу В. пропонували самостійно вибрати колір капелюха та визначитись із аргументацією щодо підсумків гри і ролі кожного в ній: спочатку слово надавали білому, потім чорному й жовтому для урівноваження думок, заключне слово – синьому капелюхові. У практиці роботи на цьому етапі застосовується зміна кольорів (2-3) кожним підлітком з метою розкриття їхньої індивідуальності, особистісної структури: СВМ, ЗУН, ДПС. Схематично нагадаємо співвідношення кольору і очікувань згідно методики «Шість капелюхів», запропонованої англійським письменником, психологом та спеціалістом з творчого мислення Е. де Боно у 1985 році, в основі якої лежить концепція паралельного мислення (таблиця 3).

Рефлексія власних досягнень у вирішенні «побудови» про соціальної особистості за цією методикою дозволяє підліткам уразливих категорій також подолати три головні проблеми, пов'язані із проявом *зайвих емоцій*, оскільки оцінка з різних точок зору забезпечує аналіз у 6 незалежних площинах; *розгубленості* як прояву невпевненості у своїх силах за рахунок аналітичного підходу та оцінювання всіх «за» і «проти»; *непослідов-*

ності на основі структурування інформації за ознаками і проявами творчих можливостей. Загалом без аналізу результатів участі підлітків у ігровій ситуації неможливий розвиток їхньої особистості, рух вперед на шляху самооцінки і подолання перешкод, налагодження конструктивного спілкування, продуктивно-конструктивних способів взаємодії і товариських взаємин. В основі аналізу підсумків гри лежать дві взаємопов'язані функції: *організуюча і виховна*. Аналізуючи гру, педагог насамперед також фіксує позитивні результати; визначає причини невдач; підготовленість підлітків уразливих категорій до гри, активність, їхній інтерес; емоційні реакції; організованість і чіткість проведення. Доцільно відзначити вклад кожного у проведену справу – ведучих, членів творчих груп, доречним є заохочення найбільш активних, стимулювання старанних, творчих підлітків.

Таблиця 3

Аналітичний рівень (збирання фактів, статистичних даних, їхній аналіз та вироблення ґрунтовних висновків)	Білий капелюх
Емоційний рівень (емоції, почуття, інтуїція)	Червоний капелюх
Негативний рівень (неприйняття запропонованих ідей, заходів; оцінювання ситуації з позиції ризику та загроз)	Чорний капелюх
Оптимістичний рівень (очікування позитивних результатів за будь якої умови, дослідження можливих успіхів)	Жовтий капелюх
Творчий (евристичний) рівень (творчий пошук альтернатив, генерація нових ідей)	Зелений капелюх
Контрольний рівень (визначення користі та ефективності, підбиття підсумків)	Синій капелюх

Значну допомогу класному керівникові, педагогам закладу загальної середньої освіти з проблеми формування просоціальної поведінки підлітків надають різноманітні публікації бібліотеки «Шкільного світу», зокрема серія «Ціннісне ставлення до себе» (2012). Рекомендовані сценарії виховних інтервенцій для

учнів 5-8 класів: ігри-подорожі, ігрові програми-тренінги, ділові та інтелектуальні ігри тощо сприяють урізноманітненню і збагаченню власної майстерності педагога і зумовлюють добір ефективних та сучасних форм і методів роботи з підлітками. Існує також практика партнерства освітян із громадськими організаціями, творчими спілками щодо урізноманітнення соціальної спрямованості ігрової діяльності. Так, перший фестиваль, присвячений проблемам дитячої гри, відбувся у Києві 1998 року за ініціативою О. Немежанської. Пізніше у Миколаєві пройшов фестиваль ігрових дитячих програм «Місто дитячих посмішок», який поєднав грай-майстерні, засідання проблемних столів, прес-конференції з метою визнання гри гарантом дитинства згідно з «Конвенцією про права дитини». Починаючи з 2011 року, Український державний центр позашкільної освіти спільно з Департаментом освіти, науки, молоді і спорту Запорізької міської ради, Центром дитячої та юнацької творчості Шевченківського району Запорізької міської ради Запорізької області проводить Всеукраїнський фестиваль-конкурс ігрових програм «Адреса дитинства – Гра» з метою формування та розвитку ігрової культури у школярів 7-17-річного віку, допомоги в організації та підвищення майстерності юних організаторів змістовного ігрового дозвілля відповідно до наказу МОН України (№ 759 від 14 липня 2015 року) «Про проведення Всеукраїнського фестивалю конкурсу ігрових програм «Адреса дитинства – Гра» (Мазнева, 2015).

Особливо ефективні у роботі з підлітками уразливих категорій квест-ігри (від англ. *quest* – пошук пригод) або станційні ігри чи гра-експрес (комп'ютерна, настільна, командна, в приміщенні, на вулиці). Квест-гра – це спеціально організована згідно зі сценарієм діяльність із метою максимального розкриття можливостей підлітка в умовах необхідності прийняття швидких і адекватних рішень; опрацювання командних компетенцій; формування комунікативних якостей; розвитку впевненості у власних силах; підняття особистісної самооцінки. За змістом такі ігри можуть бути: художньо-естетичними, спортивними, ціннісно-орієнтованими, військово-патріотичними, так і присвячуватися певним датам (наприклад, Всесвітній день «спасибі»

(11.01); Міжнародний день дружби (20.07); Всесвітній день Доброти (13.11) тощо).

Проведені в експериментальних школах *квест-ігри*: «Об'єднані Україною» (7-8 кл.) та «Говоримо українською» до Дня української писемності та мови (5-6 кл.) з метою розвитку в підлітків навичок асертивності, піклувального мислення, уміння узагальнювати, систематизувати і застосовувати отримані знання. Застосування на підготовчому етапі «різнокольного кулькового тесту» (за А. Райлеттом) для формування команд викликало позитивний емоційний заряд і сприяло творчому налаштуванню підлітків на гру. Незвичне, на перший погляд, поєднання аналізу своїх сильних сторін: *творчі здібності* (сприйнятливність розуму, латеральне мислення, мозковий штурм, завбачливість – червона кулька); *уміння порозумітися* (письмово, усно, на слух, зором – синя кулька); *адміністрування* (фінанси, структура, логіка, системність – жовта кулька); *організація* (провідництво, чіткий виклад проблеми, визнання повноважень, самостійність – зелена кулька) (Драйден, Вос, 2005, с. 318) спонукало підлітків уразливих категорій до активізації «конструювання» моделей власної просоціальної поведінки, заснованих на підтримці і вірі, дружбі, взаємодії між учасниками, колективній взаємодопомозі, відповідальності за доручену справу. Підлітки 5-6 класів на підготовчому етапі з'ясували розуміння основних понять гри за допомогою методу «Прес»: «Що я знаю про квест-гру?», «Спілкуватися українською – престижно!», «Ігровий персонаж Нестор-літописець благав допомоги, бо поганці із Планети Яісор планували знищити нашу вольницю – мову, а значить і народ, звичаї, традиції милосердя, турботи». Поступово підлітки переконувалися, що українців не залякати, що ми – мирний, неконфліктний народ і прагнемо жити з усіма за законами Добра, Дружби, Взаємодопомоги на основі Віри, Толерантності.

Гра-епопея як складна і велика історія – рольова імітація подій вперше була проведена в 1991 році на базі дитячого центру «Орльонок» за мотивами творів Дж. Толкієна («Хоббіт. Путешествие туда и обратно», «Властелин колец»). За кількісно-віковим складом учасників, місцем проведення, часом – без обмежень. Традиційно гра-епопея будується на протиріччі

(культур, традицій, цінностей) східної і західної цивілізацій у формі діалогу. Експериментальним закладам освіти пропонувалися дві гри: «У пошуках скарбів» (7 кл.), «Відповідь сучасних запорожців загарбникам» (9 кл.). Загалом, розвиток гри-епопеї відбувається в ході ігрових дій; за кульмінацію слугує подія, яка допомагає вийти із конфлікту, закладеного в розробку гри (скринька «Добрих справ»; зменшення території «сірої зони», дні тиші). Загалом, технологічна характеристика гри-епопеї на думку її автора, ігротехніка Б. Купріянова, більш характерна для літніх дитячих об'єднань. Така гра передбачає створення спеціальної мовної термінології (все підпорядковується ігровій легенді), час для гри, дотримання необхідних режимних моментів (неігровий час), час для різноманітної діяльності: художньо-творча, спортивна тощо. Саме в такій грі підліток уразливої категорії виступає у двох ролях: реальній (учень, однокласник, який володіє певною «спеціальністю») та віртуальній, де «відбувається його контакт з ігровими функціями». (Купріянов, 2002, с. 32).

Багатовікова історія *народних ігор* увібрала великий пласт культури, національних традицій та звичаїв і є вагомим інструментом соціалізації і адаптації підлітків уразливих категорій до вимог дорослого життя. Вчена С. Русова зазначала, що гра є засобом національного виховання, індивідуалізації педагогічних впливів, діагностування соціальних уявлень, морально-етичного розвитку. Спільним для різновиду народних ігор (ігри-фанти, ігри-драматизації, ігри-пастки, хороводні ігри) є поєднання ігрової діяльності з елементами реальних подій життя. Створення духовної напруженості (І. Бех), підкреслення значущості загальноприйнятих соціальних норм і цінностей, необхідності збереження і наслідування звичаїв, традицій і обрядів викликають у підлітків інтерес до народної творчості. Для експериментальних шкіл нами пропонувалися гра «Свято добродіяння» (до дня зимового і весняного Миколая, (5 кл.)) та гра-драматизація «Шум» (6-7 кл.) на основі поєднання знань з історії України, народознавства, української літератури, мистецьких дисциплін.

Такі ігри як «*рольова гра*» (рольовий тренінг, педагогічна рольова гра) і «*ситуаційна гра*» не є новими в науковій літерату-

рі завдяки роботам відомого психотерапевта Я. Морено. Мета рольової гри – навчання-оволодіння певною рольовою поведінкою та інтеграція як поєднання ролей (научіння). Для підлітків уразливих категорій важливим є їхня участь у драматичній дії, власна роль та дії в рамках ролі згідно правил відповідно до створеного сюжету (створення його по ходу дії). Метою участі в *ситуаційно-рольовій грі* слугує навчання адекватній поведінці, діагностування своїх можливостей, оволодіння вмінням знаходження виходу зі складних життєвих ситуацій, вирішення ряду комунікативних завдань. Сучасне значення терміну ввійшло до наукового обігу в середині 70-х років ХХ ст. завдяки дослідженням М. Богомолової. Методично гра представляє собою: контекст – «своєрідна система значень і символів», уявна ігрова ситуація, яка складається з одного чи декількох епізодів (подія, факт); розігрування ситуації – ігрові ролі, перелік правил гри. «Кожна ситуаційно-рольова гра є проекцією закінченого етапу життя культурно-історичної спільності, іншими словами ситуаційна динаміка має зав'язку, розвиток, кульмінацію – подію, в результаті якої відбувається розв'язання суперечностей», – зазначає Б. Купріянов (2002, с. 21). Підлітки уразливих категорій експериментальних шкіл «працювали» в «Майстерні успіху» (8 кл.), вчилися жити «За законами дружби» (6 кл.), опанували ролі «Людини, яка починається з Добра» (5 кл.).

Таким чином, формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій засобами ігрової технології сприяє усвідомленню ними соціально значимих норм і цінностей; налагодженню продуктивно-конструктивних способів взаємодії; набуттю життєвого досвіду в ситуаціях вибору, розкриттю особистісного творчого потенціалу заради здатності до самореалізації у соціально значущих видах діяльності.

Список літератури

1. Белкин, А. С. (Ред.). (1991). Ситуация успеха. *Как ее создать. Книга для учителя*. Москва: Просвещение.
2. Бех, І. Д. (2003). Виховання особистості. *Особистісно орієнтований підхід. Теоретико-технологічні засади*. (Кн. 1, с. 8). Київ: Либідь.
3. Бусел, В. Т. (Ред.). (2007). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: Перун.
4. Gomm, A. (1898). *The Traditional Cammes of Inglad, Acotland and Ireland*. Lool.
5. Гордієнко-Митрофанова, І. В. (Ред.). (2006). *Теоретичні та методичні основи побудови ігрової маніпулятивної педагогічної технології ІТООД МАРО*. Харків: Майдан.
6. Войцях, Т. В. (Ред.). (2014). *Ігрові технології як інструмент профілактичної роботи спеціалістів психологічної служби закладів освіти*. Черкаси: Черкаський ОПОПП.
7. Драйден, Г., Вос, Д. (2005). *Револуція в навчанні*. Львів: Літопис.
8. Калашникова Л. В. (2016) *Просоціальна поведінка як спосіб становлення духовності майбутніх практичних психологів* – Режим доступу: <http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/3060/1/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81.%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2.%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1.pdf>
9. Карпенчук, С. Г. (Ред.). (2005). *Теорія і методика виховання*. Київ: Вища школа.
10. Коджаспірова, Г. (Ред.). (2015). *Педагогика: учебник для академического бакалаврата*. М.: Юрайт.
11. Коменський Я.-А. (1982). *Закон хорошо организованной школы*. (Кн. 1). Москва: Педагогика.
12. Корчакова, Н. В. (Ред.). (2017). *Просоціальна особистість: становлення і розвиток: монографія*. Рівне: Волинські обереги.
13. Коченгіна, М. В., & Покроєва, Л. Д. (Ред.). (2017). *Гра та іграшка в житті сучасної дитини: інформаційно-*

методичний посібник. Харків: Харківська академія неперервної освіти.

14. Кремень, В. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер.

15. Куликовський, С. (2016). Проблема класифікації гри в сучасній науковій думці. *Педагогічне формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Зб. наук. праць КПУ: Запоріжжя, 48 (101), 168-175.

16. Куприянов, Б. В., Миновская, & О. В., Фришман, И. И. (Ред.). (2002).

17. *Ситуационно-ролевая игра как средство развития у подростков субъектности во взаимодействии*. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова

18. Мазнева, Г. В., Ніколаєнко, І. В., & Зубанова, І. Н. (Ред.). (2015). *Методичні рекомендації щодо проведення Всеукраїнського фестивалю-конкурсу ігрових програм «Адреса дитинства – Гра»*. Київ.

19. Макаренко, А. С. (1955). Педагогічні твори. *Педагогіка індивідуальної дії*. (Кн. 5, с.148). Київ: Радянська школа.

20. Оржеховська, В. М., Мадзігон, В. М. (1989). *Організація продуктивної праці школярів*. Київ: Радянська школа.

21. Селевко, Г. (Ред.). (1998). *Современные образовательные технологии: Учебное пособие*. М: Народное образование.

22. Тарасова, Т. (2018). Формуємо просоціальну поведінку підлітків: суть та механізми організації взаємодії суб'єктів освітнього процесу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Соціальна робота*, 1(3), 37-42.

23. Hughes, B. (2006). *Play Types Speculations and Possibilities*. Edited by Gordon Sturrock. L.

24. Шмаков, С. А. (Ред.). (1994). *Игры учащихся – феномен культуры*. М.: Новая школа.

25. Яременко, Н. В. (Ред.). (2009). *Класному керівнику: як провести ігри*. Київ: Шкільний світ.

РОЗДІЛ V. ТРЕНІНГОВА ТЕХНОЛОГІЯ З ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

*Світ, у якому належить жити нашим дітям, змінюється у чотири рази швидше, ніж наші школи. Д-р Вілард Дагет.
Якщо ми будемо вчити сьогодні так, як ми вчили вчора, – ми вкрадемо у наших дітей завтра.
Джон Дьюї.*

*Не навчайте дітей так, як навчали Вас, – вони народилися в інші часи.
Єврейське прислів'я.*

4.1. Тренінгова технологія – сучасна методика опанування знань

Сучасна шкільна освіта в Україні спрямована на надання учневі необхідних знань, вироблення умінь і навичок. За період навчання він має засвоїти багато фактичного матеріалу. Натомість школа сьогодні недостатньо навчає школярів приймати рішення, використовувати інформаційні та комунікаційні технології, критично мислити, вирішувати конфлікти, орієнтуватися на ринок праці.

У концептуальних засадах Нової української школи (2016) наголошується на тому, що буде забезпечено неупереджене та справедливе ставлення до кожного учня, подолано будь-яку дискримінацію. Відзначатимуться зусилля й успіхи всіх учнів. Учителів навчатимуть, як плекати в учнів та в собі гідність, оптимізм, сильні риси характеру та чесноти). Головним пріоритетом є виховання на цінностях: освічена людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей. Нова українська школа буде формувати ціннісні ставлення і судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством (с. 19).

У Законі України «Про освіту» сказано, що розвиток освіти повинен базуватися на використанні нових прогресивних кон-

цепцій, впровадженні в навчально-виховний процес сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень, на відмові від авторитарної педагогіки; закріплено право вчителя на вибір методів, засобів і організаційних форм навчання. Гаслом є слова відомого педагога Р. Кіосакі, який зауважував, що освіта, яка не вчить жити успішно в сучасному світі, не має ніякої цінності, кожен приходить у життя із природженою здатністю жити щасливо і успішно, а ми повинні збагатити цю здатність знаннями і навичками, які б допомогли реалізувати її якомога ефективніше.

Інтерактивна форма навчання і тренінгові технології – це сучасна методика навчального процесу, яка дає змогу залучати учнів і педагогів до творчої співпраці, активізувати їхнє відношення до набуття знань, умінь і навичок.

Тренінг – це водночас і цікаве спілкування, і захопливий процес пізнання себе та інших. У сучасній педагогічній літературі поняття «тренінг» трактується набагато ширше, ніж навіть кілька років тому. Сьогодні тренінг – це і спеціальна форма організації навчальної діяльності, що переслідує конкретні й прогнозовані цілі, які можуть бути досягнуті у відносно короткий термін, і спосіб навчання необхідних здібностей та якостей, що дозволяють досягти успіху в певному виді діяльності, й інтенсивне навчання, що досягається спеціальними інтерактивними вправами.

Поняття «тренінг» (від англійського «*to train*») має низку значень – «навчання», «виховання», «тренування», «підготовка». Тренінг – це одночасно: цікавий процес пізнання себе та інших; спілкування; інструмент для формування умінь і навичок; форма розширення досвіду.

Цілком закономірно, що тренінг – метод активного навчання, тренування, це поглиблення знань, напрацювання навичок, умінь і соціальних установок. Він досить часто використовується, якщо бажаний результат – не тільки одержання нової інформації, але й використання отриманих знань на практиці.

Історія тренінгів. Родоначальником безпосередньо тренінгового руху прийнято вважати Курта Левіна (2000), який займався вивченням малої групи, її динаміки, міжособистісних взає-

мин, міжособистісних конфліктів, стилів керівництва, психологічної атмосфери тощо. Він і заснував у 1946 р. перші тренінгові групи (Т-групи). На основі своїх досліджень і спостережень К. Левін приходить до наступних висновків: більшість ефективних змін у поведінці й установках людей відбувається не в індивідуальному, а в груповому контексті; щоб виявити свої установки, змінити їх і виробити нові форми поведінки, людина повинна навчитися бачити себе так, як її бачать інші. На думку К. Левіна, такі можливості надаються у тренінговій групі завдяки міжособистісній взаємодії.

У 50-60-ті роки ХХ ст. спостерігається зростаючий інтерес психологів і психотерапевтів до роботи з групами (К. Роджерс, Ф. Перлз). З'явилися перші тренінги щодо розвитку соціальних та життєвих навичок. На цих заняттях люди вирішували свої проблеми, навчалися критичному мисленню, способам управління емоціями. У 70-ті роки ХХ століття в Лейпцигському університеті під керівництвом М. Форверга був розроблений метод, який він визначив як соціально-психологічний тренінг. В якості засобів даного тренінгу використовувалися рольові ігри з елементами драматизації, що створювало умови для формування ефективних комунікативних навичок.

В Україні тренінги з'явилися в кінці ХХ століття з появою великих західних корпорацій, які спочатку були єдиними на ринку тренінгів. Історичний аналіз групових форм роботи свідчить, що Т-групи стали передумовою виникнення більшості видів психологічної роботи з групами, які пізніше одержали назву «соціально-психологічний тренінг» (СПТ).

Досвід використання психологічного тренінгу з різною метою віддзеркалений у працях відомих психологів: Л. Петровської (1982, 1989), Т. Яценко (1987, 1991), С. Макшанова (1992, 1993), Н. Хрящевої (1993), В. Большакова (1996), Г. Марасанова (1998), О. Сидоренко (2000, 2002), І. Вачкова (2000, 2004, 2007), О. Лідерса (2001) та ін. Тренінг особистісного зростання описаний у працях О. Прутченкова (1993, 2001), Н. Бітянової (1995), Т. Зайцева (2002), І. Шевцової (2003, 2006, 2007) та ін.

Наразі для розв'язання соціальних проблем та поліпшення становища учнівської молоді, формування сприятливих умов

для її соціалізації й адаптації обумовлюється необхідність впровадження тренінгових технологій, про що зазначено у дослідженнях А. Земби (2007), Н. Ізбуцької (2005), О. Кікінеджи (2007), Н. Кошечко (2007), Ю. Мельник (2009), О. Тютюнник (2007), О. Штепи (2005). Актуальною інноваційною технологією, яка сприяє оптимальному забезпеченню позитивної соціалізації дітей і молоді в освітньому шкільному просторі, є соціально-педагогічний тренінг.

Звернення науковців та практиків до такого інструменту, як тренінгові технології (Т. Авельцева, Г. Бевз, І. Вачков, В. Гаврилюк, О. Главник, І. Дичківська, Л. Животовська, І. Зверева, Г. Лактіонова, С. Мельник, Б. Паригін, Р. Тур, С. Страшко, Л. Тюття та інші), є цілком обґрунтованим, адже технології дають змогу науково будувати соціально-педагогічну діяльність, сприяють підвищенню її ефективності. Отже, у багатьох працях учені розглядають тренінг як один із активних методів навчання, інші автори вважають його методом впливу.

Дослідник С. Макшанов (1997) ввів термін «навмисна зміна», яка включає в себе розвиток і корекцію. Він визначає тренінг «як багатофункціональний метод цілеспрямованих змін психологічних феноменів людини, групи або організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини» (с. 25).

Власне «тренінг», вважає І. Вачков (2000), виник не в клінічній психотерапії, а в практичній роботі зі здоровими людьми, і зараз використовується психологами в поєднанні з прикметником «соціально-психологічний». Він пропонує таке робоче визначення тренінгу: «Сукупність активних методів практичної психології, які використовуються з метою формування навичок самопізнання і саморозвитку» (с. 68).

Цікаво зазначити, що відомий фахівець з активних методів навчання Ю. Ємельянов (1985) наголошує на тому, що тренінг – це група методів розвитку здібностей до навчання і оволодіння будь-яким складним видом діяльності, зокрема спілкуванням. Там же він зазначає, що соціально-психологічний тренінг – це натуральна модель для вивчення соціально-психологічних явищ + практична лабораторія для формування комунікативних умінь,

найбільш важливих у тому чи іншому виді професійної діяльності (с. 72).

Цікавий погляд на цей феномен має О. Сидоренко (2005), яка стверджує, що: «Я – за технології, переконана, що вони не менш гуманні, ніж роздуми на теми гуманізму, поваги до іншої людини. Використання технік у тренінгу – це досвід партнерства, коректності, і, зрештою, – людяності й милосердя» (с. 43).

Тренінг партнерських стосунків – це головний принцип. Визначення принципу партнерських стосунків влучно дає Н. Хрящева (1998), яка зазначає, що за допомогою партнерського спілкування враховуються інтереси інших учасників взаємодії, а також їхні почуття, емоції, переживання, визнається цінність особистості іншої людини.

Під поняттям «тренінг» О. Сидоренко (2005) розуміє навчання технологіям дії на основі певної концепції реальності в інтерактивній формі, це процес передачі, засвоєння і створення технологій ефективної дії. Останнім часом тренінгом називають будь-яке навчання, крім шкільного і університетського. Цьому є свої обґрунтування, зокрема лінгвістичні. За визначенням Оксфордського словника: *Training*: виховання, навчання, тренування, дресування.

Безумовно, ми погоджуємося з тлумаченням поняття «тренінг» О. Прутченкова (2000), який вважає, що «тренінг» це «тренування». Тренінг став міждисциплінарним методом, за допомогою якого вчені-практики розв'язують багато різноманітних актуальних проблем.

А. Ситніков (1996) розглядає тренінги як навчальні ігри, які є «синтетичною антропотехнікою», що поєднують в собі навчальну й ігрову діяльність, яка здійснюється в умовах моделювання різних ігрових ситуацій.

Важливо зазначити те, що в науці є поняття «психологічний тренінг» і «тренінгове заняття», яке проводиться в межах навчальної діяльності (в школі, коледжі, ВНЗ), – істотна модифікація тренінгової методології й процедур для того, щоб тренінг можна було використовувати: а) для всієї групи; б) як обов'язковий; в) як регулярні зустрічі.

Влучне визначення феномену «тренінг» дає О. Горбушина (2008), яка розглядає його як «яскраве, емоційне насичене заняття, спрямоване на зміну, гармонізацію стилю спілкування особистості, набуття бажаних навичок і розв'язання протиріч, які виникають у взаємодії з іншими людьми або ж тих, що мають внутрішньо-особистісний характер» (с. 44).

На думку Б. Карвасарського (1999), найбільш повне тлумачення терміна «тренінг» подано в психотерапевтичній енциклопедії: «Тренінг – це сукупність психотерапевтичних, психокорекційних і навчальних методів, спрямованих на розвиток навичок самопізнання і саморегуляції, навчання і міжперсональної взаємодії, комунікативних і професійних умінь».

Таким чином, проаналізувавши вище означене, ми дійшли висновку, що тренінги як форма практичної психологічної роботи завжди відображають у своєму змісті сенс того напрямку, поглядів, яких дотримується педагог або тренер: тренінг як своєрідна форма дресури з використанням жорстких маніпуляцій; тренінг як тренування, в результаті якого відбувається формування і відпрацювання навичок і умінь ефективної поведінки; тренінг як форма активного навчання, метою якого є передача і відпрацювання психологічних знань, навичок і умінь; тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів розв'язання проблем або проблемних ситуацій.

Тому різне розуміння психологічного сенсу тренінгу знаходить відображення і в різноманітності назв фахівця, що проводить тренінг: ведучий, керівник, директор групи, тренер, експерт, фасилітатор тощо.

Розмаїття тлумачення понять «тренінг», «тренінгова технологія» переконує нас у тому, що це є не тільки універсальний метод розвитку особистості, але й найбільш ефективна модель підготовки фахівців, оскільки у ньому теоретично і практично використовується психологічна сфера особистості (інтелектуальна, емоційна, волева, поведінкова).

Ми розглядаємо поняття «тренінг» як найефективнішу модель включення особистості в міжособистісне спілкування, діяльність у широкому розумінні цього слова, яка спрямована на

самопізнання, розвиток, саморозвиток та самовдосконалення особистості, здатної до самоактуалізації власного потенціалу в різних сферах.

Отже, ми беремо до уваги визначення тренінгу як організаційної форми навчально-виховної роботи, яка, спираючись на досвід і знання її учасників, забезпечує ефективне використання різних педагогічних методів, зокрема, активних, за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери в групі, та спрямовується на отримання сформованих навичок і життєвих компетенцій. Загальна мета тренінгу формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій конкретизована в таких завданнях: оволодіння психологічними знаннями; формування умінь і навичок у сфері спілкування, зокрема для розв'язання конфліктних ситуацій; корекція, формування та розвиток установок, необхідних для успішного спілкування; розвиток здібностей щодо адекватного та повного пізнання себе й інших; корекція й розвиток системи стосунків особистості, створення сприятливого психологічного клімату в групах.

Складові тренінгу. Організаційно-педагогічні складові тренінгової програми:

– *тематична* (обговорюється теоретичний матеріал, з'ясується готовність педагогів до осмислення теоретичного опрацювання матеріалу, формується смисловий контекст проблеми та описується предмет, що обговорюється, як сформована нормативна система знань, положень, тверджень);

– *діяльнісна* (визначає володіння педагогом окремими навичками, вміннями, прийомами організації взаємодії та виконання професійних дій; педагог вчиться діалектично бачити й усвідомлювати труднощі професійної діяльності та тренує поведінковий образ, у межах дискусії здійснюється педагогом перетворення, розвиток осмисленої та привласненої інформації);

– *рефлексивна* (об'єднання тематичної та діяльнісної, де педагог осмислює індивідуально-професійні особливості професійного образу, здійснює самоаналіз та самооцінку, отримує та осмислює зворотній зв'язок про успішність своїх дій, формує здібності, об'єктивно та неупереджено вивчає власну стильову

поведінку, оволодіває особистісно центрованою поведінкою у професійних ситуаціях).

Специфічними особливостями тренінгу є:

- дотримання певних принципів групової роботи;
- спрямованість на психологічну допомогу учасникам групи в саморозвитку, що ініціюється не лише ведучим, а й власне учасниками;
- наявність постійної групи (від 10 до 15 учасників);
- певна просторова організація;
- особливості взаємовідносин між учасниками групи, що розвиваються і аналізуються в ситуації «тут і зараз»;
- застосування активних методів групової роботи;
- вербалізована рефлексія з приводу власних почуттів і того, що відбувається в групі;
- атмосфера розкнутості й свободи спілкування між учасниками, середовище психологічної безпеки.

Залежно від цілей, тренінг може використовуватися у навчанні педагогів і школярів у різних варіантах.

Види тренінгів: конструктивної взаємодії батьків і дітей; розвитку соціальної активності; розвитку життєвих навичок (спілкування, відповідальності, емпатії, креативності, самоорганізації, здорового способу життя тощо); створення проектною команди; корекційні (зниження рівня тривожності, зняття агресії тощо); запобігання і вирішення конфліктів; упевненої поведінки; лідерства; просвітницько-профілактичні (запобігання поширенню ВІЛ/СНІДу, права дитини, профілактика вживання ПАР, профілактика девіантної поведінки, запобігання булінгу і мобінгу в закладах загальної середньої освіти).

Наприклад, навчальний тренінг може виконувати функції: *тренінгових методів навчання* (А. Алексюк, Н. Ничкало, О. Паддалка); *способу навчання* (О. Куклін, О. Щербак); *педагогічної технології* (В. Безпалько, Г. Ковальчук, С. Сисоєва, Т. Поясок). Дослідниця Л. Петровська (1999) виокремлює такі *форми* тренінгів: відеотренінг, рольове навчання, груповий аналіз оцінок і самооцінок, невербальні методики.

При проведенні тренінгу використовуються різноманітні вправи, прийоми і техніки, методи групової роботи.

5.2. Особливості впровадження тренінгової технології для педагогів з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій

Формування просоціальної поведінки і набуття якостей просоціальної особистості – довгий і копіткий процес. Оскільки більшу частину свого часу учні проводять у своєму закладі, саме школа має навчити їх свідомо розвивати сукупність особистих здібностей, виявляти активність, самостійність, формувати толерантне мислення, навички просоціальної поведінки. Проте питання виховання у підростаючого покоління просоціальної поведінки у загальному курсі вивчення загальної педагогіки як навчальної дисципліни в системі професійної підготовки вчителя, а також на курсах підвищення кваліфікації вчителів, як правило висвітлюється дуже обмежено. Через це педагоги у своїй професійній діяльності мало акцентують увагу у своїх підопічних на виховання просоціальних якостей. Тому підготовка педагогів до впровадження тренінгової технології з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій – це одне з нагальних завдань сучасної педагогічної практики. Щоб успішно впоратися з проведенням тренінгів для підлітків уразливих категорій, а особливо з формування просоціальної поведінки, педагог повинен володіти:

- спеціальними знаннями й уміннями, необхідними для проведення такої роботи;
- знанням закономірностей розвитку психіки підлітків, знайомством з їх сучасною субкультурою, потребами, цінностями і життєвими реаліями. Те, що говорить і робить керівник, повинно бути для підлітків релевантним, тобто відповідати їхнім потребам і співвідноситися з їхнім реальним життєвим досвідом;
- власним досвідом проходження тренінгів як учасника;
- психологічними рисами, які сприяють цій роботі;
- високим рівнем соціального інтересу: концентрації на інших людях, бажання і здатність їм допомагати;
- відкритістю для нового досвіду;
- чутливістю до переживань інших людей, емпатійністю,

здатністю передавати навколишнім справжні емоції та переживання;

- рольовою гнучкістю, здатністю приймати різні ролі з урахуванням поточної ситуації;

- оптимізмом, ентузіазмом, високим рівнем саморегуляції, врівноваженістю, терпимістю до фрустрацій і ситуацій невизначеності;

- упевненістю у собі, позитивним самоствавленням.

Л. Анн (2005) вважає, що основні завдання педагога-тренера в роботі з підлітками уразливих категорій такі: спонукання підлітків до проявів стосунків, установок, поведінки, емоційних реакцій та їхнє обговорення й аналізу, а також до розробки запропонованих тем; створення в групі умов для повного розкриття підлітками своїх проблем і емоцій в атмосфері взаємного прийняття, безпеки, підтримки і захисту; розробка і підтримка в групі певних норм, прояв гнучкості у виборі директивних або недирективних технік впливу.

Ми погоджуємося з переконаннями Л. Анн (2005), про те, що педагог-тренер, який працює із дітьми, повинен володіти такими знаннями:

- мати чітке уявлення про тип групи, яку створює, її мету і завдання;

- володіти діагностичними засобами відбору підлітків у групи;

- захищати права дітей в групі, вирішувати, який матеріал давати групі, в яких видах діяльності брати участь, бути чутливим до будь-якої форми групового тиску, до спроб принизити гідність окремої людини, таку поведінку членів групи педагог повинен блокувати;

- логічно обґрунтувати для себе необхідність використання того або іншого прийому, бути компетентним у своїх діях;

- створювати свій неповторний стиль, який базується на теоретичних положеннях і максимальній реалізації особистісного потенціалу, використовувати у практиці групового навчання новітні досягнення в цій галузі;

- підкреслювати важливість принципу конфіденційності, що

стосується особистісного матеріалу, який належить підлітку в групі;

– уникати нав'язування своїх цінностей і переконань підліткам у групі, поважати їхню здатність самостійно розмірковувати і приходити до певних висновків на основі отриманої інформації;

– необхідність продовжувати індивідуальну роботу з тими дітьми, які після завершення роботи групи відчують у цьому необхідність.

Тренер повинен володіти не тільки теоретичними знаннями, але й власним досвідом і уявленнями.

Навички, якими володіє тренер, відіграють головну роль, особливо під час публічних виступів. Серед ключових тренерських навичок виділимо уміння визначати можливість досягнення мети тренінгу. Разом з цим тренер повинен уміти сформулювати цілісну концепцію тренінгу. Однією з навичок тренера є уміння підготувати програму тренінгу. Програма – основа тренінгу. Важливою професійною навичкою тренера є уміння обирати адекватні методи. Навичка роботи з групою учасників – одна з актуальних, і безумовно – це вміння оцінити ефективність тренінгу.

У будь-яких формах публічної роботи з людьми витримка – обов'язкова особиста характеристика. Витримка не виключає швидкої реакції. Головне, щоб реакція була саме швидкою, а не бурхливою. Швидка реакція – зворотний бік підготовки і наявності підготовлених рішень, вона дозволяє оперативно реагувати на будь-які зміни під час тренінгу: виконання або невиконання завдань, питання учасників.

О. Сидоренко (2005) у своєму описі тренінгової технології до комунікативної компетентності відводить неординарну роль критеріям моделі партнерських стосунків.

1. Принцип партнерства виявляється в тому, що тренер виходить із передумови рівного права кожного учасника висловлювати свою думку, проявляти свої почуття, виражати протест, вносити пропозиції тощо, і тому уважно і доброзичливо приймає все.

2. Тренер розглядає тренінг як спільну творчість, цінує внесок кожного і відмічає цей внесок.

3. Тренер виконує свої обов'язки і обіцянки.

4. Тренер дотримується заявлених правил і послідовно вимагає цього від кожного учасника.

5. Не уникає відповіді на незручні для нього питання, надає допомогу, не відмовляється демонструвати запропоновані ним «техніки». Власний досвід підтверджує, що в групі з непарною кількістю учасників керівникові доводиться брати безпосередню участь у парних вправах, замінюючи відсутнього учасника тренінгу.

Таким чином, особливістю проведення тренінгової технології з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій є:

- група учасників, яка допомагає стати один одному більш компетентним;

- процес, під час якого учасники вступають у взаємодію;

- процес, у центрі якого є проблема та її розуміння учасниками групи, а не компетентність ведучого щодо зазначеної проблеми;

- навчання, під час якого активність учасників вища, ніж активність ведучого;

- навчання, яке дає учасникам задоволення, активізує їх, стимулює інтерес до пізнання;

- навчання, результат якого досягається у взаємодії всіх учасників тренінгу;

- відкриття учасниками в собі нових можливостей, відчуття того, що вони знають і вміють більше, ніж до цього часу думали про себе;

- можливість відкриття інших людей, навчання через взаємодію з ними, розуміння того, на що здатні люди, від яких раніше не очікувалося нічого цікавого;

- можливість у безпечних, з одного боку, а з іншого – наближених до реальності умовах взаємодії з іншими людьми досягти бажаних змін і бажаної поведінки.

Отже, у рамках нашого дослідження було запропоновано *семінар-тренінг для педагогів з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій, метою якого було визначено ознайомлення учасників тренінгу з особливостями форму-*

вання просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій.

Завданнями було означено: розкрити поняття «просоціальна поведінка», «формування просоціальної поведінки», «формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій»; ознайомити педагогів з особливостями формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій; формування обізнаності з інтерактивними методами та прийомами формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій.

Педагоги повинні знати: вікові особливості підліткового віку і важливість впровадження тренінгової технології; визначення поняття «просоціальна поведінка», її основні показники; вікові і психологічні особливості підлітків уразливих категорій.

Педагоги повинні вміти: створювати відносини співробітництва, діалогу, доброзичливості; уміти бути членом команди, чітко висловлювати свої думки, адекватно оцінювати свої здібності та свій внесок у спільну діяльність; продуктивно спілкуватися, ставити запитання, представляти різні точки зору; швидко адаптуватись у мінливих життєвих ситуаціях; визначати суть проблеми та причини її виникнення; адекватно реагувати на критику, уміти розуміти почуття, потреби і проблеми інших людей, допомагати і підтримувати учасників тренінгу; критично мислити; уміти розв'язувати конфлікти інтересів за допомогою конструктивних переговорів, побачити максимум варіантів вирішення проблеми, уникати небезпечних ситуацій; використовувати набуті знання й вміння в навколишній дійсності; цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації у професійному й особистому плані, так і в інтересах суспільства, держави; уміти одержувати, переробляти інформацію, одержану з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку й самовдосконалення; бути здатним генерувати нові ідеї, приймати нестандартні рішення, бути здатним до вибору альтернатив, які пропонує сучасне життя; уміти планувати стратегію особистого життя, орієнтуватись у системі найрізноманітніших суперечливих і неоднозначних цінностей, визначати своє кредо і свій стиль, творчо мислити, досягати запланованих результатів, здатність педагога усвідомлювати власну діяльність, аналізувати та оцінювати її успіхи (рефлексія).

Найвагоміші фахові компетентності педагога-тренера з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій:

Здатність вчитися і бути сучасно навченим; до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; бути критичним і самокритичним; здатність до адаптації та дії в новій ситуації; генерувати нові ідеї (креативність); виявляти, ставити та вирішувати проблеми; приймати обґрунтовані рішення; працювати в команді; навички міжособистісної взаємодії; здатність мотивувати педагогів та рухатися до спільної мети; здатність розробляти та упроваджувати авторські тренінги; виявляти ініціативу; діяти на основі етичних міркувань (мотивів); оцінювати та забезпечувати якість виконуваних вправ; визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків; прагнення до збереження позитивної атмосфери при проведенні тренінгу; діяти відповідально і свідомо щодо вирішення зазначених завдань; здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми.

Всі ці обставини зумовлюють потребу в оволодінні сучасними компетентностями, які дають особистості можливість реалізувати в житті свій пізнавальний, творчий, діяльнісний потенціал.

Очікувані результати семінару-тренінгу з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій визначаються такими векторами:

– оволодіння педагогами спеціальними знаннями з проблеми формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій, активізація мисленнєвої (аналітичної, порівняльної) діяльності, спостережливості і запам'ятовування програмного матеріалу;

– розширення інформаційного поля; розвиток вербальних умінь, удосконалення і корекція навичок міжособистісного і професійного спілкування на основі щирості, відкритості, поваги, толерантності;

– вироблення професійних умінь використання різних форм, методів і технологій формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій;

– залучення учасників до багатоваріантного пошуку шляхів

вирішення проблеми, формування і закріплення життєвих цінностей, усвідомлення своєї картини світу, прийняття духовних цінностей як одних з базових цінностей життя людини;

– формування навичок спілкування та співробітництва, набуття тих людських якостей, умінь, які необхідні у спілкуванні і спільних справах;

– виховання морально активної особистості, яка здатна виявляти прояви чуйності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим;

– вміння залучати школярів до загальнокультурних і національних цінностей, формувати в них просоціальні якості поведінки, життєві настанови, адекватні цим цінностям;

– формування самосвідомості, допомога вихованцю в самореалізації, розвиток у нього прагнення і здатності до самопізнання, самоствердження, формування позитивної й активної Я-концепції;

– вміння ставити перед собою цілі власної діяльності, робити висновки за результатами;

– уміння знаходити нові рішення, діяти у нестандартних ситуаціях, креативно мислити;

– готовність до постійного навчання, володіння мистецтвом рефлексії.

Основні поняття семінару-тренінгу: просоціальна поведінка, формування просоціальної поведінки, підлітки уразливих категорій, просоціальна особистість – це емпатійність, доброзичливість, турботливість, толерантність, довірливість, чуйність, альтруїстичність, рефлексивність.

Кількість учасників: 25-30 осіб. Тривалість: 3 години. Обладнання: стільці по кількості учасників тренінгу, фліп-чарт, мультимедійний пристрій, аркуші паперу А4, стікери, кольоровий папір, ножиці, ручки.

Орієнтовна структура тренінгового заняття

№ з/п	Зміст діяльності	Час	Ресурсне забезпечення
1	Привітання учасників тренінгового заняття. Вправа «Посмішка»	5 хв.	–
2	Вправа на знайомство/діагностика очікувань «Хто Я, мої захоплення, чому я беру участь у тренінгу»	10 хв.	–
3	Правила роботи групи. Вправа «Правила»	10 хв.	Плакат «Правила», стікери, фломастери
4	Презентація мети та завдань тренінгового заняття. Ознайомлення учасників із регламентом роботи.	10 хв.	Програма семінару для учасників Мультимедійна презентація
5.	Інформаційне повідомлення «Формування просоціальної поведінки – це...»	10 хв.	Мультимедійна презентація
6	Мозковий штурм «Риси людини з просоціальною поведінкою...»	20 хв.	Папір А3, маркери
7	Робота в групах «Вправа з поняттями»	20 хв.	Папір А4
8	Гра-розминка «Ураган»	10 хв.	–
9	Мозковий штурм «Підлітки уразливих категорій – це діти...»	15 хв.	Папір А3, маркери
10	Робота в групах. Вправа «Дешифратор»	20 хв.	Папір А3, маркери
11	Вправа-енерджайзер «Літній дощ»	5 хв.	–

12	Вправа «Чарівна крамниця»	20 хв.	–
13	Підведення підсумків. Вправа «Зворотній зв'язок»	20 хв.	–

Дуже важливо з педагогами обговорити питання поняття «підлітки уразливих категорій». Феномен уразливості – це підвищена чутливість особистості щодо дії різноманітних несприятливих чинників. Поняття «уразливий» Великий тлумачний словник української мови подає як «...дуже чутливий, який легко піддається дії, впливові чого-небудь, слабкий, погано захищений, вразливий, швидко піддається зовнішнім подразникам, сприйнятливий до болю». Поняття «уразливий стан» розглядається як стан, який позбавляє чи обмежує особистість усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

«Підлітковий вік (11-15 років) відомий у психолого-педагогічній літературі як кризовий, отже, найбільш уразливий як із боку фізіології (відбувається потужна перебудова всіх систем організму), так із боку соціальних факторів, зокрема сім'ї, школи, молодіжної субкультури, і в тому числі уразливий з боку власної особистості. Сучасному підліткові властиві недостатня впевненість у собі, посилена тривожність, уникнення відповідальності, надмірна критичність, брак комунікативної компетентності, підвищена агресивність тощо» (Кириченко, Нечерда, & Тарасова, 2017). На нашу думку, формування про-соціальної поведінки у підлітків від 11 до 15 років є особливо важливим, оскільки у кризовий період «сприятлива та дружня атмосфера в родині та навчально-виховному середовищі, позитивні стосунки з батьками, вчителями, іншими дорослими та однолітками, активна участь у громадському житті є одними з головних факторів утримання підлітків від поведінки, яка може їм зашкодити або призвести до потрапляння в кризові чи небезпечні ситуації» (Кириченко, Нечерда, & Тарасова, 2017).

До підлітків уразливих категорій у нашому дослідженні ми відносимо: діти-переселенці, діти з багатодітних сімей, діти з неблагополучних сімей, діти, в яких проблеми у спілкуванні з однолітками, діти-сироти, діти, схильні до проявів агресії та

насильства, діти, схильні до шкідливих звичок (вживання психоактивних речовин тощо).

Отже, підлітки уразливих категорій – це учні 11-15 років, які за несприятливих життєвих обставин піддаються негативно-му впливу навколишнього середовища, наслідком чого може стати неусвідомлення ними значущості соціальних цінностей і правових норм, а також несформованість навичок асертивності, умінь конструктивної взаємодії, відсутність прагнення брати участь у благочинній діяльності. У шкільній практиці необхідним є формування й міцне закріплення у свідомості й поведінці підлітків позитивних установок і мотивів, значущих ціннісних орієнтацій.

Проводячи семінар-тренінг для педагогів експериментальних навчальних закладів ЗЗСО, ми провели мозковий штурм обізнаності якостей притаманних людині з просоціальною поведінкою «Риси людини з просоціальною поведінкою...». За ступенем ранжування пріоритетними рисами виявились: терпіння, довіра, уміння володіти собою, почуття гумору, толерантність, альтруїзм. Другорядними рисами просоціальної особистості педагоги визначили: на жаль – прийняття інших, емпатійність, доброзичливість, чуйність, гуманізм, уміння не засуджувати інших, уміння слухати (дуже не вистачає цих рис сучасному педагогу).

Дуже цікавою для педагогів виявилася робота в групах «Вправа з поняттями», де потрібно було підібрати до кожної літери поняття «просоціальна» якості, які притаманні просоціальній особистості. Результати виявилися такі: П – прийняття інших, повага, піклування; Р – рефлексивність; О – оптимізм; С – співпереживання, совість; О – оберігання життя, інших, освіченість; Ц – цінність, цнотливість (доброчинність); І – ідеальний, інтелігентність; А – альтруїзм; Л – любов; Н – наполегливість, надійність; А – активність.

У процесі проведення семінару-тренінгу для педагогів була корисною вправа «Чарівна крамниця», де учасники продавали свої негативні і отримували позитивні якості, яких їм бракує для того, щоб вважати себе просоціальною особистістю. Відповіді виявилися такі: бракує: терпіння, уміння слухати, оптимізму,

поваги до учня, уміння не засуджувати інших, почуття гумору.

Наприкінці тренінгового заняття педагоги відповідали на запитання опитувальника стосовно поняття «Просоціальна поведінка – це...». Відповіді були дуже змістовні, коректні, логічно побудовані, а саме: неодмінна ввічливість, повага до чужих інтересів; довіра, емпатійність, доброзичливість, толерантність, чуйність, турботливість; спокійне співжиття з усіма расами, культурами, релігіями, коли ти не просто не звертаєш увагу на інших людей, а проявляєш певні почуття до них; прояв терпимості до людини іншої віри, нації, любов до навколишніх: і малих, і старих, до всього живого; внутрішній стан людини, її стиль життя; витримка у неприємній ситуації; добробут і ввічливість, чемність, порядність, терплячість, самоповага; поважне, доброзичливе ставлення людей одне до одного, повага до відмінної від власної думки й бажання зрозуміти чужу думку без роздратування.

Задля отримання певної об'єктивної інформації щодо ефективності і результативності семінару-тренінгу було запропоновано педагогам анкету стосовно вражень та побажань від роботи в групі. Відповіді педагогів засвідчили такі позитивні результати: позитивне ставлення до життя та оптимізм (74,6%), зацікавленість у власному та професійному розвитку (68,3%), опанування нових компетентностей (61,2%), використання сучасних методик та технологій (47,8%), творчого підходу до роботи (53,1%), глибоке знання вікових особливостей підлітків уразливих категорій (62,6%), зміни власного світобачення (27,1%), знання методик діагностування просоціальної поведінки (74%).

Враховуючи сучасні виклики, нагальною потребою для педагогів було отримання більш детальної інформації стосовно важливого питання проблемної теми булінгу та мобінгу й особливостей його вияву і запобігання в сучасному молодіжному середовищі.

Після закінчення тренінгу учасники заповнювали анкету.

АНКЕТА

1. Що в роботі семінару-тренінгу для Вас було найбільш цінним?

2. Якою мірою було задоволено Ваші очікування?

3. Що, на Вашу думку, зробило б семінар продуктивнішим?

4. Ваші враження від семінару.

5. Запропонуйте теми для обговорення на наступному семінарі-тренінгу.

6. Які види тренінгів Ви проводили для учнів (оберіть усі можливі варіанти відповідей):

– конструктивної взаємодії батьків і дітей;

– розвитку соціальної активності;

– розвитку життєвих навичок (спілкування, відповідальності, емпатії, креативності, самоорганізації, здорового способу життя тощо);

– створення проектної команди;

– корекційні (зниження рівня тривожності, зняття агресії тощо);

– запобігання і вирішення конфліктів;

– упевненої поведінки;

– лідерства;

– просвітницько-профілактичні (запобігання поширенню ВІЛ/СНІДу, права дитини, профілактика вживання ПАР, профілактика девіантної поведінки, профілактика агресії та насильства, мобінгу й булінгу);

– інші, які саме;

– не проводив(ла);

– Які підлітки, на вашу думку, є найбільш уразливі у реаліях сьогодення? Чому?

Отже, семінар-тренінг з означеної проблеми є формою методичної роботи, під час якої широко використовують педагогічні ситуації, роздатковий матеріал, технічні засоби навчання. Основні принципи в роботі тренінгової групи: довірливе і відверте спілкування, відповідальність у дискусіях і під час обговорення результатів тренування, розвиток особистісних якостей педагогів, формування творчої індивідуальності, підвищення рівня комунікативної компетентності.

5.3. Практика застосування тренінгу з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій 5-9-х класів

Реформування освіти в Україні зумовило корінні зміни у навчальному процесі. Навчальні заклади України впроваджують нові технології навчання, популярними серед яких є комп'ютерне навчання, методи проектів, інтерактивні методики. Цілі й завдання, які стоять перед освітянами сьогодні, вимагають упровадження не лише нових педагогічних технологій, методів і прийомів, а й форм організації навчання. Нові форми навчання розвивають і нові відношення між педагогом і учнем, нові суб'єкт-суб'єктні стосунки. Саме групова форма роботи, що набула популярності, сприяє особистісно-орієнтованому навчанню.

Сучасна методична література популяризує величезну кількість методів і форм, які дозволяють установлювати нові взаємини між учителем та учнями, підвищувати ефективність і результативність навчального процесу. Як же розібратися в невичерпному потоці цієї інформації, які форми і методи використовувати, щоб цей урок став дійсно результативним? Дуже часто вчитель стикається з проблемами: в якій формі провести урок, які взагалі існують типи уроків, як правильно провести самоаналіз уроку. Кожен проведений педагогом урок є унікальним і відрізняється від інших метою, змістом, методами, структурою.

Пошук шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках – не нова проблема в дидактиці. Проблемами методики уроку, шляхів його вдосконалення переймалися багато вчених і учителів таких як: А. Алексюк, Ю. Бабанський, Є. Ільїн, М. Махмуток, В. Онищук, І. Підласий, О. Пометун, Л. Пироженко, Д. Тхоржевський, Н. Яковлев. У посібнику «Педагогіка» Н. Мойсеюк наведено визначення нестандартного уроку як імпровізованого навчального заняття, яке має нестандартну структуру. Назви уроків дають деяке уявлення про цілі, завдання, методику проведення таких занять. До найпоширеніших типів нетрадиційних уроків відносять: уроки ділової гри, уроки змагання, уроки типу КВК, уроки-консультації, комп'ютерні уро-

ки, театралізовані уроки, уроки з груповими формами роботи, уроки, які ведуть учні, уроки-конкурси, уроки-тренінги або тренінги.

Існує більше десяти типологій уроків, що пояснюється різноманітністю ознак, за якими класифікують заняття: урок формування знань; урок формування та вдосконалення навичок і умінь; урок застосування знань, умінь і навичок; урок узагальнення та систематизації знань; урок контролю та корекції знань, умінь і навичок; комбінований урок; інтерактивний урок.

Кожне з цих занять може проводитися в різних формах (лекція, гра, віртуальна подорож, практична робота, тренінг). Тому важливо у поурочних планах окремо записувати тип уроку та його форму проведення й обов'язково чітко сформулювати мету. Тип уроку вчитель вибирає залежно від місця цього заняття в межах теми, його змісту, завдань, віку учнів, власного досвіду. Проте, яким би урок не був, він має вирізнятися результативністю в сучасних умовах навчання.

Крім традиційних методів навчання, у практиці закладів загальної середньої освіти за останні двадцять років великого розповсюдження та застосування набули й нетрадиційні методи навчання, які ми називаємо інноваційними. Серед них певної уваги заслуговують так звані «активні» методи навчання.

Інноваційні методи, або уроки-тренінги активного навчання використовуються для тренування та розвитку творчого мислення учнів, формування у них відповідних практичних умінь та навичок. Вони стимулюють і підвищують інтерес до занять, активізують та загострюють сприймання навчального матеріалу.

Під час уроку-тренінгу створюються рівні умови для всіх учасників і учасниць. Адже рівність і повага між усіма членами групи є обов'язковою умовою ефективного засвоєння нових знань і поглядів. Тренінг формує у членів групи почуття довіри одне до одного, до тренерів, а також до нових ідей і до нової інформації. Ефективність таких уроків полягає в тому, що учні не тільки отримують інформацію, а й мають змогу поділитися зі своїми друзями власними знаннями та прикладами з життя. Учнів зацікавлює нетрадиційне проведення уроків.

Таким чином, урок-тренінг із формування просоціальної по-

ведінки підлітків уразливих категорій – це одночасно: цікавий процес пізнання себе та інших, спілкування, ефективна форма опанування знань, інструмент для формування умінь і навичок (ефективної комунікації, самоконтролю, роботи в команді, прийняття рішень), форма розширення досвіду, який орієнтований на запитання та пошук, це рівень та обсяг компетентності учнів (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії, позитивні цінності, ставлення, ідеали.

Це нові підходи: співпраця, відкритість, активність, відповідальність.

Нові знання: інтенсивне засвоєння, уточнення, позитивні цінності, зміна ірраціональних переконань і оновлення психологічних установок.

Позитивні можливості уроку-тренінгу: доброзичливе емоційне налаштування в групі, культурна ідентичність, подолання мовного бар'єру, вільне вираження почуттів, внутрішній контроль, творче самовираження, розвиток уяви, нівелювання негативних психологічних станів.

Основою уроку-тренінгу є педагогіка співробітництва і розвивального навчання. В її основу покладено ідеї радянського психолога (Виготського, 1984) який зазначав, що соціальне оточення дитини є основним джерелом її розвитку; навчання відбувається шляхом наслідування; важливо не те, що дитина вміє робити тут і тепер, а те, що вона сьогодні може виконати за допомогою дорослого або у співпраці з іншими, а завтра – вже самостійно (це і є зоною її найближчого розвитку); навчання і виховання здійснюються у процесі колективної діяльності; зміст навчання повинен мати превентивний характер з урахуванням зони найближчого розвитку дитини; для ефективного впливу необхідно використовувати методи, що базуються на активній участі й співпраці учнів між собою та з учителем.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що урок-тренінг має певну мету і чітко структуровану основу. Проведення учителем уроків у формі тренінгу дає можливість застосовувати різноманітні методи і прийоми, дає змогу організувати і проводити навчальний процес, створюючи комфортні умови для

співпраці учителя і учнів, виявляти майстерність, розвивати вміння та навички спілкування.

Орієнтовний урок-тренінг: «Твори добро, бо ти людина» (для підлітків 5-6 класів).

Мета: ознайомити підлітків з поняттям просоціальної поведінки, сприяти розвитку якостей просоціальної особистості, навчити вирішувати групові суперечності, працювати в групі, виховувати почуття відповідальності за свої вчинки та дії, формувати соціально активну особистість.

Завдання:

1. Фіксація уваги підлітків на сутнісних особливостях просоціальної поведінки, розвитку якостей просоціальної особистості.

2. Декларування ціннісного ставлення до соціального оточення і до себе, моделювання і розв'язання життєвих, пізнавальних та соціальних ситуацій.

3. Сформованість навичок асертивності, поваги до альтернативної думки.

4. Гальмування поведінкових тенденцій підлітків, що мають асоціальну спрямованість.

5. Допомогти учням розвивати життєві навички позитивної самооцінки, самоусвідомлення і самовдосконалення, а також уміння запропонувати допомогу іншим людям.

Очікувані результати: розвиток навичок спільної діяльності щодо вміння чітко дотримуватися правил роботи групи, довіри один до одного, навчити дітей висловлювати свою думку і доводити її правильність, бажання підлітків оволодіти певними соціальними ролями, формування вміння слухати й вільно висловлюватися, надання учням більшої самостійності, автономності у рішенні проблемних завдань, формування навичок співпраці, засад толерантності, терпимості і поваги до інших людей, уміння спільного прийняття групового рішення.

Основні поняття уроку-тренінгу: просоціальна поведінка, просоціальна особистість, формування просоціальної поведінки, емпатійність, доброзичливість, турботливість, толерантність, довірливість, чуйність, альтруїстичність, рефлексивність.

Обладнання: фломастери; аркуші паперу А4; папір для фліп-чарту; мультимедійний пристрій; плакати «Правила групи»

та «Мої очікування», роздруковані анкети: «До проведення тренінгу» і «Після проведення тренінгу», стікери.

Кількість учасників: 15-20 осіб. Категорія учасників: підлітки 5-6 класів. Тривалість проведення уроку-тренінгу: 90 хвилин. Кількість тренерів: 2 особи.

Структура уроку-тренінгу

№ з/п	Зміст діяльності	Час	Ресурсне забезпечення
1	Відкриття уроку-тренінгу. Привітання учасників.	5 хв.	Плакат із назвою та метою (або мультимедійна презентація)
2	Знайомство. Вправа «Хто Я, розкажи мені про свої захоплення»	10 хв.	–
3	Вступні уваги. Вироблення групових правил. Вправа «Правила»	5 хв.	Плакат «Правила групи», стікери, фломастери
4	Презентація теми, мети, завдань уроку-тренінгу.	5 хв.	Мультимедійний пристрій
5	Визначення очікувань. Вправа «Квітка бажань».	10 хв.	Мультимедійний пристрій Різнокольорові пелюстки
6	Мозковий штурм «Чарівна монетка»	10 хв.	Папір А3, маркери
7.	Інформаційне повідомлення «Просоціальна поведінка у навколишньому світі»	5 хв.	Мультимедійний пристрій
8	Вправа «Гарні слова та добрі справи»	15 хв.	–

9	Вправа на активізацію «Компліменти»	5 хв.	–
10	Притча про цвяхи. Обговорення притчі.	15 хв.	–
11	Вправа «Мое послання до зірок»	10 хв.	Папір А3, маркери
12	Підведення підсумків.	5 хв.	–

Хід уроку-тренінгу:

Плакат на дошці

Живи так, як велить тобі обов'язок людини.

Не будь лише сином свого батька, будь людським сином.

Хай у твоїй душі будуть совість і чесність, а у твоїх вчинках
– людяність.

Ш. Амонашвілі

1. Відкриття уроку-тренінгу. Привітання учасників (5 хв).

– Доброго дня, шановні учні! У нас сьогодні дуже цікавий і важливий урок. Я прошу Вас хвилинку постояти. Хай першими сядуть уважність, відповідальність і вдячність. Другими – турботливість і чуйність, а згодом – доброта і милосердя. Ви завагалися? А чому? Я не випадково зупинила Вас. Кожен на хвилину замислився над чистими джерелами своєї душі.

Добро і Зло – це зовсім не сусіди.

Живуть вони на двох материках.

На першому, де Зло, там завжди біди,

Там, де Добро, – приносить щастя птах.

В країні Зла чорніє день і нічка,

Росте там сад, мов хащі в бур'янах,

Тече у нім зловісна чорна річка,

Що не наснитися в найстрашніших снах.

Там, де Добро панує, – там усюди

Бує цвіт, дерева у плодах,

І в мирі там живуть скрізь добрі люди,

Не знають, що це «горе», «зло», і «страх».

Сміється на весь світ Добра країна,

І плаче на весь світ країна Зла.
Завжди Добро хай обира людина,
Щоби у щасті й радості жила!

2. Знайомство. Вправа «Хто Я, розкажи мені про свої захоплення».

Мета: згуртувати колектив класу, встановити емоційний контакт, відпрацювати зворотній зв'язок, формувати уміння слухати й вільно висловлюватися.

Хід проведення. Учасники тренінгу сидять по колу. Вправа передбачає розповідь кожного учасника про себе в довільному порядку за такою схемою «ім'я – моє захоплення» (мене звать Андрійко, я займаюся спортом, люблю ловити рибу, допомагати своєму татусеві...). Учитель-тренер представляється тоді, коли до нього дійде черга.

Запитання для обговорення: Для чого ми з Вами виконували цю вправу? Що нам дало виконання цієї вправи?

3. Правила роботи групи. Вправа «Правила» (10 хв.).

Мета: виробити правила, що забезпечать результативність роботи, звернути увагу на їхнє виконання для досягнення мети і завдань.

Хід проведення. Тренер звертається до групи із запитання «Для чого потрібні правила роботи в групі?». Які правила роботи можете запропонувати Ви? Учні висловлюють свої думки. Тренер узагальнює правила групи:

- активність;
- доброзичливість і тактовність;
- бути уважним;
- поважати думку іншого, нікого не перебивати;
- ділитися позитивними емоціями;
- дотримуватися регламенту.

Запитання для обговорення:

- Для чого ми приймаємо правила, з якою метою?

4. Презентація теми, мети, завдань уроку-тренінгу (5 хв).

Мета: ознайомлення учасників з темою, метою й завданнями уроку-тренінгу.

Хід проведення: тренер знайомить групу з темою, метою та завданнями тренінгу (використання мультимедійного при-

строю).

5. Визначення очікувань. Вправа «Квітка бажань» (10 хв.).

Мета: визначити очікування учасників групи.

Обладнання: великі різнокольорові пелюстки квіток, фломастери.

Хід проведення: кожен учасник отримує великий різнокольоровий пелюсток квітки. За пропозицією тренера учасники озвучують свої очікування і сподівання та записують їх на отриманій пелюстці. Асистент збирає пелюстки та закріплює їх на дошці у вигляді сформованих великих квітів.

Запитання для обговорення: З якою метою ми визначали особисті сподівання та очікування? Які з перелічених очікувань Ви вважаєте самими важливими? Чому?

6. Мозковий штурм «Чарівна монетка» (15 хв.).

Мета: навчити учасників розрізняти позитивні і негативні риси поведінки.

Хід проведення: учасники розподіляються на дві групи. Учитель пояснює завдання. Усі люди різні. Кожен має свій індивідуальний набір рис, як позитивних, так і негативних. Не існує абсолютно поганих чи добрих людей. Усі мають світлу й темну сторони душі. Тож не можна сказати, що порядною є та людина, яка володіє лише позитивними рисами. Та й чи існує така людина взагалі? Порядною є та людина, яка прагне вдосконалитися, позбутися своїх вад.

Поведінка людини проявляється по-різному, як позитивними рисами, так і негативними, як монетка: «Герб» або «Число». На мультимедійному пристрої слайд з переліком рис поведінки людини: позитивні – просоціальні і негативні. Завдання для учасників: перша команда занотовує позитивні риси, друга команда – негативні, в кінці вправи аргументує свій вибір.

Слайд з переліченими рисами поведінки

– любов до людей, оптимізм; грубість; прийняття себе і світу у всіх його проявах; образи; відчуття своєї зверхності; комунікабельність; емпатія, вірність, совість; егоїзм; співчуття, вдячність; брехня, зрада; бажання допомогти людям; працьовитість; мрійливість, вміння фантазувати; лень, заздрощі; рішучість, цілеспрямованість, наполегливість; доброзичливість,

милосердя, відповідальність; турботливість; чуйність.

Запитання для обговорення: Які риси поведінки Ви вважаєте позитивними, чому, наведіть приклади? Які риси поведінки Ви віднесли до негативних. Чому? Наведіть приклади. Згадайте початок нашого з Вами уроку? Які риси поведінки Ви обрали?

7. Інформаційне повідомлення «Твори добро, бо ти людина» (5 хв.).

Мета: ознайомлення учасників з поняттям «просоціальна поведінка», формування свідомого ставлення до людських чеснот.

Обладнання: мультимедійний пристрій.

Хід роботи: Сьогодні тема нашого уроку «Твори добро, бо ти людина», і ми поговоримо про основні моральні якості людини. «Не хлібом єдиним живе людина» – у цьому старовинному вислові – глибока думка: у людини багате і багатогранне духовне життя. З моменту, як людина починає усвідомлювати себе як живу, розумну і обдаровану особистість, вона спілкується з іншими людьми, вступає у світ щастя і горя, радості і прикрощів, торкаючись глибокого особистого світу, ми маємо справу з ніжними, крихкими і водночас могутніми силами. У цьому світі є речі протилежні і непримиренні, такі, що взаємно виключаються. Це добро і зло, правда і брехня, честь і безчестя, справедливість і зрада, милосердя і зневага.

Найвища наука життя – мудрість, а найвища мудрість – бути добрим. Доброта і чуйність, співпереживання і щиросердність, вміння розуміти чужий біль, вчасно підтримати у важку хвилину – це повинно бути у характері кожної людини, просоціальні риси поведінки, тобто – позитивні. Ось ми і підійшли до важливої розмови про етику людських відносин. Це називається просоціальна поведінка. Стати порядною людиною ніколи не пізно. Хтось приходять до цього лише після того, як сам пережив образу та непорядне ставлення до себе, успадковує цю рису, маючи з самого дитинства гідний приклад, не уявляючи собі інакшого способу життя. Людина з просоціальною поведінкою завжди дотримується своїх обіцянок, уникає образ і не завдає шкоди ближньому навмисно. Порядна людина силою свого духу все навколо впорядковує, надає лад своїм лише

прикладом. Її внутрішня злагодженість та впорядкованість поширюється й на навколишніх.

Звичайно, краще, коли людина із самого дитинства усвідомить, що за словом має стояти діло. А взаємоповага та співчуття одне до одного – це запорука того, що порядних людей ставатиме все більше, а наше життя змінюватиметься на краще.

Учитель звертає увагу підлітків на монітор мультимедійного пристрою, де демонструє прислів'я і приказки у контексті означеної теми уроку.

Запитання для обговорення: Що нового Ви дізналися, прослухавши мою розповідь? А про які добрі вчинки Ви мені можете розповісти?

Учасники групи за бажанням презентують свої коротенькі розповіді.

8. Вправа «Гарні слова та добрі справи» (15 хв.).

Мета: визначити розуміння учасників про різні прояви поведінки, вчити порівнювати, аналізувати, аргументувати, висловлювати власне ставлення до дій і вчинків. Розвивати вміння розуміти почуття інших людей, співчувати і співпереживати.

Хід проведення. Учитель звертається до учасників. Скажіть, діти, а доброта, турбота завжди справжня? Зараз Вам однокласники прочитають невелике оповідання, а ви спробуйте його проаналізувати.

Оповідання. Серед поля стоїть маленька хатинка, її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися і пересидіти у теплі. Одного разу серед літнього дня захарило, і пішов страшенний дощ. А в лісі було в цей час троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як з неба ллє дощ, як з відра. Коли бачать: до хатини біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села. Одежа на ньому мокра, як хлющ, а дощ такий холодний. Хлопчина тремтить від холоду.

І от один з тих хлопчиків, що сиділи в сухому одязі, сказав: «Як мені тебе шкода». Другий теж промовив красиві, жалісливі слова: «Як страшно опинитись у зливу серед поля. Мені тебе шкода». А третій не сказав ні слова, він мовчки зняв із себе суху сорочку і подав її хлопчику, який змок і змерз. Той скинув мокру сорочку та одягнув суху.

Обговорення прослуханого оповідання.

– Як у Вас враження від оповідання?

– Як почуття у Вас виникли від почутого?

– Як можна проаналізувати і оцінити поведінку хлопчиків, які пересиджували дощ у теплій хатинці?

– Як би Ви діяли у подібній ситуації?

Учні міркують і висловлюють свої думки.

Учитель підсумовує обговорення. Так, дійсно, справжня турбота, милосердя, допомога, чуйність, уважність, сердечність німі. Співчуття виявляється у співпереживанні чужих проблем, нещастя, це прагнення допомогти.

Людина, яка робить добрі справи за велінням серця не очікує похвал, не чекає яскравих медалей і грамот. Вона радіє від того, що може комусь у потрібну хвилину допомогти. У кінці правки учитель читає гумореску «Гатова порада».

Прибіг щодуху син додому, до тата голосно гука:

«А я провідав у лікарні свого товариша-друга!

То ж правда, тату, я чутливий і маю серце золоте?»

Замисливсь тато на хвилинку і так сказав йому на те:

«Коли тебе в тяжку годину людина виручить з біди,

Про те добро, аж поки віку, ти, синку, пам'ятай завжди.

Коли ж людині щиросердно ти зробиш сам добро колись,

Про це забудь, аж поки віку, мовчи, й нікому не хвались».

Запитання для обговорення: Що Ви зрозуміли з прослуханої гуморески?

9. Вправа на активізацію «Компліменти» (5 хв).

Мета – формування в учасників здатність до емпатії, емоційної ідентифікації з іншими, розвиток асоціативного мислення, створення позитивного настрою.

Хід проведення. Тренер пропонує придумати компліменти партнерам, перший говорить комплімент, похвалу і передає іграшку наступному учаснику, якому цей комплімент призначений. Цей учасник пропонує іграшку далі, теж говорить свій комплімент, і наступний повторює дії. Наприклад: «Маша – красива, як квіточка», «Сергійко добрий і турботливий товариш»... Тренер стежить, щоб комплімент отримав кожний учасник.

10. Притча про цвяхи (15 хв.).

Мета: ознайомлення підлітків з поняттям притчі, її значенні у набутті життєвого досвіду, формуванні уявлень про важливі життєві цінності. Вчити дітей толерантно (у безоцінній манері) висловлювати свої негативні почуття (невдоволення, образу).

Учитель звертає увагу учнів на значення притчі у житті людей. Притчі допомагають нам замислюватися над своєю поведінкою, а інколи змушують посміятися над своїми помилками. Притчі – це не просто тексти, не просто розповіді. Кожна з них може щось дати, навчити чомусь, у ній закладена певна правда, глибокий зміст. Притчі прискорюють процес набуття життєвого досвіду, дають можливість висловлювати свої думки через власне розуміння та порівняння своїх вчинків і переживань.

Отже, жив один запальний і невгамовний хлопчина. Якщо щось погане трапиться, значить це Олесь. Одного дня батько дав йому мішечок із цвяхами і наказав кожного разу, коли він не стримає свого гніву, вбити один цвях у паркан. У перший день у паркані було декілька десятків цвяхів. На іншому тижні він потроху почав стримувати гнів, і з кожним днем кількість забитих у паркан цвяхів зменшувалася. Олесь зрозумів, що забивати цвяхи складніше, ніж контролювати свою поведінку.

Нарешті прийшов день, коли він жодного разу не втратив самовладання. Хлопчина розповів про це своєму батькові і той сказав, що відтепер кожен раз, коли він стримається від прояву гніву, може витягнути із паркану один цвях.

Минав час і настав день, коли він повідомив батькові про те, що в паркані не залишилося жодного цвяха. Тоді батько підвів сина до паркану:

– Ти непогано впорався, але подивись, скільки в паркані лишилося дірок. Паркан вже ніколи не буде таким, як раніше. Коли ти говориш людині що-небудь зле, у неї на душі такий самий шрам, як на цьому паркані. І не важливо, скільки разів після цього ти вибачишся – шрам залишиться.

Обговорення. Учитель звертає увагу на такі моменти змісту притчі.

1. Яка поведінка хлопчика – Олеся була на початку притчі, які риси ви відчули?

2. Чому батько дав хлопчині мішечок із цвяхами і загадав їх вбивати у паркан, з якою метою?

3. Як поступово змінювалася поведінка Олеся, чому?

4. Чому у людини від негативних, образливих слів залишаються шрами на душі?

5. Чи доводилося Вам у житті ображати кого-небудь, чи, можливо, Вас ображали? Як Ви почувалися у той момент?

6. Який важливий висновок треба зробити?

11. Вправа «Моє послання до зірок» (15 хв.).

Мета: надати можливість учасникам потренуватися у чіткому формулюванні своїх думок, доброзичливому сприйнятті думок інших.

Час проведення вправи – 5 хв на кожного учасника. Матеріали – приладдя для письма та малювання. Учасники сидять по колу, тренер повідомляє правила вправи:

1. Сформулюйте та запишіть коротке повідомлення, гасло, з яким Ви хотіли б звернутися до людей (ваше послання у світ).

2. Продемонструйте по черзі свої послання, кожному відводиться не більше 2 хвилин.

Під час виконання вправи вчитель стежить за регламентом. Корисно вести відеозапис, щоб учасники могли згодом побачити й почути себе самі, оцінити доступність своїх послань для розуміння іншими людьми. Можна також, за індивідуальною згодою кожного учасника, дати іншим можливість висловити своє розуміння почутого, оцінити ступінь його зрозумілості та легкості сприйняття. Учитель ініціює обговорення виступів, звертає увагу учасників на ті елементи, завдяки яким промова була зрозумілою та прийнятною, виділяє найкращі виступи учнів.

12. Рефлексія. Підведення підсумків уроку-тренінгу.

Учитель пропонує запитання учасникам. Що нового Ви сьогодні дізналися? Що Ви найбільше для себе зрозуміли і запам'ятали? Які у Вас враження від сьогоднішнього уроку? Учні заповнюють анкету. Заключне слово учителя.

Учитель наголошує на тому, що від нас залежить, яким буде світ навколо:

– Ми не повинні бути байдужими. Добро, щедрість, милосердя – це життя людини заради інших, щире бажання допомогти,

любов до батьків, близьких, Батьківщини, здатність до самопожертви. Зло – бажання отримати від життя все можливе, не рахуючись ні з ким, замкненість, і зосередженість на власних проблемах, амбіціях. Совість і сором – це регулятори людської поведінки, совість, взаємопов’язана з відповідальністю людини перед собою, перед своїми батьками, це бажання добре вчитися у школі, щоб у майбутньому стати освіченою людиною. Хотілося б, щоб після цього уроку кожен з Вас замислився над своєю поведінкою, ставленням до своїх батьків, друзів, став більш добрим, чуйним, уважним, толерантним, досконалим.

Анкета на завершення тренінгу

1. Чи справдилися Ваші очікування від тренінгу? Яку поведінку Ви вважаєте просоціальною?
2. Що найбільше Вам сподобалося під час уроку-тренінгу?
3. Яка гра виявилася найбільш цікавою?
4. Що змінилося у Вашій поведінці?
5. Які труднощі Ви відчували на тренінгу, чому?
6. Де Ви будете використовувати отримані знання?
7. Яка тема Вас би зацікавила на наступному уроці-тренінгу?

Задля отримання повної об’єктивної інформації щодо ефективності і результативності проведеного уроку-тренінгу було проведено анкетування для підлітків. Просоціальна поведінка очима школярів це: важлива моральна якість: (18,7%), повага до людей (27%), усвідомлення власної значущості у суспільстві (14,8%), повага до національних традицій (16,2%), уміння себе відстоювати і захищати (7,2%), уміння дружити (22,8%), чемність і ввічливість (34,4%), любов і довіра (21%), чесність (28,4%), відповідальність за свої вчинки та дії (32,1%), позитивне ставлення до життя (14,6%), здатність радіти за інших та їхні успіхи (12,7%), почуття гумору (12,1%).

Ефективність і результативність уроку-тренінгу полягає в тому, що *після проведення тренінгу діти навчилися*: змінювати на краще думку про себе (21%), адекватно сприймати життя (17,1%), налагоджувати стосунки з навколишніми (24,2%), розуміти власні проблеми і знайти шляхи їхнього вирішення (23%), налагодити спілкування з батьками (25,4%), знаходити

вихід із конфліктних ситуацій (17,7%). Судячи із відповідей підлітків, найбільш цікавими виявилися притчі: вони вчили дітей думати, знаходити правильні відповіді, моделювати ситуації, замислюватися над своїми вчинками та діями, проявляти просоціальні якості (співчуття, доброзичливість, толерантність, чесність, справедливість, відповідальність). Вправа «Чарівна монетка» навчала фіксувати увагу підлітків на сутнісних особливостях просоціальної поведінки, розвитку якостей просоціальної особистості.

Отже, уроки-тренінги і традиційні форми навчання мають суттєві відмінності. Традиційне навчання більш орієнтоване на правильну відповідь, і за своєю сутністю є формою передавання інформації та засвоєння знань. Натомість урок-тренінг, перш за все, орієнтований на запитання та пошук. На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання ініціалізують весь потенціал учнів: рівень та обсяг їхніх видів компетентностей, самостійність, здатність до прийняття рішень, до партнерської взаємодії.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що урок-тренінг – це атмосфера інтересу, довіри і співробітництва; пріоритет особистості учня; триєдина мета уроку (освітні, виховні і розвиваючі завдання); урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; орієнтація на процес навчання; емоційно-актуальний фон навчання; педагогічний такт; пізнавальна самостійність учнів.

При проведенні уроків-тренінгів враховано: цілеспрямованість уроку, раціоналізація й диференціація інформаційного наповнення уроку: науковість та структурування змісту; обґрунтовано вибір засобів, методів і прийомів, орієнтованих на навчання, що розвиває особистість; оптимальне сполучення репродуктивних і продуктивних методів навчання (проблемний, частково-пошуковий, дослідницький); діалогічність методів, орієнтація їх на самостійність і активність учнів у процесі навчання; розмаїтість форм організації навчальної діяльності учнів; варіативний підхід до формування структури уроку; оптимальне співвідношення всіх дидактичних принципів і правил.

Приклад тренінгового курсу для підлітків уразливих категорій 7-9 класів «**Обери своє майбутнє**».

Сучасна освіта повинна готувати людину, яка здатна жити в надзвичайно глобалізованому і динамічно змінному світі, сприймати його мінливість як суттєву складову власного способу життя. Глобалізація, трансформаційні процеси та сучасна інформаційна сфера обумовлюють включення людини в дуже складну систему суспільних взаємовідносин, вимагають від неї здатності до нестандартних і швидких рішень. Тільки інноваційна за своєю сутністю освіта може виховати людину, яка керується в житті власними знаннями і переконаннями, є всебічно розвиненою, самостійною, самодостатньою, успішною просоціальною особистістю.

Загальна мета: заострення уваги підлітків на понятті просоціальної поведінки, формування свідомого ставлення до людських чеснот, сприяння розвитку якостей просоціальної особистості, вміння вирішувати групові суперечності, працювати в групах, оцінювати інформацію, виховувати почуття відповідальності за свої вчинки та дії, формування соціально активної особистості.

Завдання:

1. Фіксація уваги підлітків на особливостях просоціальної поведінки, розвитку якостей просоціальної особистості.

2. Уміння будувати конструктивні відносини в групі, прагнення до діалогу, формулювання власної думки, вміння аргументувати й дискутувати.

3. Сформувати власні життєві цінності, прагнення життєвого успіху, успішної реалізації життєвих цілей.

4. Передбачення позитивних і негативних наслідків своїх вчинків і дій.

5. Гальмування поведінкових тенденцій підлітків, що мають асоціальну спрямованість.

6. Створення умов для розкриття особистістю своїх позицій, емоцій в атмосфері взаємного прийняття, безпеки та підтримки.

7. Декларування ціннісного ставлення до соціального оточення і до себе, моделювання і розв'язання життєвих проблем.

Основні поняття тренінгу: просоціальна поведінка, просоціальна особистість, формування просоціальної поведінки,

емпатійність, доброзичливість, турботливість, толерантність, довірливість, чуйність, альтруїстичність, рефлексивність.

Цільова група: підлітки 7-9-х класів.

За результатами проведення занять учасники тренінгу **мають:** знати і розуміти сутнісні особливості просоціальної поведінки; бути обізнаними щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою; усвідомлювати значущість просоціальної поведінки для самої людини і суспільства; розуміти роль становлення громадянина-патріота, готового самовіддано розбудовувати Україну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу; опанувати соціально прийнятні норми поведінки, навички ефективного спілкування, асертивної поведінки, конструктивної взаємодії з навколишніми та ефективного вирішення конфліктів; усвідомлювати необхідність запобігання насильства та агресивних стосунків у сім'ї та школі; прийняти переконання та цінності, які сприяють самомотивації, позитивній життєвій перспективі; здобути навички саморегуляції та самоконтролю;

вміти: працювати в команді; уміти пояснювати, визначати пріоритетні цінності просоціальної особистості; порівнювати й аналізувати поведінкові прояви, відрізнити добро і зло; дискутувати, аргументувати свою думку, давати власну оцінку подіям і явищам; формулювати і висловлювати власне ставлення до поставлених запитань; пояснювати своє ставлення до визначеного змісту тренінгу; аналізувати проблеми і приймати зважені рішення; критично мислити, налагоджувати взаємодію з іншими; протистояти провокуючим факторам, тиску щодо вживання психоактивних речовин з боку соціального оточення; толерантно, ввічливо ставитися до учасників тренінгу.

Обладнання: фломастери; аркуші паперу А4; папір для фліп-чарту; мультимедійний пристрій; плакати «Правила групи» та «Мої очікування», роздруковані анкети: «До проведення тренінгу» і «Після проведення тренінгу», стікери, роздатковий матеріал, кольорові фломастери, маркери.

Кожне заняття складається з трьох частин.

1. У вступній частині кожного заняття, вітання учасників

тренінгу, використання методу «дзеркала заднього виду» (повторення матеріалу з минулого заняття), обговорення виконання завдання, яке виконували учасники самостійно, пояснення незрозумілого матеріалу.

2. В основній частині огляд змісту поточного заняття, представлення нового матеріалу, інтерактивні вправи, робота в групах, мозкові штурми.

3. Домашнє завдання та підведення підсумків. Під час останнього проводиться оцінювання кожним учасником своєї роботи, матеріалу тренінгу і роботи тренера, пояснення завдання для самостійного опрацювання.

Заняття проводяться поетапно за відповідною змістовою програмою.

Тренінговий курс складався з шести тематичних модулів: зміст *першого заняття «Просоціальна поведінка – це...»*. Його завданням було скерувати увагу підлітків на проблему просоціальної поведінки, формування відповідального вибору власної позиції у морально-етичних ситуаціях сучасного життя.

Друге заняття «Мій дім – мій захист» – виховувати шанобливе ставлення до батьків, фіксація уваги підлітків на інформації, що сприяє змінам у стосунках у сім'ї, декларування ціннісного ставлення до навколишніх і до себе, моделювання і розв'язання життєвих, пізнавальних та соціальних ситуацій.

Третє заняття «Світ навколо мене» – набуття просоціальних якостей поведінки шляхом налагодження стосунків у суспільстві та з однолітками, сприяння створенню атмосфери довіри учасників, толерантності, доброзичливого спілкування, формування в учасників соціально прийнятих норм поведінки, навичок ефективного спілкування, асертивної поведінки, конструктивної взаємодії, мотивування учасників до позитивних змін своєї поведінки.

Четверте заняття «Я керую своєю поведінкою» – формування якостей просоціальної особистості через розуміння важливості усвідомлення думки як основи керування поведінкою та емоціями, мотивування учасників до позитивних змін свого ставлення до навколишнього середовища (бути толерант

ним, вихованим, емпатійним, доброзичливим, допомагати один одному у проблемних ситуаціях).

Зміст п'ятого заняття «Право на життя» – профілактика негативних звичок серед підлітків, формування навичок несприйнятливості до вживання психоактивних речовин, позитивної мотивації до здорового способу життя, уміння протистояти провокуючим факторам соціального оточення, мотивування до позитивних змін у своїй поведінці, формування просоціальних якостей поведінки.

Зміст шостого заняття «Моє майбутнє» – формування просоціальної поведінки підлітків через переосмислення переконань та цінностей, набуття відповідних життєвих навичок, спонукання учасників замислитися над своїм майбутнім, фіксація уваги на важливості усвідомлення відповідальності за свої дії та вчинки.

Отже, впровадження тренінгової технології з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій – це перш за все форми і методи роботи, спрямовані на «активну позицію педагога передбачати фіксацію уваги дітей на просоціальних імперативах, сприяння виробленню ціннісного ставлення до суспільства, природи, соціального оточення і до себе, демонстрацію бажаних поведінкових актів, стимулювання особистості до здійснення вчинків, корисних їй та навколишнім. А також гальмування тих її поведінкових тенденцій, що мають асоціальну спрямованість та навчання об'єктивному й коректному самооцінюванню вчинків. Цільовими орієнтирами формування просоціальної поведінки підлітків є сприяння свідомій інтеріоризації ними соціально значущих норм і цінностей, набуттю якостей просоціальної особистості (*емпатійність, доброзичливість, турботливість, довірливість, толерантність, рефлексивність, чуйність, альтруїстичність*), формуванню прагнення і вміння конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності; стимулювання участі підлітків у соціально значущій діяльності та спонукання їх до прийняття вільного вибору соціально значущих моделей поведінки» (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Список використаних джерел

1. Анн, Л. Ф. (2005). *Психологический тренинг с подростками*. СПб., Питер.
2. Авдеева, І. М. (2007). *Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи*. Київ, Професіонал.
3. Бакли, Р., Кэйпл Дж. (2002). *Теория и практика тренинга*. Питер, СПб.
4. Бевз, Г., Максименко С. (2005). *Технологія тренінгу*. Київ, Главник.
5. Бех, І. Д. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Київ-Чернівці: «Букрек».
6. Бех, І. Д. (2012). *Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб.* Київ: Академвидав.
7. Бех, І. Д. (1999). *Виховання у дітей жити в мирі та злагоді*. Освіта України, № 33-34.
8. Вачков, И. В., (2008). *Психология тренинговой работы: Содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы*. М.: Эксмо.
9. Воронцова, Т., Пономаренко В. та інші (2017). *Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі «Основи здоров'я»*. – Київ, Видавництво «Алатон».
10. Гергега, Т. (2005). *Інтерактивні методи на уроках*. Київ, Редакція загальнопедагогічних газет.
11. Грецов, А. (2008). *Тренинг общения для подростков*. Питер. СПб.
12. Горбушина, О. П. (2008). *Психологический тренинг. Секреты проведения*. СПб., Питер.
13. Емельянов, Ю. Н. (1985). *Активное социально-психологическое обучение*. Ленинград, ЛГУ.
14. Зайцева, Т. В. (2002). *Теория психологического тренинга: психологический тренинг как инструментальное действие*. СПб., Речь.
15. Земба, А. Б. (2007). *Проблема ефективності управління студентською групою: тренінг розвитку лі*

дерських якостей студентів. Практична психологія та соціальна робота, № 3.

16. Ізбуцька, Н. В. (2007). *Тренінг професійної комунікації соціальних педагогів і соціальних працівників. Педагогіка і психологія, № 8.*

17. Іванова, В. (2000). *Прояви агресивності у підлітковому віці. Київ, Практична психологія та соціальна робота, № 5.*

18. Карвасарский. Б. Д. (1999). *Психотерапевтическая энциклопедия. Спб., ПитерКом.*

19. Кікінеджи, О. М., Кізь О. Б. (2007). *Формування гендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми. Практична психологія та соціальна робота, № 8.*

20. Кириченко, В. І. (Ред.), Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., & Хомич, О. Л. (2016). *Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія. Тернопіль: Терно-Граф.*

21. Кириченко, В. І., Нечерда, В. Б., & Тарасова, Т. В. (2017). *Формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у загальноосвітніх навчальних закладах: до проблеми дослідження. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, 56, 167-174.*

22. Комар, О. А., Пироженко Л. В. (2015). *Інтерактивна технологія навчання: організація і проведення тренінгів (інноваційні форми навчання). Умань, ФОП Жовтий О.О.*

23. Концепція нової української школи. (2016). Міністерство освіти і науки України. Взято з <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>.

24. Кошечко, Н. В. (2007). *Тренінг «Молодь обирає конструктивний конфлікт» // Практична психологія та соціальна робота, № 8.*

25. Кривцова, С. В., Мухаматулина Е. А. (2004). *Навыки конструктивного взаимодействия с подростками. Тренинг для педагогов*. М., «Генезис».
26. Левин К. (2000). *Разрешение социальных конфликтов*. Спб., Речь,
27. Лозиця, В. Г. (2001). *Протиріччя підліткового віку. Психологія і педологія: основні положення*. К.: Академвидав.
28. Максимова, Н. Ю. (2007). *Тренінгові технології як засіб формування духовності особистості студентів*. Київ, ГНОЗІС.
29. Макшанов, С. И. (1997). *Психология тренинга*. Питер, Спб.
30. Мельник, Ю. Б. (2009). *Упровадження соціально-педагогічної технології формування культури здоров'я. Соціальна педагогіка: теорія та практика, № 3*.
31. Мякцінова, Я. (2010). *Профілактика негативних явищ серед молоді і підлітків*. Київ. Шкільний світ, № 29-30.
32. Олішкевич, В. (2018). *Тренінг для педагогів «Компетентнісний підхід до освітнього процесу як вимога сучасності»*. Електронний ресурс <https://vseosvita.ua/library/trening-dla-pedagogiv-kompetentnisnij-pidhid-do-osvitnogo-procesu-ak-vimoga-sucasnosti-5519.html>.
33. Оржеховська, В., Федорченко Т. (2016). *Технології формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища*. Черкаси, Чабаненко Ю.
34. Петровская, Л. А. (1989). *Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг*. М., Изд-во МГУ.
35. Пометун, О., Пироженко Л. (2005). *Сучасний урок, інтегративні технології навчання*. Київ, А.С.К.
36. Рэйс Ф., Смит Б. (2002). *500 лучших советов тренеру*. Спб., Питер.
37. Сидоренко, Е. В. (2007). *Технологии создания тренинга. От замысла к результату*. Спб., Речь.
38. Ситников, А. П. (1996). *Акмеологический тренинг: Теория. Методика. Психотехнология*. М.: Технологическая школа бизнеса.

39. Социально-психологический тренинг в школе / А.С. Прутченков. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 638 с.
40. Сухомлинский, В. (1984). *Сто советов учителю*. Киев, Рад. Школа.
41. Гютюнник, О. Л. (2007). *Тренінг як форма соціального навчання підлітків при здійсненні первинної соціально-педагогічної профілактики вживання наркотиків*. Соціальна педагогіка: теорія та практика, № 1.
42. Шевчук, І. (2004). *Використання інтерактивних технологій у проведенні виховних годин*. Київ, Початкова школа, № 5.
43. Федорчук, В. М. (2014). *Тренінг особистісного зростання*. Київ, Центр учбової літератури.
44. Федорченко, Т. Є. (2018). Підготовка педагогів до впровадження тренінгової технології з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій. *Проблеми підготовки сучасного вчителя Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, (18), 234-242.
45. Чуркина, М. А. (2006). *Тренинг для тренеров на 100%: Секреты интенсивного обучения*. М., АльпинаБизнес Букс.
46. Хрящева, Н. Ю., Захаров, В. П. (1998). *Социально-психологический тренинг*. Л.: Изд-во ЛГУ.
47. Штепа, О. (2005). *Тренінг «Актуалізація особистісної зрілості»*. Київ. Практична психологія та соціальна робота, № 2.
48. Lambert, D. Training tomorrow`s teachers today / D. Lambert, M.S. Totterdell M.S. // *Magister*. – 1995. – № 5. – P. 56.

Наукове видання

Федорченко Тетяна Євгенівна,
Кириченко Валентина Іванівна,
Нечерда Валерія Борисівна,
Єжова Ольга Олександрівна,
Тарасова Тетяна Вікторівна,
Гарбузюк Ірина Вікторівна,
Хомич Олена Леонідівна

**ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ
ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ У
ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Методичний посібник

За заг. ред. Т. Є. Федорченко

*Головний редактор – Т. С. Самиляк
Технічний редактор – О. М. Корнілов
Редактор – Ю. А. Степаненко
Комп'ютерна верстка – М. А. Піскова
Обкладинка – Ю. В. Тарасова*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підп. до друку 14.08.2019. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 10,23.
Замовлення № 110. Наклад 300 пр.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05,
моб. тел.: (050) 457-24-24 – приймальня,
E-mail: design@imex.kr.ua